

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**İRAN DEVRİMİ SONRASINDA Şİİ JEOPOLİTİĞİ'NİN ORTADOĞU
COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Serkan AYKUT

İstanbul, 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**İRAN DEVRİMİ SONRASINDA Şİİ JEOPOLİTİĞİ'NİN ORTADOĞU
COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI**

Yüksek Lisans Tezi

Serkan AYKUT

Danışman: Doç. Dr. Ali Osman KOCALAR

İstanbul, 2018

TEZ ONAYI

Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalında Yüksek Lisans öğrenimi gören 508615020 no'lu Serkan AYKUT'un "İRAN DEVRİMİ SONRASINDA Şİİ JEOPOLİTİĞİ'NİN ORTADOĞU COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI" konulu YÜKSEK LİSANS TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI M.Ü. Lisansüstü Eğitim- Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 05/12/2018 tarihinde saat 10:00 de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin ...*kabulü*... ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

Tez tarafımızdan okunmuş, kapsam ve kalite yönünden Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Ali Osman KOCALAR	<i>okunuldu</i>	<i>Ali Osman Kocalar</i>
Prof.Dr. Ramazan ÖZEY	<i>okunuldu</i>	<i>Ramazan Özey</i>
Dr.Öğr. Üyesi Vedat ŞAHİN	<i>okunuldu</i>	<i>Vedat Şahin</i>

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun *06/12/2018* tarih ve *2018/25-18* sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU
Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Serkan AYKUT
Anabilim Dalı	: Orta Doğu Coğrafyası ve Jeopolitiği
Proje Yürütücüsü	: Doç. Dr. Ali Osman KOCALAR
Proje Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans Tezi -Aralık2018
Anahtar Kelimeler	: Jeopolitik, Ortadoğu, İran, Şiilik, İran Devrimi.

ÖZET

İRAN DEVRİMİ SONRASINDA Şİİ JEOPOLİTİĞİ'NİN ORTADOĞU COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI

Uluslararası sistemde ve bölgesel olarak İran İslam Cumhuriyeti'nin rolünü belirleyen en önemli faktör olarak jeopolitik konumu gösterilebilir. İran, ağırlıklı olarak sahip olduğu jeopolitik faktörler üzerinden, bölgesel ve uluslararası diğer siyasi birimlerle ilişki ve politik tutumunu belirlemektedir. İran'ın küresel ve bölgesel rolünün doğru analiz edilebilmesi için jeopolitik öneminin irdelenmesi gerekmektedir. Bu çalışma İran'ın bu temel özelliklerini kavrayabilmek, özellikle devrim sonrasında politika yapıcılar tarafından etkin bir unsur olarak kullanılmaya çalışılan Şiilik jeopolitiğinin Ortadoğu'daki yansımalarını anlamaya katkı sağlayacaktır. Yapılan incelemede jeopolitik açıdan İran'ın Ortadoğu'da devrim sonrasındaki mezhepsel yaklaşımını etkin kullanma girişimlerinin, hedeflediği sonuçlara ulaşma aşamasında engeller ile karşılaştığı görülmüştür. Bu bağlamda; İran'ın Şii jeopolitiğinden faydalanma odaklı politikaları üretmek yerine, coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik avantajlarını temel alan pragmatik politikalara yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; İran Devrimi sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu coğrafyasındaki yansımalarını tespit etmektir. Araştırmada literatür taraması ve doküman analizi yöntemleri kullanılmış, elde edilen veriler tarihi ve güncel olaylarla ilişkilendirilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Serkan AYKUT
Field : Middle East Geography and Geopolitics
Supervisor : Doç. Dr. Ali Osman KOCALAR
Degree Awarded and Date : Master -December 2018
Keywords : Geopolitics, Middle East, Iran, Shiism, Iran Revolution.

ABSTRACT

THE REFLECTIONS OF THE SHIITE GEOPOLITICS IN THE MIDDLE EAST AFTER THE IRAN REVOLUTION

The geopolitical position can be shown as the most important factor determining the role of the Islamic Republic of Iran in the international system and regionally. Iran mostly determines its relation and political attitude with other regional and international political units by its geopolitical factors. This research in order to be able to analyze the global and regional role of Iran, its geopolitical importance should be examined. To understand these basic characteristics of Iran will contribute to understanding the reflections of Shi'ism geopolitics in the Middle East, especially tried to be used as an effective element by policy makers after the revolution. In this research, it has seen that Iran's attempts to use this sectarian thesis effectively in the Middle East encountered obstacles in achieving the targeted results. In this context; Instead of producing policies focused on benefiting from the Shiite geopolitics, it is concluded that Iran has turned to pragmatic policies based on its geopolitical advantages. The purpose of this study is to determine the reflections of Shia Geopolitics in the Middle East after the Iranian Revolution. In the study, the literature and document analysis techniques have been used, the result has been tried to be obtained by associating with the history and current events with the gained data.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No:
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iii
ŞEKİL LİSTESİ	vi
KISALTMALAR	vii
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı.....	3
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yönetimi	4
1.3. Araştırmanın Önemi.....	4
1.4. Konuyla ilgili Literatür Tanıtımı.....	4
2. JEOPOLİTİK KAVRAMI	8
2.1.1. Politika, Strateji, Taktik	11
2.1.2. Değişmeyen Coğrafi Unsurlar.....	12
2.1.3. Değişken (Beşeri) Unsurlar	13
2.1.4. Zaman Unsuru	14
2.1.5. İran'ın Jeopolitik Konumu	14
2.2 Jeopolitik Teoriler	20
2.2.1. Kara Hâkimiyet Teorisi.....	21
2.2.2. Deniz Hâkimiyet Teorisi	23
2.2.3. Hava Hâkimiyet Teorisi	24
2.2.4. Kenar Kuşak Teorisi.....	25
2.2.5. Tarihin Sonu Teorisi.....	26
2.2.6. Medeniyetler Çatışması Teorisi	27

2.2.7. Medeniyetler Bütünleşmesi.....	28
2.2.8. Büyük Satranç Tahtası	29
2.3. Jeopolitiğe Teolojik Yaklaşımlar	30
2.3.1. Musevilik Açısından Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği.....	30
2.3.2. Hıristiyanlık Açısından Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği	32
2.3.3. İslam Dini Açısından Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği	33
3.İRAN DEVRİMİ SONRASINDA Şİİ JEOPOLİTİĞİ'NİN ORTADOĞU COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI.....	36
3.1. 1979 İran Devrimi'nin Tarihsel Süreci.....	36
3.1.1 İran Devrimi'nin Coğrafi ve Bölgesel Etkenleri.....	37
3.1.2 Devrimin Siyasi ve Dini Etkenleri	38
3.1.3 Velayeti Fakih İnancı ve Oluşan Yeni Siyasi Anlayış	40
3.2. 1979 İran Devrimi Sonrası.....	42
3.2.1. İran'ın Etnik Yapısı ve Nüfusu	42
3.2.2. İran'ın Ekonomik Yapısı.....	44
3.2.3. İran'ın İdari ve Siyasi Yapısı	45
3.2.4. İran'ın Sosyo Kültürel Yapısı	47
3.3. Şii Jeopolitiğinin Ortadoğu Coğrafyası Üzerindeki Yansımaları	49
3.3.1. İran'ın Genel Dış Politikası.....	49
3.3.2. İran'ın Kafkasya Politikası.....	52
3.3.3. İran'ın Basra Körfezi Politikası.....	56
3.3.4. İran'ın Türkiye Politikası	60
3.3.5. İran'ın İsrail Politikası.....	64
3.4. İran'ın Şii Eksenine Yönelik Dış Politikası	66
3.4.1. İran'ın Suriye Politikası	71

3.4.2. İran'ın Irak Politikası	73
3.4.3. İran'ın Lübnan Politikası.....	76
3.4.4. İran'ın Bahreyn Politikası	78
3.4.5. İran'ın Yemen Politikası	79
3.4.6. İran'ın Afganistan Politikası	81
3.4.7. İran'ın Pakistan Politikası	83
3.5. İran'ın Ortadoğu Politikaları Kapsamında Büyük Devletlere Yönelik Dış Politikası.....	86
3.5.1. İran'ın ABD Politikası	86
3.5.2. İran'ın Rusya Dış Politikası	89
3.5.3. İran'ın Çin Dış Politikası.....	92
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	102

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.:

Şekil-1: İran'ın Coğrafi Konumu	16
Şekil-2: İran'ın Yaş Grubu Oranları	43
Şekil-3: İran İslâm Cumhuriyeti Siyasi Sisteminin Yapısı	46
Şekil-4: İran İslâm Cumhuriyeti İdari Sisteminin Yapısı	47
Şekil-5: Orta Doğuda Şii Hilali	67

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
CENTO	Merkezi Antlaşma Teşkilatı
Çev.	Çeviren
Drl.	Derleyen
ECO	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
Ed.	Editör
GSMH	Gayri Safi Milli Hâsıla
Hzl.	Hazırlayan
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
No.	Numara
PHP	Pakistan Halk Partisi
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
SEATO	Güneydođu Asya Antlaşması Teşkilatı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞiÖ	Şangay İşbirliği Örgütü
Yy.	Yüzyıl

1. GİRİŞ

Bir bölgeyi, ülkeyi veya toprak parçasını yer aldığı coğrafyanın dinamik ve sabit unsurları çerçevesinde analiz eden, içinde bulunulan küresel ve bölgesel konjonktürde güç odaklarını etkilerini inceleyen, sentezler sonucunda üzerinde çalışılan bölge ile ilgili çıkarımlar yapan ve bu doğrultuda çeşitli hedeflere ulaşmak maksadıyla izlenmesi gereken politikaları belirleyen siyasi olguyu jeopolitik olarak tanımlamak mümkündür. Bu kapsamda jeopolitik, öncelikle üzerinde çalışılan bölgeyi; dünya üzerindeki konumu, fiziki yapısı, küresel ve bölgesel güç odaklarına göre konumu gibi sabit unsurlarıyla birlikte; siyasi ve askeri durum, ekonomik durum, sosyo-kültürel özellikler, gibi dinamik unsurlar çerçevesinde ele alarak mevcut durumu ortaya koyar. Küresel ve de bölgesel güç dağılımını ortaya konan durum çerçevesinde inceleyerek konum ve politika arasındaki ilişkiyi açıklar. Belirlenen hedefler doğrultusunda politika yapıcılara, hareket tarzları ve takip edilmesi ile fayda sağlayacak yolları gösterir. Bu veriler doğrultusunda geliştirilen çeşitli jeopolitik teorilerin, devletlerin geçmişten günümüze kadar iç ve dış politikalarını inşa etmelerinde oldukça etkili oldukları görülmektedir.

Tarih boyunca küresel ve bölgesel güç odaklarının aktif olarak meydana gelen gelişmelerde çıkarları doğrultusunda hamle yapmak istedikleri bir bölge olan Ortadoğu, dünyanın önemli politik mücadele alanlarından biridir. Bu bölge coğrafi, jeopolitik ve jeostratejik açılarından bünyesinde barındırdığı özelliklerle neredeyse tüm dönemlerde, dünyada hegemonya sağlamak isteyen aktörlerin ilgi alanı olmuştur. Ortadoğu'da teolojik perspektiften üç büyük semavi din için son derece önemli olan Kudüs şehrinin bulunması ve bu bölgedeki kutsal toprakların devletlerin politikalarında bir etken olarak kullanılması Ortadoğu jeopolitiğinde önemli bir unsur olarak belirmektedir.

İran, coğrafi konumunun sağladığı jeopolitik önem, tarihsel miras ve kültürel kimlik ile etkin bir bölgesel güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca belirtilen unsurların etkisiyle oluşan medeniyet alanı sayesinde İran daima, küresel güçlerin Ortadoğu, Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde oluşturmak istedikleri politikalarda belirleyici bir rol oynama avantajına sahip olabilmektedir. Dolayısıyla Şii jeopolitiğinin Ortadoğu'da yansımalarını kavrayabilmek için, İran'ın jeopolitik konumu ve tarihi bir

kökünü olan kültürel ve mezhepsel farklılığı kullanan ideoloji yapısı arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Şah tarafından izlenen hatalı politikalar adeta İran Devriminin hazırlanmasına ön ayak olmuştur. 1979 devrimi öncesinde Şah'ın politikalarının halk arasında meydana getirdiği huzursuzluk, İran'da devrime giden yolun önünü açan önemli bir etkidir. İktidarını kalıcı kılabilecek politikalar, bu kalıcılığını batı ile uyumlu ilişkilere dayandırması, toplum arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel eşitsizlikler halk arasındaki hoşnutsuzlukları tetiklemiştir.

1979 İran Devrimi sonrasında Şii kimliği siyasallaştırılmış, ülkedeki karışık etnik yapı Şiilik çatısı altında birleştirilerek, bu yapıların tamamı dine dayalı devlet yapısında bütünleştirilmiştir. İslam'ın Şia yorumunu temel alan şer'i kurallar ile yönetildiği iddiasında bulunan devletin ana kimliği Şiilik olmuştur. Bu dönem sonrasında kendini İslam dünyasına liderlik etme konumunda gören İran, dış politikada bir eylem aracı olarak din değişkenini sıklıkla kullanmaya başlamıştır.

İran'ın devrimle artan yeni rejimin ideolojisini içeren faaliyetleri, Ortadoğu'da muhalif blok için de bir tehdit alanına dönüşmüştür. Kalabalık nüfusu, enerji kaynakları, Hürmüz Boğazı gibi kritik su geçidini kontrol altında tutan jeopolitiği Batılı ülkeler ve ABD içinde kritik bir istikrarsızlık kaynağı olarak değerlendirmiştir. Soğuk Savaş dönemine özellikle SSCB etkisinin Ortadoğu bölgesine sirayetini engellenmesi ve kuzey kuşağında bir tampon bölgesi olması sebebiyle, ABD'nin ekonomik ve askeri yönleri içeren ancak çokta yoğun ve aleni olmayan desteği sayesinde İran jeostratejik, kültürel, ekonomik ve askeri alanlarında bölgede, Şii nüfus üzerinde etki sahibi olmaya başlamıştır.

İran Ortadoğu ülkeleri üzerinde siyasi çıkar sağlamak ve bulunduğu coğrafyada güç kazanmak amacıyla zaman zaman Şii jeopolitiğinden faydalanmaya çalışmaktadır. Ancak bu mezhepsel yaklaşımın, İran hedeflerine destek sağlamada eksik yanları olmakla birlikte Şii ve Sünni nüfus arasındaki etkileşim açısından da hassas kırılma noktalarını tetikleme gibi tehlikeleri bünyesinde barındırdığı bir gerçektir. Günümüzde İran yönetimi, devletlerinin Şii İslam esasları üzerine inşa edildiği iddiasına

rağmen, Ortadoğu'daki Şii toplumlara yönelik politikalarda bu olgu gerçek manasıyla İran jeopolitiğinin önüne geçememektedir. İran, devrimin ana etkenlerinden biri olarak ileri sürdüğü İslam'a hizmet hedefinden yıllar içinde olarak uzaklaşmış ve dini sadece devletin çıkarlarını savunmada ve iç siyaset kapsamında milletin birliğini sağlama konusunda etkin bir unsur olarak kullanmıştır. İran'ın Şii jeopolitiği üzerinden politika üretmek yerine jeopolitik avantajlarını temel alan politikalara yönelmesi bölgesinde etkin güç olmak isteyen İran'ı daha pragmatik ve uzlaşılabilir bir devlet pozisyonuna getirecektir. Bu esaslar muvacehesinde tezin ana problemi, 1979 İran Devrimi Sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu Coğrafyasındaki Yansımalarını incelemektir.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu çalışma kapsamında öncelikle araştırma konusunun tam olarak hedeflenen seviyede anlaşılması ve doğru sonuçların elde edilebilmesi maksadıyla; öncelikle jeopolitik kavramının ne olduğu ve klasik jeopolitik teoriler ele alınacak, bu kapsamda da özellikle farklı bir bakış açısı kazandırabilmesi maksadıyla jeopolitiğe teolojik yaklaşımlarda incelenecektir. Bu temeller üzerinde tezin amacı; 1979 İran Devrimi sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu coğrafyasındaki yansımalarını tespit etmektir.

Bu yansımaları tam olarak ortaya koyabilmek için;

1. İran'ın jeopolitik konumu nedir?
2. İran Devrimini hazırlayan unsurların tarihsel olarak gelişimi nasıldır?
3. İran Devrimi sonrasında ülkenin genel dinamikleri nasıl şekillenmiştir?
4. İran'ın genel dış politikası ve bulunduğu coğrafyaya komşu olan diğer bölgeler ile ülkelere yönelik politikaları nelerdir?
5. İran'ın Ortadoğu politikaları kapsamında büyük devletlere yönelik dış politikaları hangi yöndedir? sorularına cevaplar bulunarak, bu konuların bağlamında da sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yönetimi

Bu araştırma kapsamında; öncelikle İran'ın jeopolitik konumu incelenecek, müteakiben 1979 İran Devrimini hazırlayan unsurların tarihsel süreci ele alınacak ve 1979 İran Devrimi sonrası ülkenin genel dinamikleri tartışılacaktır. Sonrasında İran'ın genel dış politikası ve bulunduğu coğrafyaya komşu olan diğer bölgelere ve ülkelere yönelik politikaları incelenerek, Ortadoğu'da bulunan nüfuzlarını farklı unsurlar kullanarak artırmaya çalışan büyük aktörleri kapsayan dış politikası ele alınacaktır.

Bu araştırma literatür analizi metoduna dayandırılmış, literatür taramasından elde edilen bilgiler tarihi ve güncel olaylarla ilişkilendirilerek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Bu araştırma; yaklaşık 560 km sınırimızın bulunduğu komşumuz İran'da meydana gelen 1979 tarihindeki rejim değişikliği sonrasında izlenen politikaların daha yoğun bir şekilde mezhepsel temelli bir yapıya evirilişinin nedenleri ve sonuçlarının ortaya konması, bu politikalarda gerek Ortadoğu'ya komşu bölge ve devletlerin gerekse uluslararası sistemin önemli aktörlerinin hamlelerinin yansımalarının ele alınarak jeopolitik bakış açısı ile analiz edilmesi bakımında önem taşımaktadır.

1.4. Konuyla ilgili Literatür Tanıtımı

Bu çalışma; bir jeopolitik ve siyasi unsurların etkilerinin yansımaları çalışması olduğundan öncelikli olarak genel hususlar kapsamında bilgi edinmek amacıyla bu iki konu ile ilgili kaynaklardan yararlanılmıştır. Bu kapsamda Faruk Sönmezoğlu'nun 'Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi'¹ adlı ve Suat İlhan'ın 'Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık'² adlı yayınlarından faydalanılarak coğrafyanın siyaset ile ilişkileri, ülkenin yer aldığı konumun dış politikasına etkisi, aktörlerin aralarındaki güç mücadeleleri gibi konular açıklanmıştır.

¹ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

² Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.

İlerleyen aşamada ise jeopolitik biliminin ne olduğu ve başlıca jeopolitik teorilerle ilgili bilgilerin ele alınarak araştırma kapsamında değinilen bir diğer temel sayılabilecek konular için Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar'ın 'Dünden Bugüne Jeopolitik'³ isimli yayınından ve bu alanla ilgili diğer klasik eserlerden istifade edilmiştir.

Araştırmaya farklı bir boyut katması amacıyla bölge coğrafyasında oldukça köklü bağları bulunan üç semavi dinin jeopolitik açıdan bölgeye bakış açısını ortaya koyabilmek adına farklı eserlerden yararlanılırken, Davut Kılıç'ın 'Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme'⁴ konulu makalesi temel kaynak olmuştur.

Şii jeopolitiğinin Ortadoğu'daki yansımalarını incelemek, öncelikli olarak bu mezhepsel yaklaşımı bir araç olarak dış politikasında etkin olarak kullanan İran'ın jeopolitik konumunun detaylı bir şekilde incelenmesini gerektirmiştir. Bu detaylara ulaşabilmek maksadıyla da temel olarak İzzetullah İzzeti'nin 'İran ve Bölge Jeopolitiği'⁵ adlı kitabı ve Hasan Kara'nın 'Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri'⁶ konulu makalesinden faydalanılmıştır.

Devrim sonrasında ülkede hâkim olan rejimin kullandığı mevcut yönetimi devirebilmesi için kullandığı temel devrim dayanaklarının ortaya konması maksadıyla ise Serpil Üşür'ün 'İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol'⁷, Ercan Çitlioğlu' nun 'İran'ı Anlamak'⁸ ve Tayyar Arı'nın 'Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya'⁹ isimli eserleri ana kaynaklar olarak kullanılmıştır. Bu kaynaklar temelinde devrimin coğrafi, bölgesel, siyasi ve dini etkenleri, velayeti fakih inancı ve oluşan yeni siyasi anlayış konuları ele alınmıştır.

³ Yılmaz Tezkan, M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002.

⁴ Davut Kılıç, **Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme**, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 13:1, 2008.

⁵ İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002

⁶ Hasan Kara, **Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006.

⁷ Serpil Üşür, **İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol**, Belge Yayınları 1.Baskı, 1992.

⁸ Ercan Çitlioğlu, **İran'ı Anlamak**, Başkent Üniversitesi Yayımı, 2015.

⁹ Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Basım, 2004.

Dış politikanın bir unsurunu oluşturan iç politikayı etkileyebilecek unsurlar olarak belirlenen İran'ın etnik yapısı, nüfusu, ekonomik yapısı, idari - siyasi yapısı ile sosyo-kültürel yapısının devrim sonunda nasıl şekillendiği araştırma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda da Baskın Oran'ın 'Küreselleşme ve Azınlıklar'¹⁰ Beril Dedeoğlu'nun '11 Eylül Öncesi ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri, Orta Doğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?'¹¹ adlı kitapları temel kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Şii jeopolitiğinin Ortadoğu coğrafyası üzerindeki yansımalarına, İran'ın genel dış, Kafkas, Basra Körfezi, Türkiye ve İsrail politikaları zaviyelerinden yaklaşılmaya çalışılmıştır. Bu konuların incelenmesi amacıyla çok sayıda internet kaynağı ve haber sitelerinden de faydalanılmıştır. Bunların yanı sıra Gökhan Çetinsaya'nın 'Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu'¹², Atilla Sandıklı ve Bilgehan Emeklier'in 'İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri'¹³ isimli raporları ve Ahmet Eralp'in, 'Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik'¹⁴ isimli eserinden temel kaynaklar olarak yararlanılmıştır.

Ürdün Kralı Abdullah tarafından ilk olarak ortaya atılan Şii hilali kavramı; İran'ın Suriye, Irak, Lübnan, Bahreyn, Yemen, Afganistan ve Pakistan politikaları incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise Atilla Sandıklı ve Emin Salih'in 'İran, Şii Hilali Ve Arap Baharı'¹⁵ adlı raporu, Mehmet Şahin'in 'Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller'¹⁶ adlı makalesi ve Fulya Atacan'ın 'Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan'¹⁷ adlı eserlerinden temel olarak istifade edilmiştir.

İran'ın Ortadoğu politikaları kapsamında büyük devletlere yönelik dış politikasını kavrayabilmek için ABD, Rusya ve Çin'e yönelik dış politikaları

¹⁰ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

¹¹ Beril Dedeoğlu, **11 Eylül Öncesi Ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri, Orta Doğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?** (Hazırlayan: Memet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008.

¹² Gökhan Çetinsaya, **Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu**, SETAV Raporu, Ankara, 2006.

¹³ Atilla Sandıklı – Bilgehan Emeklier, **İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, BİLGESAM Rapor No: 47, İstanbul 2012.

¹⁴ Ahmet Eralp, **Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999.

¹⁵ Atilla Sandıklı, Emin Salihi, **İran, Şii Hilali Ve Arap Baharı, Rapor No.:35** BİLGESAM Yayınları, 2011.

¹⁶ Mehmet Şahin, **Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller**, Akademik Ortadoğu, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

¹⁷ Fulya Atacan, **Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan**, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004.

araştırılırken, İbrahim Orkun'un 'Soğuk Savaşı Gözetlerken'¹⁸ adlı ve Erol Bilbilik'in 'Büyük Ortadoğu Projesi ve İran'¹⁹ adlı eserlerinden ana kaynaklar olarak yararlanılmıştır.

¹⁸İbrahim Orkun, **Soğuk Savaşı Gözetlerken**, Türk Düşünce Hareketi Yayınları, İstanbul, 2002.

¹⁹Erol Bilbilik, **Büyük Ortadoğu Projesi ve İran**, Jeopolitik, Sayı:26, Mart, 2006.

2. JEOPOLİTİK KAVRAMI

2.1 Jeopolitiğin Tanımı ve Unsurları

Jeopolitik kelimesinin sözlük anlamı; ekonomik ve siyasal coğrafya verilerine göre dış siyasetin saptanmasıdır²⁰. Jeopolitik, Yer Politikası veya Siyasi Coğrafya demektir²¹. Jeopolitiğin kelime manası coğrafyanın politikaya yön vermesi, yeryüzü politikası, dünya politikası şeklinde açıklanabilir. Politika, coğrafya ve devlet kavramları kullanılarak yapılan tanımlamalar jeopolitiği ifade eder. Rudolf Kjellen devletin var oluşunu; doğa şartları ve insan davranışları yönünden incelenmesini jeopolitik olarak tanımlar. Haushofer, yeryüzündeki ilişkilerin, siyasal faaliyetler ile olan bağlantılarının araştırılmasını jeopolitik kavramı içerisinde betimler. Öte yandan insan ve çevre arasındaki etkileşimi araştıran bilim adamları, çevresel faktörlerin, siyasal ilişkiler üzerindeki etkisinden hareketle devletlerin sahip oldukları coğrafi şartların, siyasal yapıları ile dış politikalarının şekillenmesinde oldukça etkili olduğunu belirtmişlerdir. Bu kapsamda kısaca tanımlamak gerekirse, jeopolitik coğrafi faktörlerin, ülkelerin siyasal dinamikleri üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır²².

Jeopolitik; geçmiş, bugün ve gelecekteki iktidar ilişkilerinin incelenmesidir. Jeopolitik, coğrafi gerçeklikler ile uluslararası meseleler arasındaki ilişkileri açıklamayı vaat eden coğrafyanın bir alt kolu olarak tanımlanır²³. Jeopolitik (Geo: Yer, Politika: Siyaset), yer siyaseti yapmak demektir²⁴.

Daha geniş anlamıyla jeopolitik; devletlerin coğrafi özellikleri ile siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilimdir. Diğer bir ifadeyle de, uluslararası siyasette, coğrafi etmenlerin güç ilişkileri üzerindeki etkisinin incelenmesidir²⁵. Jeopolitik, siyasi coğrafyadan doğan bir bilim dalıdır. Bu bilim siyasi coğrafyanın devletlere sağladığı avantaj ve dezavantajları inceler²⁶. Jeopolitik, halkların veya insan gruplarının, diğer

²⁰Ramazan Özey, **Jeopolitik ve Jeostratejik Açından Türkiye**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 5.

²¹Ramazan Özey, **Jeopolitik, Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, Pegem Akademi, Ankara, 2017, s. 8.

²²Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 506.

²³Ramazan Özey, **Ortadoğu'nun Jeopolitiği**, Pegem Akademi, Ankara, 2017, s.105.

²⁴Ramazan Özey, **Türkiye'nin Jeopolitiği Değişimler ve Öncelikler**, Pegem Akademi, Ankara, 2017, s.1.

²⁵Ramazan Özey, **İslam Dünyasının Jeopolitiği**, Pegem Akademi, Ankara, 2018, s.10

²⁶Ramazan Özey, **Ortadoğu Coğrafyası**, 6. Baskı, Aktif Yayınları, İstanbul, 2015, s.16.

halklar veya çevreleyen uluslar üzerinde nasıl etkileşim kurduklarını veya etkilerini göstermek için kullanılan terimdir. Bir ulusun komşuları üzerindeki nüfuz alanını ifade eder²⁷.

Henüz jeopolitik anlamında tarih içerisinde tanımlanan bir kavram bulunmazken imparatorluklar tarafından güçleri, arzu ettikleri coğrafyada kullanılmaktaydı. Devletler güvenlikleri maksadıyla coğrafyayı avantaja çevirme yönünde çaba sarf ediyor bu kapsamda sınırlarını doğal engellere dayandırıyor, güçlü komşularına karşın tampon bölgeler oluşturuyor, hammadde ve ticaret hatlarının emniyetini sağlıyorlardı. Jeopolitik kavramı 19. yy sonlarına gelindiğinde anlam kazanmaya başladı. Bu kapsamdaki teoriler ise 20. yy ortalarında ileri sürülerek tartışılmaya başlandı²⁸.

19.yy içerisinde tabiat bilimlerinde meydana gelen gelişmeler, coğrafyanın bilimsel bir şekle dönüşmesine katkı sağlamıştır. 1882 senesinde Friedrich Ratzel'in doğa bilimlerindeki gelişmelerden etkilenerek yayınladığı **Anthropo Geographie** adlı eserde, fiziki şartların insanı zorlayarak bütün hareketlerine yön verdiği belirtilmiştir. Ratzel ilerleyen zaman diliminde yazdığı **Politische Geographie** isimli kitabında devletleri canlı bir organizmaya benzetmiş ve gelişimlerinin yeni alanlara yayılması ile mümkün olabileceğini savunarak alanı devletin asli unsuru olarak nitelemiştir. Ratzel, alanı; yeraltı zenginlikleri, iklim, fiziksel yapı, toprağın özellikleri, yükseltiler ve sınırlar gibi etkenlerle birlikte yorumlamıştır²⁹.

20. yy, jeopolitik kavram çerçevesinde incelendiğinde; ülkelerin doğal yaşam alanlarına ulaşmak, coğrafi tamamiyeti elde etmek, herhangi bir dış desteğe ihtiyaç duymamak, ticaretin yoğun olduğu denizlere erişmek, hammaddeleri kontrol altına almak gibi amaçlarla girişimlerde buldukları görülmüştür. 20.yy'da küreselleşmedeki ivmelenme sonucu dünyada hegemonya oluşturma düşünce ve amacı, bu faaliyetleri belirli bir disiplin altında toplama ihtiyacını doğurmuş buda jeopolitiği öne çıkarmıştır.

²⁷Ramazan Özey, **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, 12. Baskı, Aktif Yay., İstanbul, 2016, s.12

²⁸Suat İlhan, **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 25

²⁹Sönmezoğlu, s. 507.

Küresel güç olarak devletlerin ortaya çıkması, geniş çaplı coğrafi keşifler jeopolitik açılarından olgular olarak kabul görmektedir ³⁰.

1823 yılında ABD tarafından ilan edilen Monroe Doktrini jeopolitik anlamdaki yayılım hareketlerinin başlangıcı olarak nitelenmek mümkündür. Bu doktrin kapsamında Avrupalılar Kıta Amerika'sından uzaklaştırıldıktan sonra, ABD kıtasının kuzey ve güneyinde siyasi ve iktisadi bir etki alanı oluşturma yoluna gitmiştir. 1830-1860 seneleri arasında Theodore Roosevelt'in **Manifest Destiny** mottosuyla ABD'nin Kuzey Amerika'ya yayılma ve denizaşırı topraklar kazanma politikası başlamıştır. 19.yy sonlarına gelindiğinde bir deniz subayı olan Alfred Thayer Mahan, devletin gücünün kıyıların uzunluğu ve bu kıyılarda bulunan limanlarının özelliği ile değerlendirilebileceği dolayısıyla da deniz hâkimiyetinin ABD'yi küresel egemenliğe taşıyacağını savunmuştur. Mahan, Orta Amerika'da bir geçit açılmasını, Hawaii ve Atlas Okyanusu'nda bulunan bazı adaların ele geçirilmesini savunuyordu. Mahan'ın bu öngörülerini kapsamında, 1898'de başlayan Amerika-İspanya savaşı ile ABD jeopolitik açıdan güvenlik sınırlarını Atlantik'ten Pasifik'in batısına taşımıştır ³¹.

2. Dünya Savaşını tetikleyen sebeplerin temelinde jeopolitik görüşlerin etkileri yoğun olarak görülmüştür. Benzer şekilde Soğuk Savaş döneminde oluşturulan ittifaklarda, silah çeşitlerinin tespit edilmesinde ve tesis edilen politikalarda jeopolitik görüş ve teorilerin etkileri vardır. AB'nin oluşumuna bakıldığında bahse konu topluluğun sadece ekonomik temelli bir yapı olmadığı açıktır. AB'nin kurduğu tüm politikalar coğrafi etkenlere dayalı ve jeopolitik niteliktedir. Politikanın tüm unsurları ve sorumluluk alanları Jeopolitik içerisinde bulunmaktadır. Güvenlik, politika ve çıkar sıralaması ile ilgili kararlarda, nihai değerlendirmelerin bir tamamıyet ve disiplin içerisinde irdelenmesi jeopolitik süzgecinden geçirilmesi ile mümkün olabilir. Ayrıca jeopolitiğin hazırladığı bilimsel taban birçok politikaya, hareket tarzına etki etmiştir. jeopolitik, olayların bir bütün içerisinde ele alınmasını sağlamaktadır. Bu da jeopolitikte diğer bilim dallarından da yararlanılması gereğini ortaya koyar ³².

³⁰Nejat Eslen, **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, 2. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2005, s. 33-35.

³¹Kamil Günel, **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, İstanbul: Çantay Kitapevi, 1997, s. 6-8.

³²İlhan, s.30.

Tüm bu veriler ışığında jeopolitiği kavrayabilmek maksadıyla, jeopolitiğin unsurlarını da incelemek gerekmektedir.

2.1.1. Politika, Strateji, Taktik

Jeopolitiğin unsurları içerisinde bulunan, çoğu zamanda birbirinin yerine kullanılarak kavramların karışmalarına yol açan terimler; strateji, taktik ve politikadır. Jeopolitiği bir bütün olarak ele aldığımızda, taktik, strateji ve politika bu bütünün planlama ve uygulama aşamalarını içerir. En basit şekilde bir gücün kullanımı vasıtasıyla bir hedefe ulaşmanın yolunu belirlerler. Taktik, strateji ve politika birbirlerinin komşu birimleridir ve işlevleri hedefe ulaşma noktasında tamamlayıcıdır³³.

Taktik, strateji ve politikanın genel olarak işlevleri:

- Milli güç unsurlarının tespiti ve geliştirilmesi (sosyal, askeri, politik ve ekonomik)
- Hedeflerin belirlenmesi,
- Hedef için yol/yöntemlerin belirlenmesi,
- Belirlenen yol/yöntemlerin derecelendirilmesi,
- Zamanın etkilerini de katarak karar verilmesi,
- Detaylı planlama,
- Uygulamaya geçme.

Strateji politikanın, taktik ise stratejinin alt basamaklarıdır. Politika doğrultusunda strateji, strateji doğrultusunda ise taktik üretilir. Politikalar birden fazla stratejiyi barındırabilirken, bir strateji de birçok taktiği bünyesinde barındırabilir. Taktik

³³ Eslen, s.6.

öğretiye, jeostrateji ve jeopolitik ise taktik, strateji ve politikaya yön gösterici doneler içerirler³⁴.

Stratejinin terimsel anlamı, bir hedefe ulaşmak maksadıyla takip edilmesi gereken ana yoldur. Askeri kapsamındaki klasik anlamıyla strateji, bir savaşın kazanılması maksadıyla icra edilen askeri faaliyetlerin izlediği yoldur. Diğer taraftan strateji, tarafların askeri, politik ve bazı çatışma konularındaki uzun süreli hedef ve planlarını anlatma içinde kullanılabilir. Uluslararası ilişkilerde strateji ise, devletlerin ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal argümanlarının uyum içerisinde yönlendirilerek başarıya ulaşabilmek için öngördükleri politikaların uygulanabilirliğini artırmalarıdır. Strateji, planlanan sonuca varılması için kullanılan araçlar bütünü olarak da tanımlanabilir. Mevcut kapasitenin maksimum fayda için uygulanması stratejinin amaçları arasındadır³⁵.

Stratejinin üç ana unsuru zaman, mekân ve kuvvetten, jeopolitiğin oluşturulmasında faydalanılmaktadır. Nispeten askeri bir kavram olarak kullanılan strateji, farklı hareket tarzları üretilmesi, üretilen hareket tarzları arasında belirlenen kriterler göre seçilen en uygun hareket tarzının uygulanmasıdır. Coğrafi unsurlara dayanan jeopolitik de, politik çıkarlar doğrultusunda uygun hareket tarzının seçilerek uygulanması için ihtiyaç duyulan yolu gösterir³⁶.

2.1.2. Değişmeyen Coğrafi Unsurlar

Stratejinin unsurlarından mekân, jeopolitiğin coğrafi unsurlarını oluşturur ki bunlar;

- Ülke veya bölgenin yeryüzündeki yeri, sınırları, sahip olduğu özellik,
- Bulunduğu bölgenin coğrafi karakteri (ada, kıta, kenar ve kıta içi devleti olma durumu)'dir³⁷.

³⁴İlhan, s.26-27.

³⁵Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, 4. Basım, Der Yayınları, İstanbul, 2005 s. 600.

³⁶Sönmezoğlu, s.601.

³⁷Suat İlhan, **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 29.

Jeopolitiğin temel unsuru, coğrafi konum olarak gösterilebilir. Bu konum jeopolitik olarak yorumlanan bölgenin, yerküre üzerinde bulunduğu mevkidir. Jeopolitik, bu mevkiinin kara parçaları ve denizlerle bağlantılarını, denizlere iniş kabiliyetini, iklim kuşakları ile ve küresel politika güden devletlere karşın konumunu incelemektedir. Ülke veya bölgenin sınırı, bulunduğu mevki, sahip olunan hammaddeler, denizlerin konumu ve ada, kıta veya iç devlet olma gibi coğrafi özelliklerini oluşturan hususlar daimi unsurlarıdır. Ülkelerde rejimler değişebildiği halde, dış politikalarının genel hatları itibarı ile sabit kalması coğrafyanın değişmeyen unsurlarından kaynaklanır. Saha, jeopolitikçilerin en çok değer verdiği değişmeyen unsurların başında gelir. Fiziki olarak büyük saha güçtür. Coğrafi bütünlüğün yanında stratejik kaynaklara haiz olan saha daha büyük bir güç teşkil eder. Jeopolitikte alan kavramına fiziki coğrafyadakinden farklı bir açıdan bakılmaktadır, coğrafi alan belirli boyutları sayesinde ölçülebilmektedir. Fakat jeopolitik açıdan alan sınırsızdır ve ölçülmesi mümkün değildir ³⁸.

2.1.3. Değişken (Beşeri) Unsurlar

Stratejinin unsurlarından kuvvet, jeopolitiğin beşeri unsurlarını oluşturur ki bunlar,

- Sosyal etkenler,
- Ekonomik etkenler,
- Politik etkenler,
- Askeri etkenler,
- Diğer kültürel etkenlerdir ³⁹.

Ülkelerin kendilerine has durumlarına göre değişkenlik gösteren ve bunlar arasından öne çıkan unsurlardır. Ekonomik ve sosyo-kültürel etkenlerin diğer unsurları tetikleyici oldukları belirtilebilir. Bu unsurların tamamının toplu bir şekilde

³⁸Kamil Günel, *Coğrafyanın Siyasal Gücü*, İstanbul: Çantay Kitapevi,1997 s. 29-34.

³⁹ İlhan, s.32.

değerlendirilmesi coğrafi temele dayanan ulusal gücü meydana getirmektedir. Değişen unsurlar bir bütün olarak değerlendirilebilir ⁴⁰.

Jeopolitiğin değişen unsurlarının başında sosyal unsur gelmektedir. Bir ülkenin sosyal unsuru genel olarak nüfustur. Nüfusun hem niteliği hem de niceliği önemlidir. Ancak bununla beraber nüfusun eğitim düzeyi, eğitim sistemi, iş alanlarına ve mesleklere dağılımı, istihdam edilebilirliği gibi niteliksel özelliklerinin daha ön planda olduğu belirtilebilir. Devletlerin izlediği ekonomi politikaları diğer bir değişken unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkenin kendi doğal kaynaklarının bolluğu, üretim durumu, verimi, teknolojiye kullanımı ve kendi imkânları ile işletilip değerlendirilmesi ekonomik gücünü etkileyen temel unsurlardır. Politik etkenlere bakıldığında, ülkelerin uluslararası sistemi etkileyecek politik davranışları, yeni jeopolitik ortamların oluşmasına yol açar. Bu yeni jeopolitik ortam yeni bir dünya düzeni kurulmasına, diğer bir deyişle yeni politik davranışlara ve yeni gruplaşmalara yol açar. Askeri etkenleri ise sahip olunan tüm değişken unsurların belirli oranlarda birleşimi ile oluşan ve ihtiyaç duyulması halinde kullanılacak bir güç olarak görmek mümkün olacaktır ⁴¹.

2.1.4. Zaman Unsuru

Jeopolitik siyasi, fiziki ve beşeri coğrafyadan faydalanırken zaman unsuru vasıtasıyla geleceğe ilişkin değerlendirmeler yapmaktadır. Ülkeler tespit etkileri hedeflere erişme yol ve yöntemini, alternatiflerini, alternatiflerin önceliklerini belirlerken zaman unsurunu da göz önünde bulundurarak planlama yapar ve tespit edilen planları hayata geçirirler. Bu politikaların hayata geçirilmesi esnasında ise uluslararası sistemin zamansal olarak içinde bulunduğu durum ile kısa ve uzun dönemde karşılaşılabilecek yeni gelişmeler önemli etkenler olmaktadır ⁴².

2.1.5. İran'ın Jeopolitik Konumu

Toprak genişliği, iklim, ülkenin bulunduğu bölge, yükseltiler ve alçaltılar ve toprağın şekli gibi unsurları oluşturduğu coğrafi konum, önemli milli güç unsurlarından

⁴⁰ Suat İlhan, **Jeopolitik Duyarlılık**, Ötüken, İstanbul, 1989, s. 41

⁴¹ İlhan, s.46.

⁴² İlhan, s.48.

birini teşkil eder. Devletlerin coğrafi ve siyasî konumlarını araştıran bazı jeopolitik uzmanlarına göre, coğrafi konum bir ülkenin bütün dış politikasını belirlemektedir. McKinder, Haushofer, Spykman ve HansMorgenthau coğrafi konumun bir ülkenin en önemli milli güç unsurlarından bir tanesi olduğunu ileri sürmüşlerdi. İran, 1901 senesinde Ortadoğu’da petrolün keşfedildiği ilk ülke olarak, 1 milyon 648 bin km²’lik coğrafi sınırları ile yüzölçümü bakımından dünya sıralamasında 18’incidir. Ülkenin yüzölçümü yüzeysel olarak İngiltere, Fransa, İspanya ve Almanya yüzölçümü toplamlarına eşittir. Tahran’ın tüm bölgesel amaçlarına rağmen İran’ın mevcut stratejik yalnızlığını en iyi, Fars olmayan devletler tarafından çevrelenmiş bir Fars devleti coğrafi sınırları ifade etmektedir. Bu özellik İran’ı Arap dünyasında oldukça etkin olan etnik ve müşterek ilişkilerden yoksun bırakmaktadır⁴³.

İran, Ortadoğu’daki önemli coğrafi mevkii, demografik yapısı ve silahlı kuvvetleri gücüyle bölgenin en önde gelen aktörlerinden biridir. 1979 yılında Batı Bloku ve ABD karşıtı bir politika üretmesi sebebiyle sistem çıkarılmak istenmiş olsa da uluslararası platformda bölgesel dengeler bakımından önemli bir aktör olmayı başarmıştır. Rusya açısından ise, jeopolitik anlamda İran, büyük Avrasya Blok’unun merkezi olmak için stratejik, ekonomik ve ideolojik tüm imkânlarla sahip kıtasal devlettir. İran’ı esas alan jeopolitik bölgelerin değerlendirilmesi ele alındığında Avrasya, Orta Asya ve Ortadoğu bölgeleri karşımıza çıkar. İran’ın yer aldığı bölgeleri karşılaştırdığımızda farklı bölgesel güçlerden söz edilebilir⁴⁴. Zaten İran’ın coğrafi konumu önemli bir yerde olduğunu ifade etmektedir (Şekil-1).

⁴³İzzetullah İzzeti, **İran ve Bölge Jeopolitiği**, çev. Hakkı Uygur, Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 98-99.

⁴⁴İzzeti, s.100.

Şekil-1: İran'ın Coğrafi Konumu

Bu bölgelerden Orta Asya'ya baktığımızda bölgede etkinliğini giderek artıran doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını bünyesinde bulunduran, bölgede kendi güvenlik alanını oluşturmaya çalışan Rusya, SSCB'nin dağılması sonucunda ortaya çıkan ve bölgedeki gelişmeleri yakından etkileyen devletler ve dünya siyasetinde sürekli adını duyduğumuz Afganistan ve Pakistan yer almaktadır. Ortadoğu ise Suriye, İsrail, Türkiye, Mısır, Irak, Arap Yarımadası ve Basra Körfezi'nin yer aldığı bir bölgeden oluşmaktadır. İran bu bölgelerin kavşak noktasında yer alması sebebiyle jeopolitik ve jeostratejik açılarından oldukça önemli bir ülkedir. İran'ın ve bu bölge ülkelerinin politikaları ile şekillenen Orta Asya, Hazar Gölü, Rusya, Çin, İran, Pakistan ve Afganistan arasında bulunmaktadır. Yine bu bölgede SSCB dağıldıktan sonra Türkmenistan, Ermenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Azerbaycan ve Kazakistan gibi yeni doğmuştur⁴⁵.

Önemli doğal zenginliklere sahip olan bu coğrafya, Asya ve Ortadoğu gibi tüm zamanlarda siyasal denge sorunu yaşayan bölgelere komşu olma sebebiyle büyük bir

⁴⁵Hasan Kara, **Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006, s.102.

öneme sahiptir. Farklı medeniyetlere kucak açmış, “ Baharat ve İpek Yolu” gibi dünya ticaretinde önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olan rotaların bulunması, Coğrafi Keşiflerin bu bölgeden başlaması gibi kritik olayları bünyesinde barındıran bir bölgedir. Bölgede bulunan çeşitli dinsel ve etnik yapı, bölgenin farklı medeniyetlerce ortak kullanıldığını ve farklı kültürlerden toplumların bölgede yaşadığının kanıtıdır. Bölgenin jeopolitik açıdan önemini gösteren bir diğer unsur ise bölgede yoğun nüfuslarıyla geniş birer pazar konumunda olan Çin ve Hindistan’ın bu bölgeye komşu olmalarıdır. Bu coğrafya uzun bir süre bölgede üstünlük kurmaya çalışan güçlü devletlerin tanıklık etmiştir. ABD bu bölgede özellikle İkinci Dünya Savaşı hitamında hegemonyasını kurmak istese de bunu zorlaştıran SSCB’nin bölgedeki varlığıdır⁴⁶.

Rusya’nın Soğuk Savaş’ın sonrasında bu bölgeyi arka bahçesi şeklinde tanımlaması ve bu doğrultuda politikalar gütmesi, ABD’nin bölgedeki varlığını dengelemiştir. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD, bölgeye girebilmiştir. ABD’nin soğuk savaş sonrasında Radikal İslâm’ı uluslararası terörizmi besleyen en önemli kaynak olarak yeni düşman olarak yorumlamasıyla, İslâmi yapının radikalleşmeye kaymaması ve kontrol altına alınması için kendisine ortam hazırlamıştır. Bununla birlikte Çin, Hindistan ve Rusya gibi ekonomik alanda birer güç olan devletlerin de etkileşimle dengelenmesi amaçlanmıştır. Asırlarca bölgede var olmuş olan İran; kültürel yapısı ve medeniyeti ile bölgenin derin izlerini taşımaktadır. Topraklarında barındırdığı Azeri, Kürt, Arap, Beluç nüfusunun bölgede diğer ülkelerin içinde de bulunması ve bu durumun kültürel etkileşimi meydana getirmesi bunun bir göstergesidir. İran’ın 1991 yılından sonra Orta Asya’da politikalar üretebildiği görülmektedir⁴⁷.

Birinci ve İkinci Dünya Savaşı esnasında İngiltere ile SSCB’nin etkisinde kalması, devrim hitamında ise başlayan Irak Savaşı ve kendi iç meselelerine yoğunlaşması nedeniyle Orta Asya politikaları İran tarafından geç üretilmeye başlanmıştır. Orta Asya’ya dönük politika gecikmelerinin bir başka nedeni ise, o dönemde güçlü bir devlet olan SSCB’yi, karşısına almama gereğidir. Soğuk Savaş hitamında İran’ın kuzeyinde meydana gelen gelişmeler ile yeni Orta Asya devletlerinin

⁴⁶Kara, s.105.

⁴⁷ Savaş Kafkasyalı, **Orta Asya’da Güç Ve Zihniyet**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık 2012, Ankara, s.29.

oluşması ilginin buraya yönelmesine neden olmuştur. Ekonomik unsurlar İran hükümetlerinin bölgeye yönelik politikalarında öncelikli olmuştur. Batı ile ilişkilerin sorunlu olması, ekonomik ve siyasi yalnızlık içine sürüklenmiş olan İran, bu ülkeleri ilk olarak ekonomik yalnızlıktan çıkış açısından önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Afganistan ve yeni Orta Asya ülkelerinin 1992 senesinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (*Economical Cooperation Organization-ECO*) üyesi olmaları ve kalkınma işbirliğini temel alan bu organizasyonun genişlemesi, İran'ın bu girişimlerinin bir sonucu olmuştur⁴⁸.

Orta Asya ülkeleri ile İran'ın ilişkilerinde iyileşme görüldüğü dönemlerde, ABD'nin bölgeye müdahil olmasıyla ilişkiler sekteye uğramıştır. 2001'de ABD'nin Taliban'a karşı askeri harekât başlatmasıyla sınırlarına oldukça yaklaşan ABD'nin etkisiyle yoğun olarak güvenlik sorunu yaşayan İran, kuzeyinde meydana gelen gelişmelere doğrultusunda iç ve dış politikalarında güvenlik yönlü adımlar atılmıştır. İran, Orta Asya'da daha fazla söz sahibi olabilmek için ECO ve ŞİÖ ile ilişkilerini yoğunlaştırmıştır. İran bu süreçte zengin Orta Asya enerji kaynaklarını kendisini enerji koridoru konumuna getirerek dünyaya açılacağı bir araç olarak görmüştür. İran yönetimi, ekonomi ve enerji politikalarında Kafkasya ile Orta Asya'yı ortak bir ekonomik bölgeye çevirme amacı gütmektedir⁴⁹.

İran; yeryüzünde bulunan petrol ve doğalgaz kaynaklarının büyük bir kısmını elinde bulundurmakta bu bağlamda da enerji politikalarında önemli bir konuma sahiptir. İran, sadece sahip olduğu enerji kaynakları ile değil aynı zamanda çevresinde yer alan enerji kaynaklarına yakınlığıyla da kritik öneme sahiptir. Orta Asya, Ortadoğu ve Hazar Havzası ile olan bağlantısı ve Hürmüz Boğazı'na olan yakınlığıyla uluslararası enerji piyasasına ulaşım yollarına sahip olması jeopolitik önemini arttırmaktadır. Enerji kaynaklarının Avrupa'ya, Hindistan'a ve Çin'e ulaştırılması faaliyetlerinde İran, Rusya, Türkmenistan, Orta Doğu ve kendi enerji kaynaklarının ulaştırmasının sağlanması projelerinde kritik konumunun avantajını kullanmaktadır. İran jeopolitiğinin önem kazanmasında öne çıkan başka bir etmen Fars milliyetçiliği ve bölgede aktif olarak

⁴⁸Kaan Dilek, **Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran'ın Orta Asya Politikaları**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tasarım Yayıncılık Yayın No: 7,2011, Ankara, s.44.

⁴⁹ Dilek, s.48.

kullanmaya çaba sarf ettiği Şiilik inancıdır. İran, Orta Asya ve Ortadoğu da bulunan bazı devletlerin yapısında belirli oranda yer alabilen Şiilik inancıyla devletler üzerinde etkinlik sağlamaya çalışmaktadır ⁵⁰.

Ortadoğu'da enerji kaynakları kadar büyük stratejik öneme sahip diğer bir değerde su kaynaklarıdır. Türkiye bulunduğu bölgenin önemli bir tatlı su kaynağı olmasıyla birlikte, İran kişi başına veya hektar başına düşen tatlı su kaynakları yönüyle zengin bir ülke olarak gösterilememektedir. Nüfus artışı dikkate alındığında İran'da kişi başına tatlı su miktarı her yıl giderek azalmaktadır. Bununla birlikte bölgesindeki önemli su rezervlerinin bir kısmını bünyesinde barındıran İran'ın yakın gelecekte bölgedeki tatlı su rezervleri açısından önemli bir aktör olması da beklenmektedir. Özünde, İran tarihsel olarak herhangi bir dönemde hidropolitik bir pozisyona sahip olmamıştır ⁵¹.

İran'ın jeopolitik konumunun değerini artıran bir başka sebep ise etkileşim halinde olduğu devletlerdir. İran, Soğuk Savaş sonrasında enerji kaynakları alanlarında elini güçlendiren Rusya ile ilişkilerini yoğunlaştırırken, 1979 Devrimi sonrasında Batı ile ilişkilerinde gerileme yaşanmıştır. Batı'ya karşı devrim hitamında karşıt söylemlerde bulunan İran yönetimi; Rusya ile enerji, ekonomik, ticaret ve nükleer konularda anlaşmalar imzalamıştır. Bu da İran'ı bölgede daha ön plana çıkarmıştır. Bu anlaşmaların yapılmasının altında ise Batı ile ilişkilerinin bozulması sonrasında yarım tamamlanamayan nükleer çalışmaların devam etmesi gayreti yatmaktadır. İran, Rusya ile yaptığı işbirliği ile önem verdiği amacına ulaşacaktır. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında bölgede etkinlik kurmaya çalışan ABD'yi bölgeden uzaklaştırmak bunlardan ilki olurken, ikincisi sahip olduğu jeopolitik gücünü Rusya'nın desteğiyle kazanmaya çalıştığı nükleer silahla pekiştirmektir ⁵².

Ortadoğu, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasında imzalanan anlaşmalar kapsamında şeffaf sınırlar üzerine bina edilmiş ve bünyesinde her an sorun olabilecek

⁵⁰AtillaSandıklı,<http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.VvmNyPuLS00ç>, 2008. (15 Ekim 2018).

⁵¹SadeqiSeyyedShamseddin, **WaterCrisis, FutureChallenges in theMiddle East andthePersianGulf**, Ettela.,atSiasivaEqtesadi, No. 115, 116, April-May 1997, s. 167-177.

⁵²Barış Doster, **Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Orta Doğu Politikası**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 44, 2012, Ankara, s.45.

dinamikler barındırmaktadır. Bunlardan bölge ülkelerindeki etnik yapıların faaliyetleri, İslâm'ın radikal gruplar tarafından örgüt haline getirilmesi temel olanlar şeklinde sıralanabilir. Bölgedeki enerji kaynakları bir yanıyla fırsatlar sağlarken bahse konu sorunlar bölgede istikrarsızlığın tetiklenmesi açısından istismar edilebilmektedir. Bu fırsat ve tehditler, İran'ın dış politika üretmesini doğrudan etkilemektedir⁵³.

Bahse konu tehditler ve bunlara bağlı istikrarsızlıklar, dönem içerisinde farklı jeopolitik gelişmelere neden olmuştur. Bu gelişmelerden özellikle El Kaide terör örgütünün faaliyetleri, Afganistan ve Irak müdahaleleri, Arap Baharı ve ardından meydana gelen gelişmeler, bölgede yer alan tüm oyuncuları doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkilemiştir. Bölgede yer alan aktörlerin rollerinin değişmesine neden olan bu gelişmeler, Ortadoğu'da güvenlik sorunsalını doğurmuştur⁵⁴.

Ortadoğu'da süre gelen çatışmalar, siyasi problemler ve istikrarsız hükümetler; İran'ın bölgede sık sık öne çıkmasına sebep olmaktadır. Kürt hareketinin Irak'ta yeni bir devlet oluşumu ile gündeme gelmesi, Suriye'de süren çatışmaların seyri, Suriye hükümetinin Rusya ve İran tarafından desteklenmesi, bölgede devam eden etnik ve mezhepsel çatışmalar, İran başta olmak üzere Ortadoğu devletlerinin uzun bir süre daha dünya siyasetinde üst sıralarda olacağını göstermektedir. Ortadoğu'nun etnik, dinsel ve toplumsal yapısı incelendiğinde, bölgenin dini şeklinin diğer unsurlara göre daha etkili olduğu görülmektedir. Dini yapının iç ve dış politika seçimlerinde daha etkin olması bölgede ulusçuluğun gelişmesini de geciktirmiştir. Özellikle dış politikalarda İslâm devletlerinin dini konuları temel alarak adım attığı görülmektedir⁵⁵.

2.2 Jeopolitik Teoriler

Jeopolitiğin ilgilendiği konuların, sahaya yansımalarının, günümüze kadar olan gelişmelerin ve düşünürlerin fikirlerinin kavranabilmesi maksadıyla teorilerinin incelenmesi gerekmektedir. Ele alınacak jeopolitik teorilerin ileri sürülmesinin en önemli sebebi; uluslararası politikaların ve yapının şekillenmesi, bunda hangi unsurların

⁵³Doster, s.46.

⁵⁴Doster,s.48.

⁵⁵Ertan Efegil, **Orta Doğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar**, Orta Doğu Analiz Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 47, Ankara, s.56.

etkisinin olduğu, bu politikaların değiştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan unsurların açıklanması ve anlaşılmasına duyulan ihtiyaçtır⁵⁶.

Jeopolitik teoriler, tarih içerisinde meydana gelen siyasi olayları açıklamaya dair kuralları sistematik bir şekilde düzenleyerek açıklamayı amaçlamaktadır. 20.yy.'ın sonlarında başlayan ve giderek ivmelenen ekonomik ve politik unsurlar, ülkelerin birbirlerine olan bağımlılıklarını arttırmış ve güç olgusuna girift bir anlam yükleyerek, tüm dünyayı kapsayacak bir biçimde tekrardan yapılanma sürecini başlatmıştır. Ülkelerin güç olgusunu etkileyen unsurlar bağımsız yalın parametreler olmaktan çıkarak, birbirlerini etkileyen dinamik unsurlar şeklinde karşımıza gelmektedir. Bu kapsamda jeopolitik teoremciler kendi ülkelerinin siyasi coğrafyalarını irdelerken devletlerinin çıkarları paralelinde teoriler ileri sürmüşleridir. Bunları iki başlık altında toplamak mümkündür:

1- Fiziki Coğrafya Temelli Teoriler: Kara Hâkimiyet ve Kenar Kuşak Teorisi,

2- Kuvvet Temelli Teoriler: Deniz Hâkimiyet ve Hava Hâkimiyet Teorisi⁵⁷.

İran Devrimi sonrasında Şii Jeopolitiği'nin Ortadoğu coğrafyasındaki yansımalarını kavrayabilmek maksadıyla; öncelikli olarak jeopolitik teoremleri kavramak gerekmektedir. Bu sayede İran'ın konumu ve sosyal yapısı tüm yönleri ile ele alınmış olacaktır.

2.2.1. Kara Hâkimiyet Teorisi

Coğrafi Keşifler sonrasında yeni kıtaların ortaya çıkması, denizaşırı topraklara, denizlere, deniz yollarında bulunan kritik düğüm noktalarına hâkim olma görüşünün benimsenmesine yol açmıştır. İlk zamanlarda İngiltere ve İspanya, deniz hâkimiyetine dayanan imparatorlukları kurmuşlardır. Sonrasında Almanya ve Rusya'nın karasal güçleri kıta Avrupa'sında yayıldıkça denizleri çevreleyerek deniz hâkimiyetine dayanan

⁵⁶ Yılmaz Tezkan, M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002, s.185.

⁵⁷ Eslen, s.39.

İngiltere'nin dönemini tamamladığı ve 20.yy'da kara gücünün küresel politikayı şekillendireceği görüşü hâkim olmuştur ⁵⁸.

Kara Hâkimiyet Teorisi, ilk jeopolitik teori olarak İngiliz düşünür Mackinder tarafından ortaya atılmıştır. Asya, Avrupa, Afrika'nın tamamı Mackinder tarafından Dünya Adası şeklinde adlandırır. Mackinder, kuzeyde Buz Denizi, batıda Volga Nehri, güneyde Himalaya Dağları ve doğuda Sibirya, arasında bulunan bölgeye "Heartland" (Kalpgah) adını vermiş sonrasında, Heartland içine Rusya'nın Avrupa'da yer alan kısımlarını da dâhil etmiştir ⁵⁹. Obi, Yenisey ve Lena akarsularının büyük havzalarını bünyesinde barındıran Sibirya'yı, geniş kapalı havzaların bulunduğu Orta Asya ile Moğolistan'ın büyük bir kısmını; batıda ise Avrupa'nın dörtte birini kapsayan bu bölge küresel hegemonya oluşturmak maksadıyla en uygun alan olarak nitelendirilmiştir. Heartland, kuzeyde donmuş halde bulunan denizlerle, güneyde çöllerle ve yüksek sıradağlar ile çevirili olup, okyanuslardan uzanılmayacak mesafede yer almasının yanı sıra nüfus, tarım ürünleri ve yer altı kaynakları açısından geniş potansiyele sahiptir ⁶⁰.

Mackinder, yeryüzü coğrafyasını, siyasi ve askeri strateji açısından iç ve dış kuşak bölgelerine ayırarak öncelikli hedefleri tespit etmiştir. Deniz gücü üstünlüğünün yerini 19.yy sonrasında, kara gücüne bıraktığı görüşü Mackinder'in teorisinin temelini teşkil eder. Mackinder, denizden gelebilecek saldırılara karşı korunaklı olan Heartland'e hâkim olmayı, kara hâkimiyetine dayalı stratejilerde öncelikli şart olarak görür. Heartland; Almanya, Türkiye, Hindistan ve Çin'den meydana gelen iç hilal (Inner Crescent) ile İngiltere, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Japonya'dan oluşan dış hilal (Outer Crescent) ile çevrelenmiştir ⁶¹.

Gerek ada şeklindeki yapıları gerekse okyanusa kıyıları olan dış yaydaki devletlerin mesafe olarak uzaklıkları sebebiyle Heartland'de etkili olamayacaklarını belirten Mackinder, merkezi konumda bulunan Rusya'nın; Türkiye, İran ve Hindistan üzerinde nispeten zorluklarla karşılaşmadan baskı oluşturabileceğini açıklar. Bununla

⁵⁸Günel, s.58.

⁵⁹İlhan, s.34.

⁶⁰Günel, s.160.

⁶¹Hüsmen Akdeniz, **Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye**, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Eylül 2003 Sayı:2, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Başkanlığı Yayını, Ankara, s. 83.

birlikte deniz gücü vasıtası ile desteklenen Avrasya' da yer alan kıyı ülkelerinin de kontrol altına alınması durumunda kıtadaki kaynaklar sayesinde Rusya'nın dünyada hegemonya kurabileceğini savunmuştur ⁶².

Mackinder, tarihin deniz hâkimiyetine sahip ülkeler ve kara hâkimiyetine sahip ülkeler arasındaki mücadelelerle şekillendiğini iddia etmektedir. İlk dönemlerde Makedonyalıların Akdeniz'e hâkim olması sonrasında kara gücünün üstünlüğü görülürken, sonrasında Romalıların Kartacalar'a üstünlük sağlayarak Akdeniz'e hâkim olması sayesinde kara gücü üstünlüğünü sürdürmüştür. Yakın dönemde, deniz gücü olarak İngiltere ön plana çıkmıştır. Son dönemde ise, Mackinder'e göre teknolojik üstünlüğün sayesinde kara gücünün hâkimiyeti devam edecektir ⁶³.

2.2.2. Deniz Hâkimiyet Teorisi

ABD'li Amiral Alfred Mahan tarafından ileri sürülmüştür. Mahan'ın teorisi kuşaklardan merkeze, okyanuslardan karalara doğru ilerleyen bir hâkimiyet stratejisini temel almaktadır. Mahan, denizlerin, özellikle de deniz yollarının kontrolünü elinde tutmayı güçlü devlet olmanın ilk koşulu olarak görmüştür. Dünya hâkimiyetinin yolunun, denizler üzerinde hâkimiyet kurmaya bağlı olduğunu savunan Mahan'ın, ABD, İngiltere, Almanya, Rusya ve Japonya gibi önde gelen ülkelerin politikalarında, "Deniz Kuvvetlerinin Tarihe Etkisi" adlı kitabıyla etkili olmuştur ⁶⁴.

İngiltere'nin deniz gücü sayesinde Avrupa'nın diğer güçlerine karşı sağladığı üstünlüğü irdeleyerek, ABD'nin de içinde bulunduğu coğrafi konumunu avantaja çevirebileceği sonucuna ulaşmıştır. Roosevelt döneminde danışmanlık yapan Mahan, stratejilerin iki temel üzerine bina edilmesini sağlamıştır. Bunlar; savaşın daima ABD'den uzak denizlerde karşılanması ile Avrasya'da meydana gelen gelişmelerin kurulacak ittifaklar zinciri ile kontrol altında tutulması şeklindedir. Mahan, ABD'nin geniş bir donanma kurarak denizlerde bulunan kritik adaları, kritik deniz geçitlerini ve

⁶²Günel, s.162.

⁶³H. J. Mackinder, **Democratik Ideals and Reality: A Study in the Politics Of Reconstruction**, Suffolk: Penguin Books, 1944, s.86. Aktaran: Geoffrey Sloan, **Sir Halford J. Mackinder: Geçmişten Günümüze Kalpgâh Kuramı**, Colin S. Gray- Geoffrey Sloan (Ed.), **Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya**, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003, s.31.

⁶⁴Suat İlhan, **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s. 34.

kıyı bölgelerini kontrol altında tutarak deniz aşırı üsler kurmasını önermiştir. ABD, günümüzde Mahan'ın teori ve önerilerine paralel olarak küresel anlamda yaygın üsleri ile global ekonominin ulaştırma hatlarını kontrol altında tutmayı hedeflemektedir ⁶⁵.

2.2.3. Hava Hâkimiyet Teorisi

Bu Teori'nin gelişmesine katkısı olan düşünürler: Hausy Scitaklian, Giulio Douhet ve William Mitchell'dir. Bu teorinin temellerini atan kişinin Hausy Scitaklian olduğunu söylemek mümkündür. Hava gücü üzerine inşa edilen bu jeopolitik görüşü şiddetli bir şekilde savunan düşünürlerden biri olan Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus donanma kuvvetlerinde görev yapan Alexander P. De Seversky'dir. Seversky tarafından, kara ve deniz gücünün, hava gücünden bağımsız yeterli olmasının tam anlamıyla mümkün olamayacağı görüşünü savunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın seyri ve sonuçlarında hava gücünün kuvvetli yansımaları, aynı yıllarda işlenen Hava Hâkimiyet Teorisi'nin odak noktasını teşkil etmiştir ⁶⁶.

Seversky, ABD ve SSCB'nin güçlü sanayi alanlarını merkeze koyarak dünyayı iki geniş hava gücü sahasına ayırmıştır. Bu alanları 'Karar Alanı' olarak adlandırmış ve Kuzeydoğu Avrasya ve Kuzey Amerika'yı bu alanlar olarak belirlemiştir. Bu alanlar da, ABD ve SSCB'nin eşit güçte olduklarını ortaya koymuştur. Seversky, ABD'nin savunma hattını batı yarımküreden itibaren başlatarak deniz aşırı bölgelerde bulunan üslerini kapatmasının faydalı olacağını ileri sürüyordu. Bunun nedenini ise ülkenin uzun mesafelerden başlayan kademeli bir savunma anlayışının ekonomik anlamda zorlayıcı olduğunu belirtiyordu ⁶⁷.

Seversky, ABD ve SSCB'nin coğrafi bakımdan oldukça yakın olduğunu belirtmek amacıyla Kuzey Kutbu'nu merkez olarak kabul eden bir harita kullanmıştır. Bu harita, ABD ve SSCB'nin hava gücü alanlarının, Kuzey Kutbu üzerinde üst üste geldiğini göstermekteydi. Soğuk Savaş döneminde, dünyanın sonradan farkına vardığı

⁶⁵Eslen, s.35-36.

⁶⁶Phillip S. Meilinger, "Alexander P. De Seversky", *Air&SpacePowerJournal*, Vol.16, Nu.4, (Winter 2002), s.8. Aktaran: Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Ankara: Barış Kitabevi, 2013, s.56.

⁶⁷İsmail Hakkı İşcan, **Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları**, Uluslararası İlişkiler, Cilt.1, Sayı.2, (Yaz 2004), s.66.

bu görüntü ve Seversky'nin tavsiyeleri doğrultusunda Kanada ve ABD, SSCB'nin Kuzey Kutbu'ndan olası bir hava saldırısı ihtimalini değerlendirmeye almışlardır. Bu şekilde bir taarruza karşın da Kuzey Amerika'da etkin bir savunma oluşturabilmek amacıyla ABD tarafından, Alaska-Kanada arasında yeni hava meydanları inşa edilmiştir ⁶⁸.

2.2.4. Kenar Kuşak Teorisi

ABD'li Nicholas Spykman tarafından geliştirilmiştir. Spykman bu teori kapsamında, Mackinder'in Kara Hâkimiyet Teorisi'nde belirtilen coğrafyayı ele almaktadır. Birisi merkezden dış hatlara gelişmeyi gerekli görürken, diğeri dış hatlardan merkeze doğru bir gelişmeyi gerekli görmektedir. İki teori arasındaki temel Mackinder'in Heartland'a, Spykman'ın ise Heartland'i çevreleyen kuşağa öncelik atfetmesidir ⁶⁹.

Spykman, Dünya Adasına egemenlik için Heartland'ı çevreleyen, zenginlik ve kabiliyetleri daha yüksek olan kuşağa hâkim olmanın gerekliliğini savunur. Çin, Kore, Doğu Sibirya, Türkiye, Avrupa, Hindistan, Afganistan, İran, Irak ve Pakistan Spykman tarafından bu dış kuşak olarak tanımlanır ⁷⁰. Spykman, ABD'nin Kıta Amerika'sının savunmasına yoğunlaşması yerine, Asya ve Avrupa'da istikrarın sağlanarak bozulmasını önlemek üzere gerekli olması durumunda müdahale etmesini savunmaktadır. Uzak Doğu ve Asya'da, herhangi bir aktörün, güç dengelerini sarsarak bu bölgeleri hegemonyası altına almasının, ABD çıkarlarını olumsuz etkileyeceğini bu bağlamda Çin ve Rusya'nın politikalarının dikkatli bir şekilde izlenilmesi gerektiğini savunmuştur. NATO, CENTO ve SEATO gibi Soğuk Savaş dönemi organizasyonları vasıtasıyla ABD politikalarında bu teorinin uygulandığı görülmektedir⁷¹.

⁶⁸ Martin Ira Glassner, **Political Geography**, John Wiley&SonsInc:USA, 1996, s.11. Aktaran: Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Ankara: Barış Kitabevi, 2013, s.57-58.

⁶⁹ İlhan, s. 34.

⁷⁰ Sönmezöğlü, s.512.

⁷¹ Günel, s.164.

2.2.5. Tarihin Sonu Teorisi

Francis Fukuyama tarafından, 1989 senesinde ortaya atılan diğeri bir teoride Tarihin Sonu Teorisidir. Fukuyama, ‘‘Tarihin Sonu mu?’’ bařlıklı makalesinde, liberal demokrasiyi insanlıđın dűőünce yapısının geliőiminin zirvesi olarak niteler. Bu rejimin de özellikle son yıllarda dűnya genelinde kabul gűrdűđűnű ve alternatif egemenlik Őekillerinin liberal demokrasi karřısında kaybettiđini iddia etmektedir. Fukuyama’nın bakıő ađısını ele aldığımızda; liberal demokrasi ‘‘tarihin sonu’’dur. Liberal demokrasiden ۆnceki bűtűn yۆnetim Őekilleri geniő eksiklikler ve mantıksız ۆzelliklere sahiptir. Diđer rejimlerin bu ۆzellikleri, nihai olarak kendi yok oluőlarına sebep olmaktadır. Liberal demokrasi rejimi bu tűr paradoks ve noksanlıklardan uzaktır. Dolayısıyla liberal demokrasinin istikrarlı bir Őekilde idame edilmesi, herhangi bir ilave dűzenlemeye ihtiyađ dođurmayacaktır ⁷².

Fukuyama’nın kűreselleőme kapsamındaki ađıklamalarına bakıldıđında ise kűreselleőmenin, Amerikanlaőmak Őeklinde tanımladıđı anlaőılmaktadır. Fukuyama’ya gűre ABD, liberal demokrasinin tam anlamıyla uygulanabildiđi en geliőmiő kapitalist toplumdur. Amerikanlaőmanın, piyasaları ellerinde bulunduran gűçlerin kűreselleőmeye hız kazandırdıđı gerçeđi ele alındıđında, kűreselleőmeyle birlikte kađınılmaz bir sonuđ olduđunu savunmuőtur ⁷³.

Fukuyama’nın tezi, İrani Devrimini műteakip meydana gelen geliőmelerin uluslararası arenada algılanıőının, Sođuk Savaő’ın sona ermesinden sonra daha da netleőmesinde etkili olmuőtur. Fukuyama İslām’ı, liberalizmin kűresel deđerlerine yۆnelik en bűyűk tehdit unsuru olarak gűrműőtűr ⁷⁴.

Hatta Sođuk Savaő’ın hitamında bir sűre hasımsız kalan Batı kuőađı, kısa bir zaman diliminde ‘‘kızıl tehlike’’nin yerine ‘‘yeőil tehlike’’yi koymuőlar ve bunu eski

⁷²Francis Fukuyama, **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Zűlfű Dicleli (Çev.), İstanbul: Simavi Yayınları, 1993, s.9. Aktaran: Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Ankara: Barıő Kitabevi, 2013, s.64.

⁷³EconomicGlobalization: An Interviewwith Dr. Francis Fukuyama, <http://www.baobabconnections.org/artikel.php?id=223> (Ocak 2009). Aktaran: Batu Barkut, **Tarihin Sonunda Jeopolitik Francis Fukuyama**, MustafaSerdar Palabıyık (Ed.), Batı’da Jeopolitik Dűőűnce (201-216), Ankara: Orion Kitabevi, 2009, s.216.

⁷⁴Francis Fukuyama, **TheEnd Of HistoryandtheLast Man**, TheFreePress, New York, 1992, s. 45-46.

düşmanla özdeşleştirerek benzer yollar ile kurtulabileceklerinin hesabını yapmaya başlamışlardır. Bunlara göre radikal İslâmcı köktendinciliğin doğum yeri, bugün iyi bilindiği gibi Tahran'dı. Bu radikal akım Tahran'da yok edilebilirse çöküşü hızlandırılabilirdi ⁷⁵.

2.2.6. Medeniyetler Çatışması Teorisi

Medeniyetler çatışması tezi Samuel P. Huntington tarafından, SSCB'nin dünya politika sahnesinden 1990'lı yılların başından itibaren yavaş yavaş çekilmesi sonrasında dünyanın yeniden düzenlenmesi ile ilgili olarak ortaya atılan jeopolitik görüşlerden biridir. Dünya siyasetinin, Soğuk Savaş hitamında yeni bir sürece girdiği ve bu süreçte çatışmaların temel kaynağının kültürel fay hatları olacağı, Huntington tarafından iddia edilmektedir ⁷⁶.

Huntington, medeniyet kimliğinin yakın gelecekte artarak önem kazanacağını, bu önem kapsamında da dünyanın genel olarak yedi veya sekiz medeniyetin arasındaki etkileşimle şekilleneceğini ortaya atmıştır. Bu medeniyetleri; Batı, Latin Amerika Japon, İslâm, Afrika, Konfüçyüs, Slav-Ortodoks ve Hint medeniyetleri olarak belirtmiştir. Gelecekte en sert mücadeleler, bahse konu medeniyetleri birbirlerinden farklı kılan kültürel fay hatlarında meydana gelecektir. Huntington, bu çatışmaların mikro ve makro olacak şekilde iki seviyede gerçekleşeceğini savunmaktadır. Mikro seviyedeki karışıklıklar, medeniyetler arasında bulunan hassas fay hatlarındaki komşu grupların yeni bölgeler kazanmak için birbirleriyle girişebilecekleri mücadeleleri belirtmektedir. İran'ın bölgede Şiiliği kullanarak politikalar geliştirmesi bu kapsam içerisine dâhil edilebilir. Makro seviyedeki karışıklıklar ise farklı medeniyetlerden meydana gelen ve ait olduğu devletlerin; askeri, ekonomik güç ve uluslararası kuruluşların kontrol edebilmek amacıyla ortaya koyacakları mücadeleyi belirtir ⁷⁷.

⁷⁵ Richard Falk, **Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim**, çev. Hasan Tuncay Başoğlu, Küre Yayınları, İstanbul, 2003, s. 59.

⁷⁶ Hatice Akkaya, **Çatışan Medeniyetler: Samuel Phillips Huntington**, Mustafa Serdar Palabıyık (Ed.), Batı'da Jeopolitik Düşünce (181-200), Ankara: Orion Kitabevi, 2009, s.182.

⁷⁷ Samuel S. Huntington, **Medeniyetler Çatışması mı?**, Medeniyetler Çatışması, Murat Yılmaz (Drl.), İstanbul: Vadi Yayınları, 2017, s.25-43.

Mikro seviyede en sert kırılmaların İslâm ile Ortodoks, Afrikalı, Hindu ve Batılı Hıristiyan komşuları arasında olacağını değerlendiren Huntington, makro seviyede ise en belirgin kırılmaların Müslüman ve Asya toplumları ile Batı ve diğerleri arasında meydana geleceğini ön görmektedir. Bu temel düşünceler üzerinde Huntington, gelecekte sert çatışmaların büyük ihtimal dâhilinde; İslâm'ın hoşgörüsüzlüğü, Çinlilerin aşırı iddiacılığı ve Batı'nın kibri nedeni ile oluşabilecek mücadeleden kaynaklanacağını ileri sürmüştür ⁷⁸.

Genel olarak Batı tarafından, uzun süre zarfındaki amaçları neredeyse Rusya kadar endişe verici olarak nitelenen İran, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" teorisini Ortadoğu'da gerçeklemeye yakın bir çizgide dış politikasını dizayn etmektedir. İslâm medeniyetinin yükselişiyle birlikte kendi kimliğini Şiilik temelinde tanımlayan İran, bu şekilde bir yandan İslâm medeniyetinin merkez ülkesi olma rolünü elde etmek isterken öte yandan da kendi içerisinde muhafaza ettiği demografik heterojenliği, Şii-İslâm kimliği vasıtasıyla baskılamaktadır ⁷⁹.

2.2.7. Medeniyetler Bütünleşmesi

Huntington'un Medeniyetler Çatışması tezine bir eleştiri niteliğinde yayımlanan "Geleceğin Beklentisi" adlı kitabında Barry Buzan genel anlamda bu teoriye eleştiri getirerek beklenenin tersine Batı medeniyetinin saldırgan olmayacağını, aksine diğer medeniyetleri kucaklayacağını iddia etmiştir. Buzan'a göre medeniyetler devletlerin bir araya gelmesiyle oluşur. Dolayısıyla tıpkı devletler gibi sınırlara sahiptir. Bununla birlikte devletler ve toplumlar arasındaki farklılıklar bir medeniyetin oluşmasına engel değildir. Bu nedenle devletlerarasındaki farklılıklar görmezden gelinerek tek bir medeniyet çatısı altında değerlendirilmeleri yanlış yorumlara neden olabilecektir. Küreselleşmenin etkisiyle bütüncül medeniyetler olmayacağı için toplumlar birbirine karışacak ve esasında tek bir Batı medeniyeti sisteme hâkim olacaktır. ⁸⁰.

⁷⁸Yılmaz Tezkan ve M. Murat Taşar, **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002, s.167.

⁷⁹Kadir Ertaç Çelik, **İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış**, Bölgesel Çalışmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Yaz 2016, s.266.

⁸⁰Barry Buzan, **New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century**, International Affairs, C: 67, S: 3, Temmuz 1991, s. 441.

Barry Buzan'ın bu teorisine gelen eleştiriler geçmişte farklı medeniyetler kuran toplumların tek bir Batı medeniyeti altında toplanmalarının mümkün olmaması yönündedir. Günümüzde çeşitli devletler ve uluslararası örgütler toplumlar arasında barışçıl faaliyetlerin desteklenmesi amacıyla birçok proje ve çalışma yürütmektedir. Bu projelerin amacının toplumlar arasındaki farklılıkları ve önyargıları azaltarak farklı kültürleri birbirlerine yakınlaştırmak olarak açıklansa da farklı din ve kültürler arasındaki anlaşmazlıklar günümüzde bile yerel veya bölgesel çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Uluslararası toplumun bu alana yeterince ilgi göstermemesi bu çatışmaların yoğunluğunu artırmakta veya engellenmesini zorlaştırmaktadır. Tarihsel bir bakış açısıyla medeniyetler arasında sürekli bir rekabet olduğu ve hiçbir zaman medeniyetlerin kendi istekleriyle veya sistemin şartlarına uygun olarak bütünleştikleri görülmemiştir.⁸¹ İran açısından da bakıldığında esasında genel anlamda bu teoriden uzak olarak zaman zaman sadece Şiilik kimliğini ön plana çıkararak politika üretmeye çalıştığını söylemek mümkün olacaktır.

2.2.8. Büyük Satranç Tahtası

İkinci Dünya Savaşı hitamında uluslararası sistemde etkin rol alan ABD; Orta Asya, Balkanlar, Ortadoğu gibi bölgeleri odak merkezi olarak değerlendirmiş ve bu bölgelere yönelik politikalar üretmiştir. Zbigniew Brzezinski ve çalışmaları bu kapsamda ABD dış politikasına yön veren önde gelen jeopolitik teorilerden birisi olarak gösterilebilir. ABD dış politikasının önemle üzerinde durduğu Avrasya Bölgesi, Brzezinski'nin "Büyük Satranç Tahtası" adlı eserinde dikkat çekici boyutta vurgulanan bir bölgedir ve dünya hâkimiyetinin anahtarı konumundadır⁸².

Brzezinski'ye göre; İran önemli petrol bölgeleri içerir, son zamanlarda demokratikleşme çalışmaları izlemektedir. Kuzey bölgelerinde yaşayan Azeriler nedeniyle Azerbaycan'a ilgi duymaktadır. Basra körfezi vasıtası ile Ortadoğu bölgesine komşudur. İslamiyet'in Orta Asya'da canlanması İran'ın bugünkü yöneticilerinin özlemlerinin bir parçası olmuştur. Fransa,Almanya, Rusya, Hindistan, Çin, İran ve

⁸¹ Ramazan Özey, **İpek Yolu'nda Türk Dünyasının Stratejik Önemi**, İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası,Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 2014, s. 344.

⁸²Tezkan, s.176.

Türkiye Brzezinski tarafından Aktif Stratejik Oyuncular olarak tanımlanır. Amerika'nın Avrasya üzerinde hegemonya sağlayabilmesinin yolu Avrupa'da Fransa veya Almanya liderliğinde birleşmiş bir Avrupa'nın varlığına ve buradan adım adım ilerleyerek Asya'ya doğru yaklaşmasına bağlıdır. Bu esnada Rusya'yı etkin güç olmaktan çıkarmalı yani bu politikada pasifize etmelidir. Eğer mümkün olmazsa Avrupa'da Fransa-Almanya liderliği desteklenecektir. Keza Avrupa Avrasya'nın batı köprübaşı durumundadır. İran'ın Azerbaycan ve Türkmenistan istikametindeki yayılcı politikası Amerika için engel teşkil edecek mahiyette değildir ⁸³.

Rusya ise soğuk savaş sonrasında Avrupa ve Balkanlarda yaşanan gelişmeler neticesinde ABD'nin hegemonyacılığına karşı etkili güç olmaktan çıkmıştır. Bölge üzerindeki etkinliğini Kazakistan üzerinden yapma gayretindedir. ABD, bu mihverde ilerlerken Orta Asya ile kültür iletişimini Türkiye üzerinden yapma gayretinde bulunacaktır. Bu noktada, Rusya ve İran tarafından üzerinde tesis edilen politika nedeniyle Azerbaycan kilit noktada bulunmaktadır ⁸⁴.

2.3. Jeopolitiğe Teolojik Yaklaşımlar

2.3.1. Musevilik Açısından Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği

Yahudi kutsal kitaplarına göre İsrailoğulları, Tanrı tarafından üstün bir halk olarak seçilmiş ve diğer ulusları kontrol etme hakkını kendinde gördüğü gibi, muayyen bir toprak bölgesiyle de özdeşleşmiştir. Ancak Tanrı, İsrailoğulları'nın kendisini sürekli sorgulamasına öfkelenerek, "Huzur" diyarı olarak nitelenen "Vaat edilen topraklardan" bu toplumu çıkarmıştır. O dönemi müteakip İsrailoğulları, Tevrat'ın emirleri doğrultusunda dinî görevlerini, Filistin dışında tam anlamıyla yerine getiremediklerinden, kutsal topraklara geri dönebilmek amacıyla, tarihin her döneminde ellerine geçen tüm fırsatları değerlendirmeye çalışmışlardır ⁸⁵.

Bu sebeple de Yahudi tarihi açısından bahse konu coğrafyanın dinî jeopolitiği daima gündemde kalmıştır. Yahudi din adamlarının İsrail'in Kutsal Kitap'ça belirlenmiş

⁸³ZbingniewBrzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1998, s.77.

⁸⁴Brzezinski, s.78.

⁸⁵Tora, **Bereşit I**, (nşr. MoşeFarsi, Diana Yani, Selin Sağla), İstanbul, 2002, s.105.

sınırlarının hangi bölgeleri kapsayacağı konusunda farklı yorumlar vardır. Bunlardan en kabul göreni; Doğu'da Ürdün ve Suudi Arabistan'ın büyük bir kısmı, Kuveyt, Fırat Havzası ve Irak'ın bir kısmı, Güney'de ise Sina Yarımadası, Kahire ve Mısır'ın bir bölümü, Batı'da Kıbrıs, Kuzey'de ise Lübnan, Suriye ile Van Gölü'ne kadar uzanan Türkiye topraklarının bir kısmı olanıdır. İsrail'deki ulusalcı ve dinî kesim arasında söz konusu bu sınırlar, oldukça popülerdir ⁸⁶.

Yahudilikteki Mesih inancı, Kral Davud'a olan özlemden ve Tanrı'nın ona, hükümdarlığının sonsuza kadar var olacağı hakkındaki vaadinin gelecekte gerçekleşeceği ümidinden doğmuştur. Bu inanca göre; Mesih adil bir hükümdar olarak Davud'un tahtı yani Kudüs'ten ülkeyi yönetecektir. İsa Mesih'in dünyaya geleceği beklentisi, Kutsal Kitapta bulunan ana konulardan olup bu temada 1500'ün üzerinde işaret vardır. Mesih'in gelmeden önce Yahudilere göre üç unsurun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar; vaat edilen topraklara geniş nüfuslu olacak şekilde Yahudilerin yerleşerek devlet kurması, Kudüs'ün tekrar alınması ve Süleyman Mabedinin tekrar inşa edilmesidir ⁸⁷.

İlk şart İsrail devletinin kurulmasıyla 1948 yılında gerçekleşmiştir. Birleşmiş Milletlerin katılımıyla kurulan Muhtelit Mütareke Komisyonu, 1949 senesinde Kudüs şehrini ikiye bölmüş ve eski Kudüs'ü, Ürdün Krallığına, yeni oluşturulan kısmı da İsrail Cumhuriyetine vermiştir. 1967Altı Gün Savaşları ile Kudüs'ün tamamının işgali ikinci şartın gerçekleşmesine sebep olmuştur. Kudüs'ün Tapınak bölgesini de kapsayacak şekilde işgal edilmesi din adamlarınca Tanrı'nın bir işareti olarak yorumlanarak, Süleyman Tapınağının yıkılması sonrasında tutulan matem orucuna, 1967 senesinde son vermişlerdir. 1980 yılında ise Kudüs İsrail'in başkenti ilan edilmiştir ⁸⁸.

Tapınaklarının yıkılması sonrasında Yahudiler, kurban adetlerini günümüze kadar geçen sürede yerine getiremediler. Tapınaklarını tekrar inşa ettiklerinde Ortodoks Yahudiler kurbanlarını burada keseceklerdir. Daha da önemlisi eğer bu düşünce hayata geçer yani Camii (Mescid-i Aksa) yıkılır ve yerine de Süleyman mabedi yeniden inşa

⁸⁶IsraelShahak, **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, (nşr. Ahmet Emin Dağ), Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s.31.

⁸⁷ Ekrem Sarıncıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Düşün Yayıncılık Samsun, 1997, s.18.

⁸⁸ İsmail Vural, **Evanjelizm Beyaz Saray'ın Gizli Dini**, Karakutu Yayınları, İstanbul 2003, s.12.

edilirse İslam Dünya'sı ve İsrail karşı karşıya gelecektir. İsrail'in dış politikası kutsal açıklamaların, tarihsel iddiaların, jeopolitik gerçekliklerin ve seçilmiş toplum psikolojisinin kesiştiği alan içerisinde yayılmaya yönelik bir stratejiyi, hukuki alana uydurmak amacına yönelmiştir⁸⁹.

Böylelikle ulusal stratejisini ve bu paralelde de dış politikasını, dinî simge ve kutsal metinlerdeki açıklamalara dayandıran İsraili radikal temsilciler, Fundamentalizm ve milliyetçiliğin bulunduğu siyasal bir kültür meydana getirmek yönünde uyguladığı görülmektedir. İsrail anılan coğrafyada, insanlıların dinî vecibelerini yerine getirme gayretini temel alarak kurguladıkları stratejiyi, dinî jeopolitiğe dönüştürmeyi başarmıştır⁹⁰.

2.3.2. Hıristiyanlık Açısından Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği

Müslüman düşmanlığı ile ünlü keşiş Piyer Lermi, Kudüs gezisinde İsa Mesih'in mezarının yer aldığı Kumame Kilisesinde uykuya dalmış ve rüyasında Mesih'i görmüştür. İsa Mesih, Piyer'e: "Piyer, aziz evladım, ayağa kalk! Patriğime git. Sana vazifeni izah eder bir mektup verecek. Onu memleketine götür. Kutsal mahallin sefaletini anlat. Kudüs'ü müşriklerden kurtarmaları için Hıristiyanların kalbini güçlendir!" demiştir. Bunun üzerine Piyer, Kudüs Patriğinden bir mektup alır ve Papa'ya getirir. İşte o zamandan beri Hıristiyan din adamları Haçlı Seferlerinin yapılması maksadıyla halka vaaz ve nasihat etmektedir⁹¹.

Türklerin 11.yy'da Kudüs'ü ele geçirmesinden sonra, Konstantinopolis'inde risk altına girdiğini düşünen ve Hıristiyan dünyasının durumundan tedirgin olmaya başlayan Papa II. Urbanus, ilk Haçlı Seferi'nin hazırlayıcısı ve düzenleyicisidir. Papa Fransa gezisi esnasında Clermont Konsilinde verdiği bir vaazda; Doğu'ya bir sefer düzenlenmesini ve bu seferde kutsal toprakların merkezi konumundaki Kudüs'ün barbar

⁸⁹GraceHallsell, **Tanrıyı Kıyamete Zorlamak**, (çev. Mustafa Acar-Hüsni Özmen), Kim Yayınları, Ankara 2003, s.86.

⁹⁰ Ekrem Sarıncıoğlu, **Din Fenomenolojisi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s.74.

⁹¹ Ahmet Refik Altınay, **Haçlılar (1095-1291)**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007. s.39.

Müslümanlardan kurtarılmasını önermiştir. Batı-Hıristiyanlarının Müslümanlara yönelik başlattığı haçlı seferlerinin görüldüğü üzere temel sebebi tamamen dinîdir⁹².

Papa Urbanus ve Vatikan, bu açıklamalarıyla Hıristiyanlığın merkezi konumundaki Ortadoğu coğrafyasında kilise ve kutsal mekânları kurtarmak maksadıyla bir askeri harekâttan daha çok, insanlara din aracılığı ile sevap kazanma imkânı veren bir amaç ortaya koymuş bunun sonucunda da haçlı seferlerinin ana nedeni karşılığında cennet vaat edilen dinsizlerle savaş olmuştur. Hıristiyan din adamlarının Kutsal Toprakları Müslümanlardan tekrar almak için ileri sürdüğü din temelli tezler, uzun süre Avrupa'da gücünü korumayı başarmıştır. Öyle ki Hıristiyanların nezdinde coğrafyanın dinî jeopolitiği, kutsal mekânları dinsizlerden kurtarma karşılığında kurgulanan cennet stratejisiyle, sonsuz refaha eriş ümidine dönüşmüştür. Bu durum Ortaçağ Avrupa Hıristiyanlarının, birliğini ve dinî coşkusunu ortaya koyması yönüyle Ortadoğu'nun dinî jeopolitiğinin bu kez de Hıristiyan âleminin gündemine girmesine etkileyici bir örnektir⁹³.

Günümüzde ABD'de hayatına devam eden dinî ve muhafazakâr kesimler, Mesih'in dünyaya gelişinin belirtileri olarak sayılabilecek birçok olayın Kudüs'te meydana geleceğine inanmaktadır. Kudüs, Mesih'in Krallığı için gelecekte bir giriş kapısı olacaktır. Diğer bir ifadeyle dünyanın geleceğine ilişkin olayların ortaya çıkışı, bu olayların sürdürülmesi ve sonrasında da Dünya Krallığının gerçekleştirileceği mekân Kudüs'tür. Büyük Ortadoğu Projesine dinî unsurlar açısından bakıldığında Amerikan-İsrail ittifakının oldukça sağlam bir dinî temele oturduğu görülecektir⁹⁴.

2.3.3. İslam Dini Açısından Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği

Üç semavi dinin doğduğu Ortadoğu'da İslam ve siyaseti birbirinden ayrı düşünmek pek de mümkün görünmemektedir. Ortadoğu ülkelerinde İsrail hariç olmak üzere Müslümanların genel nüfusa oranı %90'ların üzerindedir. İslam Ortadoğu'da dört ana dönemde gelişmiştir. Temellerin atıldığı 622-750 yılları arası, kurumsal oluşum

⁹² Mahmut Aydın, *Monologdan Diyaloga*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s.44.

⁹³ Davut Kılıç, *Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme*, Fırat ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 13:1 (2008), s.73.

⁹⁴ Ali İsrâ Güngör, *Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket*, Nadir Kitap, Ankara 2005, s.116

750-1050 yılları arası, klasik dönem 1050 - 1800 yılları arası ve modern dönüşüm 1800'den günümüze şeklindedir. Orta Doğu, İslam'ın doğduğu, ana ilkelerinin, hukukunun ve büyük tarihsel hanedanlarının (Emevi, Abbasi, Memlük, Osmanlı vb.) çoğunun geliştiği coğrafyayı bünyesinde barındırır ⁹⁵.

Müslümanlar 636 senesinde, Yermük Savaşı ile Bizans ordularını yenmiş ve Filistin'i kontrol altına almışlardır. 638 senesinde Kudüs, Patrik Sofronius tarafından Hz. Ömer'e teslim edilmiştir. Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethi, tarih boyunca hiç rastlanılmadığı derecede barışçıl olmuştur. Hıristiyanların canları ve malları güvence altına alınarak dini sembollerinin muhafaza edilmesine müsaade edilmiş, arazileri kendilerinde bırakılmıştır. Ayrıca, yerleşik olarak bölgede yaşayan halk İslam'ı kabule zorlanmamıştır. Hz. Ömer Hıristiyan inanışına göre Hz. İsa'nın ölümü sonrasında yeniden dirildiği Anastasis'i (Kutsal Kabir veya Yeniden Diriliş Kilisesi) ziyaret etmiştir ⁹⁶.

Ortadoğu coğrafyasında üç şehir Müslümanlar için kutsaldır. Birincisi, Kâbe'nin bulunduğu Mekke, ikincisi Mekke'de uğradıkları zulümden sonra Müslümanlara kucak açan Medine ve üçüncüsü de Müslümanların ilk kiblesi olan, Hz. Muhammed (s.a.v)'in Miraç hadisesinin gerçekleştiği Kudüs'tür. 620'li yıllarda Hz. Muhammed, bir gece Allah tarafından Mekke'den Kudüs'e gönderilmişti. Kur'an-ı Kerim'de İsrâ suresinin 1. ayetinde şöyle buyrulmaktadır: “Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye Muhammed kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir...”⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de, Kudüs ismi doğrudan belirtilmese de birçok ayette bu kutsal topraklardan bahsedilmekte ve bu ayetlerde mezkûr toprakların mübarek ve mukaddes kılındığı belirtilmektedir ⁹⁸.

Diğer iki inançta da belirtildiği üzere insanlık tarihinin en eski şehirlerinden biri olan ve günümüze kadar varlığını devam ettirebilen Kudüs, başta Hz. Peygamber

⁹⁵Middle East, İslam in, <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1507>(28 Ekim 2018)

⁹⁶Karen Armstrong, **Jerusalem One City, Three Faiths**, BallentineBooks, New York 1997, s.13.

⁹⁷El-İsrâ, 17/1.

⁹⁸Fahir Armaoğlu, **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989, s. 6.

olmak üzere bütün İslâm âlemi için dinî bir merkez olarak tanımlanabilir. Mescid-i Aksa, Müslümanların ilk kiblesi ve en kutsal olan Harem Mescitlerinin üçüncüsüdür. Hicretten sonra on altı, on yedi ay kadar Mescid-i Aksa Müslümanların kiblesi olarak kullanılmaya devam edilmiştir. Mescid-i Aksa, Filistin toprakları içerisinde ve Kudüs şehrinde bulunmaktadır. Mescid-i Aksa'nın ilk ismi, Arapça "Beytü'l Makdis", yani "Kutsal ev" demektir. Bu bağlamda Müslüman devletler de bölgeye yönelik politikalarını oluştururken bu şehir merkezli olmak üzere Ortadoğu jeopolitiğini daima göz önünde bulundurmuşlardır⁹⁹.

Tarih boyunca coğrafya ve teolojinin ayrılmaz bir bütün olduğu görülmektedir. Birbirinden bağımsız alanlar gibi görünse de sosyal ve siyasi olayların seyrini belirleyen en önemli unsurlardan biri dini temelli davranışlar olmuştur.

⁹⁹ Yusuf el-Karadavi, **Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs**, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 18.

3.İRAN DEVRİMİ SONRASINDA Şİİ JEOPOLİTİĞİ'NİN ORTADOĞU COĞRAFYASINDAKİ YANSIMALARI

3.1. 1979 İran Devrimi'nin Tarihsel Süreci

Şah'ın devrilmesine sebep olan olaylar, bir yılı biraz geçen bir zaman dilimi içerisinde gelişmiştir. Muhammed Rıza Pehlevi 1941 yılından itibaren tahtta bulunmaktaydı. ABD ve İngiltere'nin desteğiyle yapılan bir askeri müdahale sonrasında Muhammed Musaddık'ın milliyetçi hükümetinin ortadan kaldırıldığı 1953 yılından itibaren otokratik bir hükümdar durumundaydı. 1940'lı yılların başından itibaren, milliyetçi siyasilere ve ruhban sınıfının bir kesimi Ayetullah Humeyni önderliğinde, Şah'ın politik yaşam üzerindeki kontrolüne ve uygulamaya koyduğu yeniliklere uymaya karşı direndiği 1960-1963 dönemi dışında rejime karşı muhalefet yok denilebilecek düzeydeydi. Yalnızca etkisiz şehir gerillası faaliyetlerinin görüldüğü on yılı aşan bir durgunluk sürecinin ardından, 1977 yılında, zıt görüşlü bildiriler dağıtarak ve rejim aleyhinde mitingleri düzenleyerek, muhalefet etkinliğini arttırdı. Sokak gösterileri Kum kentindeki radikal öğrenciler tarafından örgütlenerek, 1978 yılının Ocak ayında, sürgündeki Humeyni'ye hakaret eden bir gazete yazısını protesto şeklinde başladı. Devam eden aylarda, İran'ın bazı kent merkezlerinde, yerel ruhban sınıfının çoğunlukla önemli bir örgütleyici rol oynadığı ve tarihsel ticaret ile finans merkezleri olan çarşıların grev ilan ederek desteklediği, protestolar ve grevler yapıldı. Rejim kendisini ciddi bir tehlike içinde hissetmiyordu; ancak, Ramazan ayı sonrasında, 1978 Eylül ayında, artık politik protestolara dönüşen geleneksel dinsel toplantı ve yürüyüşlere, yalnızca başkentten milyonlarca insan katılmaya başladı¹⁰⁰.

8 Eylül 1978 günü (Kara Cuma) sıkıyönetim şekline geçilmesi ve bunu takip eden günlerde göstericilere ateş açılması, protestoları geçici olarak durdurabildi ve Ekim ayında bir iş bırakma hareketi başladı. Önceleri ekonomik talepler sebebiyle veya basında sansüre karşı protesto maksadıyla örgütlenmiş olmalarına karşın, bu grevler, Kasım sonu ve Aralık ayında başlayan ülke çapındaki siyasal genel greve giden bir dönemin tetikleyicisi oldular. İlk grev faaliyetleri petrol alanlarında oldu. Bu da İran'ın

¹⁰⁰ Serpil Üşür, *İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol*, Belge Yayınları 1.Baskı, 1992, s.20.

ihracat gelirlerinin azalmasına ve silahlı kuvvetlerin akaryakıt ihtiyacından mahrum kalmasına sebep oldu¹⁰¹.

Bir grup kıdemli subayın baskısıyla 5 Kasım 1978 günü, Şah askerlerden oluşan bir kabineyi hükümete getirdi. Siyasal desteği olmayan bu hükümetin grevleri önlemede başarılı olması pek olası görülüyordu. Yeni yönetim, geleneksel olan bayramını kutlamak üzere Aralık ayının başlarında yapılan ve daha öncekilerden daha yoğun bir şekilde Şah'ın gitmesi talebini dillendiren yeni bazı sokak gösterilerine izin vermek durumunda kaldı. Humeyni bu süreçte sadece direnişin simgesi değil, aynı zamanda etkinliği artan bir önder konumuna geldi; Paris'te bulunan karargâhından, Şah veyahut onunla ilişki içinde olanlarla hiçbir platformda anlaşmayacağını belirtti¹⁰².

12 Ocak 1979 tarihinde Humeynî, geçiş süreci hükümetini kurmak maksadıyla İslâm Cumhuriyeti Konseyi'ni kurdu. Bu konseyin üyeleri halka açıklanmazken, en kısa sürede kurucu hükümetin oluşturularak halkın onayına sunulacağı belirtildi. Bu arada Humeynî'nin ülkeye gelişi, hazırlık hükümetinin kurulmasından sonrası için planlanmıştır. Ancak olası bir askerî müdahale endişesi Humeynî'yi, henüz hazırlık hükümetini toplamadan önce, İran'a dönmek zorunda bırakmıştır¹⁰³. (15 Ocak 1979 günü, Şah arkasında psikolojik durumu bozuk ve parçalanmış bir ordu ile başında eski bir muhalefet lideri olan Şahpur Bahtiyar'ın yer aldığı bir hükümeti bırakarak İran'ı terk etti.)

3.1.1 İran Devrimi'nin Coğrafi ve Bölgesel Etkenleri

İran devrimini meydana getiren sebepleri arasında birbirlerinden net çizgilerle ayırmak oldukça güçtür. Bu nedenleri siyasi, ekonomik, dini veya coğrafi olarak incelediğimizde bu bileşenlerin tarih boyunca bir birlerini tetikleyerek zincirleme olaylar reaksiyonu oluşturulduğunu belirtmek mümkündür. Tarihin yanı sıra, hüküm sürülen ve doğal zenginlikleri de bünyesinde barındıran coğrafya; devletler ve halklarına yansıttığı etkilerle, araştırılmak istenilen devletlerin ulusal menfaat ve

¹⁰¹ Üşür, s.22.

¹⁰² Üşür, s.24.

¹⁰³Said Amir ARJOMAND, *Shi'iteIslamandtheRevolution in Iran*, GovernmentandOpposition, Vol. 6, Summer 1987, s. 134.

hedefleri ile bu hedeflerin elde edilmesini sağlayacak topyekûn stratejilerin meydana getirilmesinde başat unsur kimliği taşır¹⁰⁴.

Coğrafi bakımdan İran genel olarak son derece diken üstünde ve çatışmaya eğilimi olan bir bölgede bulunmaktadır. Orta Asya ve Kafkasya İran'ın kuzeyinde yer alır. Bahse konu bölgelerde, devrim öncesinde petrol rezervlerinin keşiflerinin başlaması dünyadaki önemli aktörlerin bölgeye nüfuzuna sebep olmuş bu durum ise dolaylı olarak siyasi ve ekonomik etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Güney sınırında ise dünyanın en geniş hidrokarbon kaynaklarına sahip olan Körfez bölgesi ile de uzun sınıra sahiptir. Bu durum ise benzer şekilde bütün süreçlerde olduğu gibi devrim öncesinde de önemli aktörlerin bölgede enerji politik hamlelerine maruz kalmıştır. Bu hamlelerde dolaylı olarak Şah'ın yönetimini etkilemiştir¹⁰⁵.

Bunların yanında, o dönemdeki bölgesel gelişmelerinde İran'ın coğrafi konumundan kaynaklanan sonuçları olmuştur. 1968 senesinde İngiltere'nin Körfez'den çıkma kararı İran Şahın da, bölgede jandarmalığa girişme politikasını tetiklemiştir. Bu kapsamda ise silahlanma ve savunma harcamalarında artış yaşanmıştır. 1949-1969 seneleri arasında İran'ın silah ithalatı 1,5 milyar dolar iken bu rakam, 1970-1975 seneleri arasında 6,9 milyar doları bulmuştur¹⁰⁶.

İran, devrim öncesinde bölgede yapısal olarak en donanımlı deniz kuvvetine erişmeye çalışmış, Güney Afrika'daki faşist hükümetle açık müttefiklik halinde olan Hindistan'la askerî rekabete girerek farklı bir bölgesel unsur altında ekonomisinin temellerini sarsmıştır¹⁰⁷.

3.1.2 Devrimin Siyasi ve Dini Etkenleri

Muhalif hareketleri bastırmak, halk içinde destek ve popülaritesini arttırmak için 1963 senesinde uygulamaya başladığı reform programı, aksine Şah'ın desteğini

¹⁰⁴Ercan Citlioğlu, **İran'ı Anlamak**, Başkent Üniversitesi Yayımı, 2015, s.8.

¹⁰⁵Michael Sterner, **The Gulf Cooperation Council and Persian Gulf Security**, ed. Thomas Naff, Gulf Security and the Iran-Iraq War, National Defense University, 1987, s. 132.

¹⁰⁶H. Albrecht, D. Ernest, P. Lock, H. Wulf, **Silahlanma ve Azgelişmişlik – İran, Hindistan, Yunanistan/Türkiye: Keskinleşen Militarizm**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1978, s. 153.

¹⁰⁷Arif Keskin, **ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran'da Etnik Milliyetçilik**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=154&Itemid=44, (11 Ekim 2018).

yitirmesinin önde gelen nedenlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. “Şah’ın ve Halkın Devrimi” olarak açıklanan Ak Devrim, 26 Ocak 1963’de ilan edilmiştir. Bahse konu “devrim” kapsamında; toprak reformu, devlet fabrikalarının özelleştirilmesi, kadın haklarını da gözetilen bir seçim kanunu, ormanların millileştirilmesi ve işçilere sanayi karlarının bir kısmının aktarılmasını öngören bir plan oluşturulmasına karar verilmiştir. Liberal ekonomi ve sosyal haklar düşüncesiyle Şah’ın 1963 senesinde uygulamaya koyduğu reformlar çeşitli sebeplerle Şah’a karşı olan hoşnutsuzluğu daha da artırmıştır. Anılan hoşnutsuzluğun en temel sebeplerinden biri toprak reformu gösterilmiştir¹⁰⁸.

1963 devrimi ile gerçekleşen toprak reformu, toprak ağalarını merkeze bağlayan feodal yapıyı ortadan kaldıran bir reform hareketidir. Ancak sanayi sektöründe işçi maaşlarının yetersiz olması, millileştirilen tarım bölgelerinde çalışan işçilerin ücret politikaları sebebiyle mağdur olmaları ve reforma genellikle verimsiz ve kurak toprakların konu edilmesi sonucu halk giderek yönetime karşı pozisyon almıştır. GSMH’nin sanayi ve ticaret burjuvazisi sınıf ile geleneksel orta sınıfı temsil eden Çarşı sınıfı arasında eşit dağılmaması sınıfsal ayrılıklar yaratarak huzursuzluğu daha da tırmandırmıştır. Bahse konu ayrışma, suni batılılaşma ya da batının dejenere olarak kabul edilen yanlarına özenmenin etkileri olarak algılanan pornografi, tasarrufsuz tüketim, alkol ile gelenekselliğin kaldırım taşları olarak değerlendirilen din, ahlak ve düzen çatışması ile simgeleşmiştir¹⁰⁹.

Siyasi iştirakin, yani sorunların çözülebileceği bir mecra bulunmaması daha sonraları solcu, İslamcı ve bunların bağlıları küçük muhalif örgütlenmeler meydana getirmiştir ki, 1978-79 arasında bu gruplar devrime katkı sağlayan önemli örgütler olacaklardır. Sistemle ilgili talep, eleştiri ve yakınmalarını dile getirme ve iletişim kanallarının bulunmaması nedeniyle muhalif grupların hoşnutsuzluğu artmış ve sosyolojik açıdan mutlak olarak bir arayış içine girilmiştir. Devrimin ideolojik alt yapısının hazırlayıcısı Büyük Ayetullah Humeyni, halkı Şaha karşı harekete geçirerek, İran İslam Devrimi’ni gerçekleştiren kişi olmuştur. Bu sebeple İran İslam Devrimi ve

¹⁰⁸Tayyar Arı, **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul, Alfa Basım, 2004, s.334.

¹⁰⁹Arı, s.336.

günümüz İran'ını anlayabilmek için, Humeyni' nin düşünce ve eserlerinin araştırılması gerekmektedir. Humeyni 1943 senesinde kaleme aldığı **Keşfu'l Esrar** isimli kitabında Şah tarafından dini okulların kapatılması, ruhani vaazların önlenmesi, dini mahkemelerin devlet mahkemeleri ile değiştirilmesini eleştirmiş; alkolün ve günah olarak nitelenen müzik kültürünün parlatıldığını, çarşafın yasaklanarak kadınların uygunsuz şekilde sokağa çıkmaya özendirildiklerini dile getirmiştir¹¹⁰.

3.1.3 Velayeti Fakih İnancı ve Oluşan Yeni Siyasi Anlayış

İran'ın iç ve dış politikasını doğru değerlendirmenin yolu, velâyet-i fakih kuramını ve ülkenin politik hayatındaki yerini, anlamaktan geçmektedir. İran'daki mevcut devlet yapısı velâyet-i fakih kuramı merkez alınarak oluşturulmuştur. Velâyet-i fakih kavramı Şîf mezhebinin ideolojik temelleri üzerinde kurulmuş olup 1960'lı yıllarda Humeynî tarafından ortaya atılmıştır. Humeynî, velâyet-i fakih kavramı aracılığı ile Şîf mezhebinin farklı bir siyasi teorisini gerçekleştirmiştir. Bu kavram, Şîf mezhebinin imame kurumu ile ilintili olarak geliştirilmiştir. Humeynî bu teoriyi 1960'lı yıllarda Irak'ın Necef şehrindeki din derslerinde ortaya koymuştur. Bu kavrama göre Gaip İmam, İslâm toplumlarının yönetilmesi ve hükümetlerin toplanması için müctehitleri görevlendirmiştir. Din uzmanları peygamberlerin mirasçısı kabul edildikleri için toplumu idare etmek onların hakkı olarak görülmüştür. Peygamberler ve imamlara has "velâyet" (mutlak otorite) fakihler için de uygun görülmüştür. Böylece Humeynî, "Velâyet-i Fakih" isimli kitabıyla mollaların ve İslâm dininin hükümete gelmesini savunmaya başlamıştır¹¹¹.

1979 İran Devrimi'nin sonrasında Humeynî bu kuramına hayat verme imkânı bulmuştur. Velâyet-i fakih, İran siyasi sisteminin en önemli kurumu haline almış ve İran Anayasası'na girmiştir. Anayasa, devletin yasama, yürütme ve yargı erklerini velâyet-i fakih kurumunun kontrolüne vermiştir. Anayasaya göre velâyet-i fakih, ordunun başkomutanıdır ve Millî Güvenlik Yüksek Konseyi'nin yedi üyesinden dördünü seçme yetkisiyle Konsey'in kararlarını kontrol altında tutar. Bu dört üye

¹¹⁰Abrahamian E. Khomeinism, **LondonandNewyork**, I.B. Tauris, 1993, s.19.

¹¹¹RuhullahMusaviHumeynî, **Velâyet-i Fakih**, Tahran, 1979, s.89.

Genelkurmay Başkanı ve Devrim Muhafızları komutanının yanı sıra iki danışmandan meydana gelir¹¹².

Velâyet-i fakih, bu Konsey'in tavsiyesiyle savaş açabilir, sulh ilan edebilir, orduyu harekete geçirebilir.Meclisle kabul edilen yasaların İslâmî ölçülere ve anayasaya uygunluğunu denetleme görevi ile yükümlü Anayasayı Koruyucular Konseyi'nin altı fakih üyesini atamak, Velâyet-i fakih'in yetkilerinin en önemlilerinden birisidir. Meclis'in onayladığı yasaların İslâmî değerlere uygunluğunun kontrolü ile görevli Şûrâ-yı Nigehbân'dan farklı olarak, ülke yargıçları da anayasa tarafından, yürütmenin onayladığı yönetmeliklerin İslâmî değerlere uygunluğunu korumakla görevlendirilmişlerdir¹¹³.

Velâyet-i fakih ilkesini anlamadan İran'ın girift kurumsallaşmasını ve karar alma mekanizmalarını anlamak söz konusu olamaz. Sistemin merkezinde bulunan velâyet-i fakih prensibine dayanan dinî ve siyasî liderlik, tartışmaların da hep merkezinde yer almıştır. Halkın Anayasanın 5. maddesinde belirtilen özelliklere sahip bir fakih en üst liderlik makamına seçmesiyle, Velâyet-i fakih liderliği belirlenmiştir.Velâyet-i fakih teorisine göre, liderlik,İslâm Devleti'nin İslâmî kriterlerinin korunması ve toplumda ilahi kanunların üstünlüğünün gerçekleşmesi fonksiyonunu anayasanın kendisine verdiği yetkileri kullanarak yerine getirmektedir. Anayasanın 5. Maddesi kapsamında velâyet-i fakih bu yetkilerle rejimin en güçlü konumunu teşkil etmiştir.Bu kavram sayesinde Şîlik ve mollalık kurumları sistemin temel parçaları haline gelmiştir. Bu durum rejimin iç ve dış politikasına yön vermiş, bunun neticesinde Sünnîler dışlanmaya başlamıştır. Velâyet-i fakih kurumu ve Şîî din yetkililerinin etkinliği yalnız iç değil, dış politikada da etkili olmuş, İran dünya Şîliği ile ilgilenmeye yönelmiştir¹¹⁴.

¹¹²Humeynî, s.90.

¹¹³Humeynî, s.91.

¹¹⁴Muhsin Kediver, **Devlet der Fıkıh-ı Şia**,Tahran, 1378 hş, s. 60.

3.2. 1979 İnan Devrimi Sonrası

3.2.1. İnan'ın Etnik Yapısı ve Nüfusu

“Milliyetçilik İslâm'la bağdaşmaz. İslâm bütün halklara eşit muamele için var olmuştur. Milliyetçilikler Allah'ın buyruklarına ve Kurân'a ters düşmektedir.” diyen Humeynî, milliyetçiliğe olumsuz bakmasına rağmen, İnan'da yaşayan halkların bütünlüğünü din ve mezhep tabanında kanunlaştıran İnan Anayasası azınlık tanımında etnik halklarla dinsel/mezhepsel halklar arasında ayrımcılığa gitmektedir. Azınlık uzmanlarına göre bu durum, İnan'daki dinsel halklarla, etnik halklar arasında nüfus oranındaki farktan ileri gelmektedir. İnan bir İslâm devleti olarak kendisini tanımlaması sebebiyle farklı dinlerden olan toplumlara kapsamlı kültürel ve siyasî haklar verirken, etnik halklara bunlardan yazılı olarak kısmen, fiiliyatta ise oldukça çok düşük seviyede yararlanma imkânı vermektedir¹¹⁵.

1979 Devriminin ülkenin politik hayatında önemli değişikliklere neden olmasına rağmen, bu devrimin Fars olmayan toplumlar için bir yenilik sunduğu söylenemez. Şah zamanında yürütülen asimilasyon ve ayrımcılık faaliyetleri İnan Devrimi sonrası da devam etmiştir. Devrim sonrası özerklik alabileceği umuduna kapılan İnan'ın Fars olmayan toplulukları, 1979 Anayasası'nda aradıklarını elde edememişlerdir. Etnik gruplardan hariç tutularak, dinî azınlıkların kültürel haklarına ilave olarak siyasî temsil hakları da anayasada belirtilmiştir. İnan Anayasasına göre; İnan'da yaşayan dinî azınlıklardan Zerdüşt, Musevi, Asuri ve Keldani Hıristiyanların ve Ermenilerin parlamentoda belirtilen kontenjan dâhilinde temsilci bulundurma hakları vardır. Uygulamada da dinî azınlıkların daha çok kültürel ve dilsel haklara sahip olduğu görülmektedir. Devletin resmî mezhebini Şîilik olarak uygulayan İnan, Sünnî mezhebine dâhil olanları azınlık olarak tanımamaktadır¹¹⁶.

İnan'da bulunan en büyük etnik gruplar İnanlılar ve Azerilerden oluşmaktadır. Nüfusun yaklaşık %79'u Hint-Avrupa etno-dil grubuna aittir. Genel nüfusun %61'i

¹¹⁵Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 67.

¹¹⁶Citlioğlu, s.52.

Persler, %10'u Kürtler, %2'si Beluçilerden müteşekkildir. Diğer etnik gruplar ise kalan %27'lik oran içerisinde %16'sını Azeriler, %2'sini Araplar, %2'sini ise Türkmenler ve Türk aşiretleri, Ermeniler, Asurlular ve Gürcüler oluşturmaktadır. İran nüfusu endişe verici bir oranda artmaktadır. Bu genel olarak güvenlik sorunları nedenleriyle çevre ülkelerden (Afganistan ve Irak) göç eden insanlardan kaynaklanmaktadır. Bu durumu da İran nüfus yapısının son yıllarda büyük ölçüde değişmesine neden olmuştur. İran'ın genç nüfusunun 2050 yılında toplam nüfusun %14'üne ulaşması beklenmektedir¹¹⁷.

Devrim sonrasında genel nüfus oranı içerisinde yaş gruplarının dağılımı Şekil-2'te belirtildiği şekilde oluşmuştur. 0-14 yaş grubunun oranı 1986 da %45.5 iken 2016 yılında %24'lere kadar düşmüştür. 30-64 yaş grubunda ise tam tersi bir durum yani artış söz konusudur. 1986 da %25 iken 2016 yılında %44.8 seviyesine yükselmiştir. 65 yaş üstünde de oran olarak yüzde yüz bir artış olmuştur.

Ana Yaş Grupları	1986	1996	2006	2011	2016
0-14	45.5	39.5	25.1	23.4	24.0
15-29	26.4	28.4	35.4	31.5	25.1
30-64	25.1	27.7	34.3	39.3	44.8
65 ⁺	3.1	4.4	5.2	5.7	6.1

Şekil-2: İran'ın Yaş Grubu Oranları ¹¹⁸

Günümüzde İran'da yaşamakta olan nüfusun inanç yapısının dağılımı incelendiğinde %99'unu Müslümanlar oluşturmaktadır.¹¹⁹

Kendi kimliğini muhafaza için mücadele eden ve Fars diline ilave olarak ana dillerinde eğitim almak isteyen halklar farklı suçlarla itham edilebilmektedirler.

¹¹⁷<http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/> (25 Eylül 2018).

¹¹⁸http://irandataportal.syr.edu/wp-content/uploads/Iran_Census_2016_Selected_Results.pdf (25 Eylül 2018).

¹¹⁹<https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/census/document-resources/?search=&doctype=&country Name=Iran+%28Islamic+Republic+of%29> (25 Eylül 2018).

Doksan'dan fazla dil ve lehçenin konuşulduğu 80 milyonluk İran'ın nüfusunun yarısı azınlıklardan oluşmaktadır. Azınlıkların nüfusuna ilişkin kesin veriler bulunmamakla birlikte, önceki veriler ile ülkedeki nüfus artış oranına bakılarak, Azeri Türklerinin sayısının 25 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir¹²⁰.

3.2.2. İran'ın Ekonomik Yapısı

İran, hidrokarbon zengini kuzey-güney hattında Hazar Denizi ve Basra Körfezi arasındaki bölgede yer almakta ve global ekonominin temelini meydana getiren petrol ve doğalgazın, bölgeden dünyaya aktarılması için bir enerji koridoru görevini icra etmekte, bu durumda ülkenin ekonomik yapısına temel olarak şekil veren bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Petrol ve doğalgaz sanayisi İran ekonomisinin lokomotifi konumundadır. Dünyanın en önde gelen petrol üreticileri içinde yer alan İran'da temel sanayi faaliyetleri, petrol ile petrol yan ürünlerini kapsamaktadır. Devrim sonrasında ekonomik yapıda devletçi yaklaşım değişmemiş ancak İslamcı Ekonomi adı altında bir takım değişiklikler öngörülmüştür. 20. yüzyıl sonlarından başlayarak özel sektör girişimlerini artıran İran, ekonomi yönetimindeki en büyük aktörün, devlet olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir. Ekonomisinin istenen ivme ile gelişmemesi önündeki en önemli nedenleri ise ABD ve BM yaptırımları olarak gösterilmesi mümkündür. İran ekonomik yapısının % 40'ı direk, % 45'i de İslamî ahkâma dayanan vakıf sistemi (Vakıflar/Bonyad) aracılığıyla devlet kontrolü altındadır. İran'da ekonomik güç olarak, muhafazakâr eğilimleri öne çıkan tüccar sınıfı 19. yüzyılda gelişmeye başlamış ve bu sınıf genelde konumunu saraya yakın olarak belirlemiştir¹²¹.

Bazergan (İş insanları) İran'da özel girişimcilik alanında ekonomik güç olarak faaliyet göstermektedir. İslam devrimi öncesi ve sonrasında serbest piyasa oyunları, ihracat, sermaye piyasaları, ithalat ve kambiyo gibi yapıları kontrol eden işadamları, rejimin koyu destekçilerinden olup, ekonomide dünyaya açılıma olumlu bakmamaktadırlar. Faizsiz sisteminin işletildiği İran'da, gayri resmi biçimde bankacılık sektörünün birçok işlemi de bu tüccar sınıfı tarafından yapılmaktadır. İran-İrak Savaşı sonrası, Vakıflar/Bonyadlar özellikle genel refahın artırılması ve savaşta kayıp veren

¹²⁰<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (25 Eylül 2018).

¹²¹Dilek, s.27.

ailelere yardımcı olunması maksadıyla faaliyetlerine başlamış, vergi vermeyen, devlet yardımları ve yoğun insan gücü katılımıyla, devletten tam destek alan bu kuruluşlar, devlet içerisinde tekellerin meydana gelmesine sebep olmuştur¹²².

3.2.3. İran'ın İdari ve Siyasi Yapısı

1979 yılından sonra İran'ın dini-siyasi yapısı Batı için risk unsuru haline almaya başlamıştır. ABD İngiltere ile olan yakın işbirliğinin yerini, Şah dönemi ardından tehdit, meydan okuma ve korku almıştır. Şah'ın Batı devletleri ile düşük karlarla yaptığı petrol anlaşmaları, toplumun büyük tepkilerine neden olmuştur. Bu tepkiler sonrasında halk gruplaşarak siyasi hayata dâhil olmaya çalışmıştır. Anılan gruplar, yaygın ve güçlü bir parti yapısından çok, etkin olarak organize olamayan küçük oluşumlardır. Bu gruplar, rejimlerden hoşnutsuzluğun en üst seviyeye çıktığı dönemlerde ortak bir çatı altında kendilerini tanımlar ve eylemsel bir birleşme yönelişi gösterirler. İstenen reform ya da devrimin gerçekleşmesi hitamında baskın olan grup diğer grupları tasfiye eder ve eylemsel bütünlük kendi içinde tekrar küçük gruplara ayırır. Bu durumun İran'da siyasi bir gelenek haline aldığını söylemek mümkündür. İran İslam Devrimi sonrasında da bahse konu geleneğin yaşandığı söylenebilir. Devrim'den önce İslami kesim ile işbirliği yapan komünist parti Tudeh, seçim sonrasında Humeyni tarafından tasfiye edilmiştir¹²³.

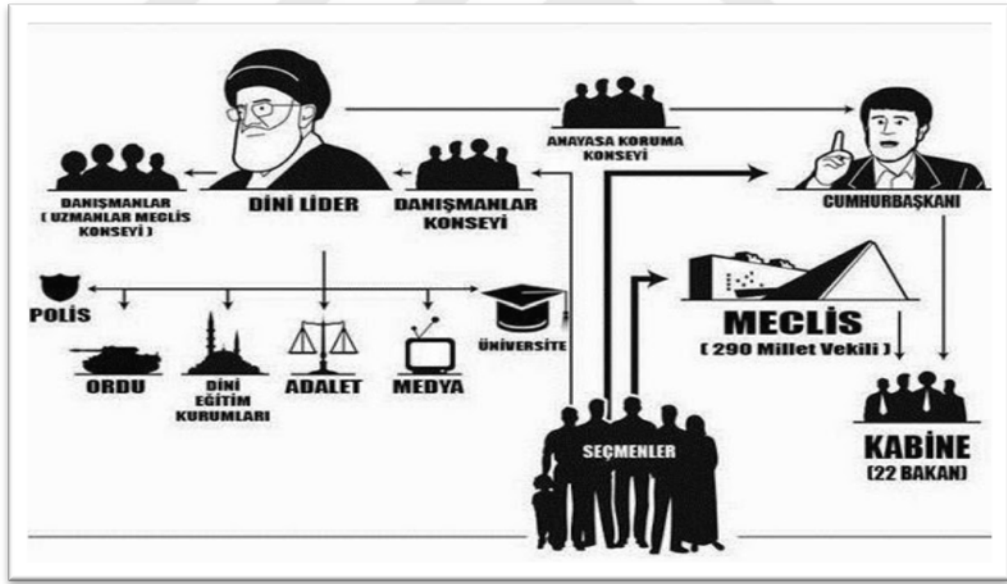
İslam Devrimi radikal sağdan, komünizme değişen birçok görüşü topladığı için, Humeyni'nin muhafazakârlığı esas alan İslami rejimi esasen sağlam olmayan bir zemine oturtulmuştur. Devrim sonrasında Humeyni ağırlıklı olarak sosyo-politik konular ve üçüncü dünya popülizmi ile ilgilenmiştir. Orta sınıfın, alt sınıfları harekete geçirdiğine inanan söz konusu bakış açısı, popülist politikalar, karizmatik bir lider ve figürlerle kendisine zemin bulabilmekteydi. Humeyni de bu şartlara paralellik gösterecek bir şekilde karizmasını artırmayı ve küçük burjuvaya dayalı özel mülk prensibini ortadan kaldırarak halkın desteği ile gücün kendi üzerinde toplanmasını

¹²²Dilek, s.28.

¹²³Citlioğlu, s.54.

sağlamış ve oluşturacağı siyasal yapının temellerini atabilmek için gücü liderliğinde toplamayı amaçlamıştır¹²⁴.

İran'daki siyasal yapı, Devrim sonrasında uygulanan teokratik anayasaya dayanmaktadır. Ölümünden bir süre önce, 1989 senesinde Humeyni'nin isteğiyle anayasada birtakım değişiklikler yapılmıştır. Teokratik bir yönetim şekline sahip olan İran'da anayasa, Kuran'ı Kerimi yalnız ruhani-dini bir araç olarak değil, ana bir yasal kaynak şeklinde görmektedir. Anayasaya; tüm sivil, askeri, cezai, finansal, siyasi, ekonomik, idari, kültürel ve diğer yasa ile düzenlemeleri İslami şartlara uygun olmasını belirtmektedir. Bu sebeple teokratik bir rejim olan İran'ın değişmesi reformlar aracılığı ile olası görünmemektedir. Anayasa benzer şekilde halkın seçim faaliyetlerini de sınırlayan otoriter bir görünümde (Şekil-3). Cumhurbaşkanı halk tarafından seçilse de, halkın iradesiyle adayların bu noktaya ulaşması ihtimal dâhilinde görünmemektedir. Dini Lider'in otoritesi her zaman Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin üzerinde bulunur¹²⁵.

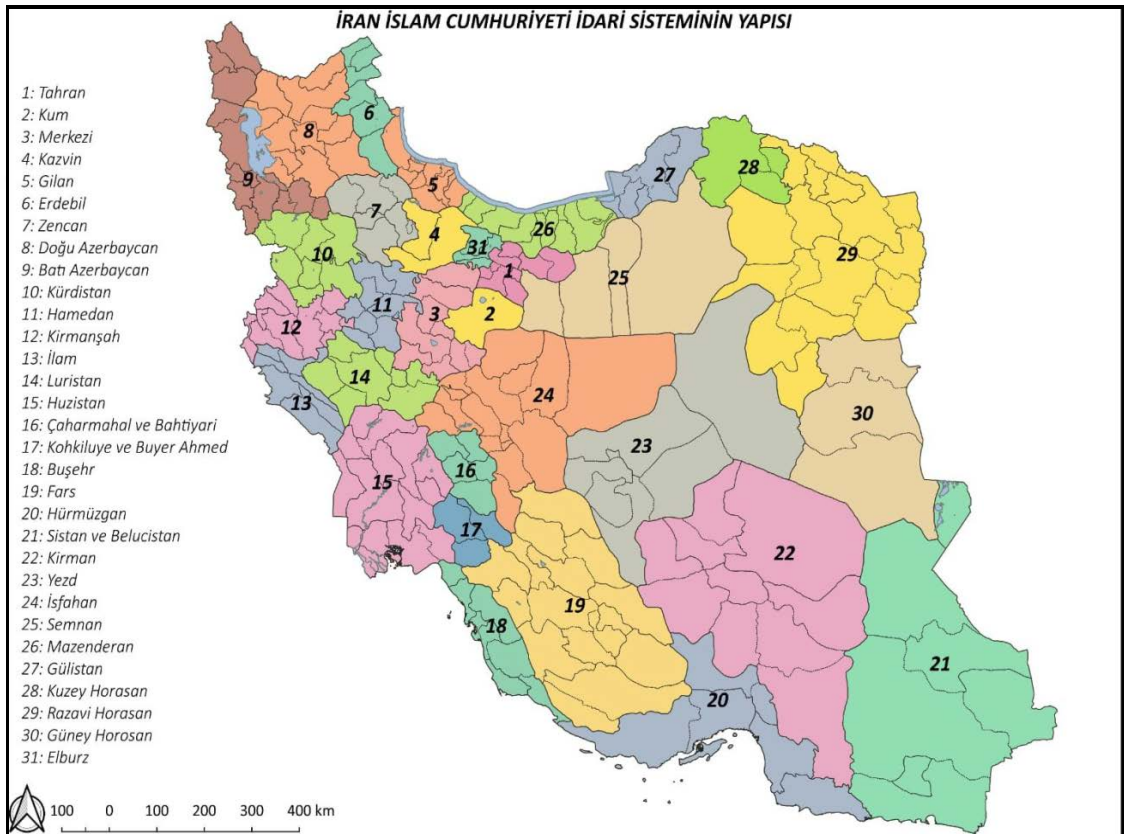
Şekil-3: İran İslam Cumhuriyeti Siyasal Sisteminin Yapısı¹²⁶.

¹²⁴Citlioğlu,s.55.

¹²⁵Siyasal Sistemler: İran İslam Cumhuriyeti, <http://politikaakademisi.org/2014/12/24/siyasal-sistemler-iran-islam-cumhuriyeti/>, (25 Eylül 2018).

¹²⁶<http://www.yenisoz.com.tr/iran-in-hiyerarşik-yapisi-ve-hamane-y-haber-9650/>, (25 Eylül 2018)

İran, idari yapılanmasında 30 eyaletten müteşekkildir (Şekil-4). Köyler bucakları, bucaklar ilçeleri, ilçelerde ve Eyaletleri oluşturur. İç İşleri Bakanınca bu birimler atanan görevlilerce yönetilir. Anayasada, tamamının halkın oyuyla seçileceği meclislerin oluşturulması belirtilse de, bu madde 1999'a kadar uygulanmamıştır. 1999'dan beri bu madde işletilmekte, bölge halkının oylarıyla meclisler oluşturulmakta ve Belediye Başkanları seçilmektedir.

Şekil-4: İran İslam Cumhuriyeti İdari Sistemi

3.2.4. İran'ın Sosyo Kültürel Yapısı

İran'da yaşayan halklardan sadece bazıları değil büyük çoğunluğu sosyo-kültürel haksızlık ve eşitsizlik konularında problemlerini bir şekilde dile getirmektedirler. Devrim sonrası İran Anayasası'nda Müslüman olan halklara tanınan haklar sadece kültürel seviyede olup, siyasî niteliğe sahip değildir. Yani ülke meclisinde Türk veya Arap kökenli bir milletvekili, halkını değil İran'ın genelini temsil eder. Bu vekil ait olduğu toplumun kültürel ve siyasî sorununu meclis gündemine

getirememektedir. İran rejiminde Azerbaycan Türkleri devletin önemli mevkilerinde yer bulmaktadır. Bu mevkilerde bulunma istekleri İran rejiminin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarını yerine getirmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bölge idaresinde etnik grupların siyasî temsilcileri bulunmamakla birlikte, uygulamada bölgeye ve şartlara göre durum değişmektedir¹²⁷.

Ülkede ulus kavramı devrim sonrasında da tam olarak içselleşmemişken, diğer taraftan ulus devlet oluşumu sürecinde azınlıklara karşı uygulanan baskılar, toplumsal bütünleşme imkânını neredeyse tam olarak ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda da kültürel ve sosyal sorunların devamlı olarak siyasi problemler olarak değerlendirilmesi, çözümden uzak yolların denenmesi ve bu azınlıkların kimliklerine yönelik yasal teminat verilmemesi, mevcut problemlerin tekrarlanmasına sebep olmaktadır¹²⁸.

Humeynî devrim sonrasında özellikle sosyo-kültürel yapıyı daha uyumlu bir hale getirmek amacıyla, bir genelge hazırlayarak, mesnetsiz tutuklamalara ve mallara müsadere yapılmasına karşı tüm İran vatandaşlarına söz vermiş, hataların giderilerek kanun ve düzenin ihya edilmesini teminat altına alınmasına çalışmıştır. Devrim sürecindeki baskının yoğunluğu, hak gaspı ve mesnetsiz tutuklama meydana geldiği bu genelgenin yayımlanmasının üzerinden henüz altı ay geçmeden, olumsuz vaka sayısının 150 bine ulaşmasından anlaşılabilir. Bununla birlikte, Şiî anlayışının yeniden devlet yapısında ağırlık kazanması ve yönetimin tamamının mollaların elinde toplanması ile birlikte İran'da, halkın o güne kadar karşılaşmadığı yeni bir rejim oluşmuştur. Bu rejim, modern siyasal diktatörlük ile dinî popülizmden destek alarak, fakihin sosyo-kültürel hâkimiyeti ile muhalefetin ölçsüz şekilde bastırılması yönünde adımlar atarak sosyo-kültürel yapıyı zorlayıcı bir hale evrilmiştir¹²⁹.

¹²⁷ Beril Dedeoğlu, **11 Eylül Öncesi Ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri, Orta Doğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?** (Hazırlayan: Memet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s.8.

¹²⁸ Dedeoğlu, s.11.

¹²⁹ Said Amir Arjomand, **The Turban For The Crown: The Islamic Revolution In Iran**, 1988, s. 161.

3.3. Şii Jeopolitiğinin Ortadoğu Coğrafyası Üzerindeki Yansımaları

3.3.1. İran'ın Genel Dış Politikası

Avrasya jeopolitiğinde önemli bir aktör olarak öne çıkan İran, derin uygarlığının, güçlü iktidar geleneğinin, zengin kültürel yapısının, geniş bir alana yayılan dağlık coğrafyasının yanında, dış politikadaki derin ve köklü kurumsal hafızasıyla da bilinir. Güneybatı Asya'da bulunan ülkenin kuzeyi Hazar Denizi, güneyi ise Basra ve Umman Körfezleri ile çevrilidir. Stratejik bir su geçişi olan Hürmüz Boğazı'nı kontrol altında tutmaktadır. İran; Irak, Ermenistan, Afganistan, Türkiye, Azerbaycan, Pakistan ve Türkmenistan'la sınırdadır. Hidrokarbon bolluğu olan ülkede, yoğun, hareketli ve yapısal olarak güçlü bir ticaret sermayesi vardır. Rüşvet ve yolsuzluk ile bazı konularda, kanunsuzluk konularındaki tepkilere ve istihdam sorununa karşın, gıda maddelerinin stoklarında genişlik, petrol, doğalgaz ve bu kaynaklara bağlı elektrik enerjisinin dağıtımının ucuzluğu, halkın ekonomik anlamda nispeten rahat yaşamasına ve hükümete yönelik tepkisinin sistem içerisinde eriyerek halkın şiddetinin kaybolmasına neden olmaktadır¹³⁰.

İran silahlı kuvvetleri, savaş konusunda deneyimli, güçlü bir ordudur. Nükleer faaliyetler yürüten İran'ın bu durumu uluslararası arenada sıkıntı yaratabilirken bölgesel anlamda da savunma ve güvenlik sahalarında caydırıcılığını artırmaktadır. Ayrıca İran, tarihsel tecrübesini, coğrafi pozisyonunu, toplumsal yapısını ve sosyo-kültürel derinliğini de önemli bir bölgesel aktör olma noktasında başarıyla kullanır. Enerji kuzu ise dış politikada daima İran'ın elini kuvvetlendiren bir unsurdur¹³¹.

İran'ın dış politikasına ve risk değerlendirmelerine; ideolojik ve dini özelliklerinin yanı sıra, bölgesel ve küresel düzlemdeki adımlarına ekonomik-askeri olaylar şekil verirken, yakın dönemlerde ise nükleer faaliyetler kapsamında teknolojik gelişmelerin oldukça fazla etkisi olduğu görülmektedir. İran'ın tarihsel izlerinde ve dış siyasetinin oluşmasında her iki Dünya Savaşı'nda da yaşadığı Rus ve İngiliz işgallerinin belirtilerini et bir şekilde görülür. 1953'te Ajax Harekâtı olarak tarihe geçen ABD ve

¹³⁰Tolga Gürakar, **Türkiye ve İran**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2012, s.271.

¹³¹Gürakar, s.272.

İngiltere'nin desteklediği darbe ile devrilen milliyetçi, ulusçu ve bağımsızlıkçı söylemlerle iktidara gelen Başbakan Musaddık'ın hükümetinin el değiştirmesi ve 1979 senesinde İran Devrimi'nin gerçekleşmesi önemli gelişmelerdir. 1953 yılı sonrasında meydana gelen iç ve dış gelişmeler, İran Devrimi'nin gerek toplumsal reflekslerinin gerekse de sınıfsal ve ideolojik yapısının şekillenmesinde ciddi anlamda belirleyici olmuştur¹³².

1980 – 1988 seneleri arasında cereyan eden ve 1 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olan Irak-İran Savaşı, 1991'deki ilk Körfez Savaşı ve hitamında ABD'nin bölgeye yerleşmesi ve 2003'te ABD'nin Irak coğrafyasına yerleşmesi, İran'ın dış politikasını şekillendiren önemli gelişmelerdir. İç siyasette ABD ve İsrail karşıtlığı daima güçlü etki oluşturabilen bir politikadır. Bu politika hem İslam dünyasında hem de ABD ile problemleri olan devletler nezdinde (Venezüella, Küba, Çin, Kuzey Kore,) İran'ın itibarına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda devletin savunma ve güvenlik algısından dolayıyla da dış politikasına temel dayanak olarak gördüğü 3 ana unsurun öne çıktığını belirtmek mümkündür. Bunlardan ilki, dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak ve birçok sektörde kendine yeten bir devlet haline gelebilmektir. Bir diğeri, İran'ın caydırıcılık yeteneğini artırmak, askeri bakımdan çeşitli tehditlerle mücadele edebilecek konuma gelmektir. Son olarak ise İran'ı değişen yeni dünya ortamına entegre ederek Ortadoğu ve Avrasya'da etkili, göz ardı edilemez bir devlet haline getirmektir¹³³.

Ayrıca İran'daki politikacılar, 1979'daki İran Devrimi gerçekleşmeden önce, İran'ın ABD ile yakın seyreden ilişkilerinin, ülkenin dış politikasında yeterli manevra alanı sağlamadığını, ülkeyi ABD'nin bölgedeki önde gelen müttefiklerinden biri şeklinde lanse ettiğini dolayısı ile de SSCB'yle ilişkilerin tehditkâr bir seyir izlediğini değerlendirmektedirler. Bu kapsamda İran, yakın geçmişinden itibaren bağımsız politikaları temel alan dışa dönük adımlara büyük değer vermektedir. İslam Devrimi hitamında batılı devletlerin ve ABD'nin, İran karşıtı politikaları, İran – Irak Savaşı'nda Irak'a destek olmaları, savaşa müteakip, İran'a uyguladıkları ambargolar, ekonomik ve

¹³²Gürakar, s.273.

¹³³Gürakar, s.276.

politik adımlar ile İran'ı kendi coğrafyasına hapsetme çabaları,İran'ın gelecek dönemlerde ki dış politikasını belirlemesinde de önemli olmuştur.¹³⁴.

1979 İran Devrimi'ni müteakip İran'ın izlemeye çalıştığı bağımsız dış politika, ABD tarafından kendisinin tehdit olarak algılanmasına neden olmuştur. ABD'nin İran'ı teröre destek verenler arasına koyması,Afganistan ve Irak'a yerleşmesi sonucunda doğu ve batıdan İran'ı kuşatması, Basra Körfezi'nde askeri unsurlar bulundurması, İran'ı daima tedbir almaya itmiştir. İran'ın dış politikasında, dine dayalı radikal söylemleri ve ideolojik tutumu da aktif olarak kullanılmaktadır. İslam Devrimi ile ABD ilişkileri büyük oranda hasar görmüştür ve İran'a yönelik ABD ambargosuna rağmen iki devlet arası ilişkilerde resmi temaslar daima gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye devam etmektedir. ABD'ni uyguladığı ambargo, İran'ı farklı yollar aramaya, Asya ve Avrupa'ya daha fazla önem atfetmeye yöneltmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi ile ABD'nin Ortadoğu'ya savaşlar yoluyla girmesi ve Rusya'nın ağırlığının ortadan kalkma eğiliminden tedirgin olan İran'ın, son dönemlerde Rusya'nın Ortadoğu'da ABD'yi yeniden dengeleyerek, bölge ülkeleriyle münasebetlerini artırmasını, olumlu karşıladığı görülmektedir¹³⁵.

Moskova ile Tahran birbirlerine büyük değer vermektedirler. Rusya, İran'ın nükleer faaliyetlerine olumlu yaklaşmaktadır. ABD'nin Ortadoğu'da etkin olma girişimlerinin devamı, Malatya'nın Kürecik ilçesine konuşlandırılan füze kalkanı sistemi ve Batı'nın Suriye'deki rejimi değiştirmeye çalışması da iki başkenti yakınlaştıran unsurların bir kısmıdır. Rusya, İran ile Suriye arasındaki üst düzey ittifak ilişkisinden memnuniyetini her fırsatta tekrar ederken, İran da Suriye de Tartus limanındaki Rus deniz unsurlarının, Suriye için olduğu kadar kendi açısından da bir güvence olduğunu belirtmektedir. İran'ın dış politikasına yön veren ve ülkenin önemli bir bölgesel aktör olmasına katkısı olan önemli enstrümanlardan biri de hidrokarbon zenginliğidir. Bu zenginliğini başarıyla idare eden İran, Suudi Arabistan'dan sonra

¹³⁴ Gökhan Çetinsaya, **Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu**, SETAV Raporu, Ankara, 2006, s.14.

¹³⁵Çetinsaya,s.15.

dünyanın 2. büyük petrol tedarikçisidir. Aynı şekilde Rusya'dan sonra dünyanın en büyük 2. doğalgaz kaynaklarına sahiptir.¹³⁶.

Ülke ihracatında petrolün payı % 80'dir. İran, petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından dünyada en üst sıralarda bulunduğunu ifade ederek, dünyadaki petrol kaynaklarının % 12 ila %15'ine, doğalgaz kaynaklarının ise % 17 ila %20'sine sahip olduklarını belirtmiştir. Enerji sevkiyatında da İran, Hürmüz Boğazı'nın stratejik yapısını başarıyla kullanmaktadır. Hürmüz Boğazı, dünyadaki ham petrol arzının yarısından fazlasına hâkim, Ortadoğu'dan dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayan önemli bir geçittir. Bu bilgiler doğrultusunda bölgesel anlamda önemli bir aktör olarak kabul gören İran, son derece güçlü ve derin bir kimlik, kültür, gelenek ve kurumsallığa sahiptir. Bu bağlamda, dış politikası dünya genelinde kabul görmese de kendi açısından pragmatik temeller üzerine oturur. Dini söylemi de Şii mezhebinin sosyo-kültürel altyapısını da ihtiyaçları doğrultusunda ve gerektiği ölçüde çıkarır. Devrim sonrasında istikrarlı bir şekilde izlediği ABD karşıtı politika kimliği, İran'a farklı ülkeler nezdinde itibar kazandırmıştır¹³⁷.

3.3.2. İran'ın Kafkasya Politikası

Sovyetler Birliği'nin bölünmesi ile bağımsız devletler haline gelen Güney Kafkasya devletleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Rusya için stratejik önem haizdirler. Kafkasya ve Orta Asya, dünyada yaşanan gerek endüstriyel gerekse ticari alandaki gelişmeler neticesinde artan enerji ihtiyaçları kapsamında şekil alan yeni konjonktürde, hızla artan bir değer kazanarak, bölgesel ve küresel aktörlerin rekabetine sahne olmaktadır. Güney Kafkasya devletleri, coğrafi olarak düşük yüz ölçümüne sahip ve nispeten zayıf devletlerdir. Bu durumda anılan coğrafyada güç dengelerinde boşluklar meydana getirmektedir. Bu güç boşluklarının hangi aktörlerce doldurulacağı, 1990'lı senelerin ana tartışma konusuydu. Zamanımızda temel rekabet Rusya ve ABD'nin aralarında ana aktör olduğu, Batı devletleri arasında yaşanmaktadır. SSCB'nin parçalanması sonrasında bünyesinde barındırdığı ucuz hidrokarbon kaynakları

¹³⁶ Atilla Sandıklı – Bilgehan Emekler, **İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, BİLGESAM Rapor No: 47, İstanbul 2012, s. 21.

¹³⁷ Sandıklı, s.23.

sayesinde, bölge ülkeleri üzerinde politik, askeri ve ekonomik avantajlar elde etmeye çalışan Rusya, Güney Kafkasya ülkelerinin sahip olduğu doğalgaza bağlı kalmalarını sağlamıştır. Bu durum, Rusya'yı anılan devletlerin iç ve dış politikalarında da öz sahibi yapmıştır. Zaman zaman politik ve güvenlik konularında Rusya ile sorunlar yaşayan Güney Kafkasya ülkelerinin alternatif arayışları neticesinde karşılıklarına dünyanın ikinci büyük doğalgaz kaynaklarına sahip İran'ı çıkarmıştır¹³⁸.

Güney Kafkasya devletlerinin yoğunlukla karşılaştığı problemleri dört başlığa ayırmak mümkündür. Bunlar; Uluslararası rekabet, Siyasi yapı ve demokratikleşme, etnik sorunlar ve ekonomik sorunlardır. Etnik çatışmalar, Güney Kafkasya'daki en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Gürcistan'da Güney Osetya, Abhazya ve Azerbaycan'da Dağlık Karabağ bu çatışmaların yoğun olduğu bölgelerdir. Kafkasya ve Orta Asya, İran dış politikasında Ortadoğu'dan sonra en önemli bölgelerdir. Ancak 1828-1991 yılları arasında tüm etnik ve dinsel faktörler uygun olmasına rağmen kuzeyde SSCB'nin varlığı, İran'ın bölgede istediği politikaları gütmesine engel olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya'da üç yeni devletin oluşumu, İran'ın ilgisini bölgeye karşı daha hassas hale getirmiştir.¹³⁹

Dış politikasında hem fırsat hem de tehdit olarak algılanan bu durum sonrasında İran, milliyetçi ideoloji ile yönetilen etnik yapıya sahip devletlerle sınırdaş olmuştur. Bu kapsamda da İran'ın bu yeni durumun ilk yıllarında bölgeye yönelik politikasında tehdit algılaması seçici bir etken olmuştur. Bunlardan, Güney Azerbaycan'dan kaynaklanan etnik nitelikli tehdit, İran'ın algıladığı risk seviyesi en yüksek tehdit olmuştur. Bunun önde gelen sebebi ise İran'da yaşayan Azeriler'in gerektiğinde sığınabilecekleri bir Azeri devletinin, İran'ın Azeriler'den müteşekkil üç Azeri eyaletinin hemen sınırında bulunmasıdır. İran bununla birlikte topraklarındaki Ermeniler'in, İran'daki Tahran ve İsfahan gibi kentlerde yaşıyor olması ve Ermenistan

¹³⁸OlivierRoy, **TheIranianForeignPolicyToward Central Asia**, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>. (8 Ekim 2018)

¹³⁹OlivierRoy, **TheIranianForeignPolicyToward Central Asia**, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>. (8 Ekim 2018)

sınırına yakın neredeyse hiç Ermeni grubun olmaması sebebiyle, Ermenistan'dan risk seviyesi yüksek bir tehdit algılamamıştır.¹⁴⁰

Azerbaycan'ın içinde kendisine yakın bir rejim kurabilmek maksadıyla İran, İslami kanattan oluşan muhalefeti desteklemiş ve uzun vadede ideolojik anlamda İslam'ın güç kazanabilmesi için uygun ortamı hazırlamaya çalışmıştır. Camiler, gazeteler, siyasi partiler ve öğretim kurumlarından İran tarafından mali olarak desteklenenler, faaliyetlerini bu yönde göstermiştir. Ayrıca İran, Azerbaycan'ın politik olarak zayıf bırakacak şekilde Ermenistan'ı desteklemeyi de politikalarına dâhil etmiştir¹⁴¹.

Azerbaycan ve Ermenistan çatışmaları esnasında birçok Azeri sivilin kaçarak kendine sığınmasından çokta hoşnut olmayan bahsedilen konu, çatışmaların arabuluculuk faaliyeti ile sonlandırılmasına da ön ayak olmuştur. İran, Azeri-Ermeni çatışmasında, bölgede baskın bir rol oynayabilme avantajını yakalayarak Azerbaycan'ın politik eğilimlerini istediği doğrultuda tutabilmeyi başarmıştır. Halkına bu çatışmayı etnik bir anlaşmazlık olarak dikte etmeyi başaran İran, Haydar Aliyev'in yönetimi ele alması ile Azerbaycan'da Şii kardeşliği propagandası yaparak bu ülke ile ilişkileri normalleştirmeye başlamıştır. İran bu süreçte, dinsel ve ekonomik temelde politikalar üzerine ilişkilerini bina ederek Türkiye'nin Azerbaycan'daki baskınlığını dengelemeye çalışmıştır¹⁴².

İran kendisi açısından asıl tehdidi, bölge dışı bir aktör olan ABD'nin bölgede söz sahibi çabalarından algılamaktadır. Bu kapsamda İran, Rusya'nın Kafkasya'daki söz sahibi olma konumunun devam etmesini desteklemektedir. Rusya ile genel anlamda paralel politikalar üreterek bölgede kendine rol edinmeye çalışmaktadır. Bu sayede de bir taraftan Rusya'nın Kafkasya'nın esas oyuncusu olarak görülmesi, diğer taraftansa Azerbaycan'a karşı Ermenistan'a destek olunması, Rusya-Ermenistan-İran jeopolitik

¹⁴⁰ **A Middle East Programme Report**, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf. (8 Ekim 2018)

¹⁴¹ **Impact on ForeignPolicy**, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf (9 Ekim 2018)

¹⁴² **Impact on ForeignPolicy**, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf (10 Ekim 2018)

ekseninin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Güney Kafkasya’da İran’ın enerji-politiği, doğalgaz temelli enerji işbirliği ve elektriğin karşılıklı transferi, doğalgaz ve elektrik enerjisi dağıtımını maksadıyla kullanılacak tesislerin ve hidroelektrik santrallerinin yapımı için ekonomik ve teknik desteğin sağlanmasıdır¹⁴³.

Güney Kafkasya Devletleri ile enerji temelli İran ilişkileri şu şekilde özetlenebilir:

Azerbaycan: İran, Azeri petrolünün dünyaya arzını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı’na kendi topraklarından geçebilecek, alternatif olarak bir boru hattı projesi önermiştir. Azerbaycan ve İran arasında olan doğalgaz işbirliği SSCB zamanında başlamıştır. İran Azerbaycan’a, 1971 senesinde aktif hale geçen İran-Astara-Gazah Doğalgaz Boru Hattı ile gaz satışı yapmaktaydı. Ancak SSCB’nin bölünmesi sonrasında bu hat işlerliğini kaybetmiştir. Ancak Muhammed Hatemi döneminde, İran-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı ile ilgili 2004 senesinin Ağustos ayında ön anlaşma yapılmış ve Nahçıvan, İran’dan 2005 senesinin Eylül ayından itibaren doğalgaz ithal etmeye başlamıştır¹⁴⁴.

2006 senesinde, Rusya’nın doğalgaz fiyatlarında damping yapması ve doğalgazı bir süreliğine durdurması sonrasında Azerbaycan, Rusya’ya doğalgaz bağımlılığını ortadan kaldırmak için İran’la doğalgaz alışverişinin yanı sıra Hazar Denizi’nde olan Şahdeniz yatağından elde edilecek kendi doğalgazını da enerji ihtiyacını giderme politikasına yönelmiştir¹⁴⁵.

Ermenistan: İran-Ermenistan arasında enerji işbirliği; doğalgaz ile elektrik dağıtımını maksadıyla kullanılacak tesislerin ve Aras Nehri’nde hidroelektrik santrallerinin yapımı için ekonomik ve teknik desteğin sağlanması temelli gelişir. Ermenistan’ın İran ile ilişkilerinde öncelikleri; ekonomi, enerji ve İran’da yaşayan Ermeniler sıralaması şeklindedir. Doğalgaz boru hattı projesi, İran ve Ermenistan

¹⁴³StuartParrott, **Central Asia/Caucasus: Iran BuildsRegionalBridges**, www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html (10 Ekim 2018)

¹⁴⁴StuartParrott, **Central Asia/Caucasus: Iran BuildsRegionalBridges**, www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html (11 Ekim 2018)

¹⁴⁵Eurasianet, **Iran probesclosereconomicities**, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493> (12 Ekim 2018)

arasındaki nihai anlaşma 1995 yılında yapılmıştır. 2005 senesine kadar Rusya bu anlaşmanın uygulanmasını engellemiştir. Ancak Ermenistan'ın yoğun çabaları en nihayetinde sonuç vermiş ve İran-Ermenistan arasında 2004 yılının mayıs ayında anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma kapsamında 35 milyar metreküplük doğalgaz İran'dan 20 yıl içerisinde temin edilecek Ermenistan doğalgazı ekonomik karşılığını elektrik enerjisi aracılığıyla ödeyecektir.¹⁴⁶

Gürcistan: SSCB'nin bölünmesi sonrasında Gürcistan-İran arasında enerji görüşmeleri başlamıştır. Saakaşvili'nin 2004 yılında yaptığı resmi İran ziyaretinde imzalanan doğalgaz anlaşması kapsamında, Gürcistan İran'dan acil hallerde gaz almayı planlamaktadır. 2004-2005 seneleri arasında İran ile Gürcistan arasında olan doğalgaz boru hattının da onarım faaliyetleri tamamlanarak, 29 Ocak 2006'dan itibaren Gürcistan İran'dan, Azerbaycan üzerinden ayda 30 milyon metreküp doğalgaz ithaline başlamıştır¹⁴⁷.

Başka bir önemli gelişme ise Gürcistan'ın İran üzerinden Türkmen doğalgazını satın almak maksadıyla girişimlerde bulunmasıdır. İran ise bahse konu gazın İran aracılığı ile Güney Kafkasya, Türkiye ya da Avrupa'ya satışını planlamaktadır. Rusya ve Güney Kafkasya devletleri arasında zaman zaman meydana gelen gaz krizleri, İran tarafından fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, Rusya'nın enerji monopolünden kurtulmaya çalışan Güney Kafkasya ülkeleri, İran'ın doğalgaz üzerinden politika ürettiği en önemli bölge haline almıştır. Güney Kafkasya ülkelerinin İran'a ait doğalgazı kendi aracılığı ile dünyaya satarak İran'la olan enerji işbirliklerini bu stratejiye evirme girişiminde oldukları gözlemlenmektedir.¹⁴⁸

3.3.3. İran'ın Basra Körfezi Politikası

Basra Körfezi, İran'ın kendi etki alanı olarak yorumladığı ve nüfuzunu korumak maksadıyla bölgenin kıyıdaş devletleri veya bölge harici büyük aktörler ile

¹⁴⁶Eurasianet, **Iran probesclosereconomicities**, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493> (14 Ekim 2018)

¹⁴⁷Seyyid Ata Takvi Asli, **Jeopolitik-i Cedid-i İran: Az Kazakistan ta Gürcistan, Tahran: Merkez-i Çap ve intisarat-ı Vezaret-i Emur-i Harice (Defter-i Mutalagat-i Siyasi ve Beynelmineli)**, 1384, s. 28.

¹⁴⁸Asli, s. 33.

mücadele içerisinde olduğu bir alandır. Körfez'in Basra, Arap, Pers, İran gibi farklı şekillerde adlandırılması da mücadelenin bir yansıması olarak nitelenebilir. Ayrıca Basra Körfezi'ne coğrafi olarak sınırı olan bütün ülkeler (İran, Irak, Umman, Suudi Arabistan, Bahreyn, Yemen, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar) Körfez Bölgesi tanımını meydana getirmektedir. Bölgenin jeopolitik olarak önemini genel olarak nitelenmek İran'ın Körfez'e yönelik politikasına girmeden faydalı olacaktır. Körfez'de kanıtlanmış 679 milyar varil petrol kaynağı ile dünya rezervlerinin %66'lık payına 1918 trilyon feet küp doğalgaz kaynağı ile dünya doğalgaz rezervlerinin %35'lik payına sahiptir. Bu şartlar doğrultusunda Basra Körfezi dünyanın en geniş enerji kaynağına sahiptir. Günümüzde Körfez'den çıkarılarak dünya piyasalarına sürülen petrol miktarı, 18.6 milyon varil/gündür. Bu miktar, OPEC üyesi olan Katar, İran, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan'dan müteşekkil 6 ülkede üretilmektedir¹⁴⁹.

2020 yılında, öngörülen rakamlara göre günlük petrol talebi 115 milyon varile ulaşacak ve dünyanın Körfez petrollerine ihtiyacı çoğalacaktır. Bu şartlarda ise Körfezden günlük 49.8 milyon varil petrol ihracat hacmine ulaşılacağı böylece dünya petrol üretiminde Körfez'in payının %45'e ulaşacağı ön görülmektedir¹⁵⁰.

Basra, bölgede güvenlik alanı meydana getirmek bakımından oldukça önemlidir. Basra Körfezi'ne sınırı olan İran açısından deniz hâkimiyetinin önemi, bu kapsamda son derece değer kazanmaktadır. Hint Okyanusu'na ulaşan bir kapı durumunda olan Hürmüz Boğazı'nın kontrol altında olması, jeopolitik açıdan hayati öneme sahiptir. Soğuk Savaş hitamında Basra Körfezi çevresinde Körfez ile Kafkaslar-Hazar-Doğu Akdeniz hattında yeni jeopolitik koridorlar oluşmuştur. Basra Körfezi'nin bu jeopolitik açıdan kritik bölgelere yakınlığı son derece önemlidir. Hazar Denizi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bünyesinde barındırdığı enerji rezervleri ile dikkatleri çekmeyi başaran kritik bölgelerden birisidir. Hazar bölgesi ve Körfez bölgesinin

¹⁴⁹Michael T. Klare, **Oil, Geopolitics, and the Coming War with Iran**, <http://www.commondreams.org/views/05/0411-21.html> (11 Ekim 2018)

¹⁵⁰Michael T. Klare, **Oil, Geopolitics, and the Coming War with Iran**, <http://www.commondreams.org/views/05/0411-21.html> (14 Ekim 2018)

jeopolitik özellikleri farklı olsa da, ortak ve önemli bir özellik ve etken bu iki bölgeyi birbiriyle yakından bağlamaktadır. Bu etken İran'dır¹⁵¹.

İran, anılan iki bölgede de uzun projeksiyonlu ve birçok stratejik çıkara sahiptir. Körfezi, Hazar bölgesinden ayıran önemli yapısı, Hazar'ın iç deniz olmasına karşın, Basra Körfezi'nin uluslararası sulara açık olmasıdır. İran'ın coğrafi yapısı, Hazar bölgesi devletlerinin doğal eksiklerini giderebilmektedir. Dörtüyl gibi tamamlayıcı ve etkin bir konumu olan İran, Orta Asya ile Hazar ve Kafkasları, Basra Körfezi'ne bağlayabilmektedir. İran, dünya piyasalarına Hazar Denizi'nden açılacak enerji kaynaklarının ulaştırılması için en uygun rotaların kendi toprakları olduğunu ileri sürmektedir. Olası bu ulaştırma faaliyetinde İran, coğrafi konumu sayesinde stratejik iki bölgeyi birbirine bağlamakla kalmayacak, dünya petrol kaynaklarının da %75'lik kısmının üzerinden geçtiği bir enerji bağlantı odağına dönüşecektir¹⁵².

Bu şartlar altında İran, Basra Körfezi bölgesinde statükoyu bozan bölge harici aktörlerin bölgeden uzak tutulması gerektiği tezini savunmaktadır. Basra Körfezi'nde oluşan yabancı askeri unsurların varlığı, ulusal politikalar için bir tehdit olarak görülmektedir. Batıda Suudi Arabistan ve küçük Körfez devletleri, kuzeyde Azerbaycan, Irak, Türkiye, Gürcistan ve doğuda Afganistan ve Pakistan ile çevrelenen İran, bu zaafını gidermek için deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çalışmaktadır. İran'ın takip ettiği temel politika, Basra Körfezi'nde güvenliğin bölge ülkelerince sağlanması ve sorunların yine bu ülkelere çözülmesi gerektiği yönündedir. İran'ın Körfez politikasını meydana getiren diğer bir etken ise Körfez ülkeleri ile olan ilişkileridir. Irak, İran ve Suudi Arabistan, Basra Körfezi'nde dengeleri belirleyici önemli ülkeler olarak öne çıkmaktadır. İran ile Suudi Arabistan arasındaki mezhep farklılığı iki ülke ilişkilerinde ön plana çıkmaktadır¹⁵³.

Suudi Arabistan bünyesinde bulunan Şii nüfusun İran'ca etkilenme potansiyeli karşısında İran'a hassas yaklaşmaktadır. Körfez Arap ülkelerini Suudi Arabistan

¹⁵¹Iran andIts Strategic Role in ThePersianGulf, http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf, (11 Ekim 2018)

¹⁵²Iran andIts Strategic Role in ThePersianGulf, http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf, (12 Ekim 2018)

¹⁵³CevadAtağat, **Jeopolitik ve Siyaset-i Harici-yiİran**, Tahran: Nesr-i Sefir, 1376, s. 16.

mezhepsel ittifak eksenini dâhilinde değerlendirmektedir. İran'ın devrim sonrasında Körfez ülkeleriyle olan münasebetlerinde devrim ihracı ideolojisi etkili bir faktördür. Bu sebeple İran'a karşı ittifak oluşturma gereği hisseden Suudi Arabistan, Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Umman'dan müteşekkil 6Körfez ülkesi ile Mayıs 1981'de bir araya gelerek Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)'ni kurmuşlardır¹⁵⁴.

Fars kökenli yerel azınlıklar, Asyalı göçmen işçiler ve diğer yerel azınlıklar İran'ın bölgede ilişki kurmaya çalıştığı etnik gruplardır. Bahreyn, Katar, Umman'da Fars kökenli azınlıklar yaşamaktadır. Bu grupların tüm hareketleri ve İran ile olan ilişkileri, Arap devletleri denetimi altındadır. Esasında oldukça düşük bir oranda olan Fars kökenliler, İran dış politikasında ciddi yer tutmazlar. Asyalı göçmenler KİK ülkelerinde oldukça fazla oranda bulunmaktadır. Siyasi ve toplumsal hakları olmayan bu işçi sınıfı, KİK ülkelerinin toplumsal yelpazesinde en önemli sorunu oluştururlar. Çoğunluğu Pakistan, Bangladeş, Filipinler, Endonezya gibi Müslümanların yoğun olduğu ülkelere gelen bu işçiler, Fars kökenliler gibi pratikte değil ancak teoride İran'ın önemli dış politika unsurlarında biridir.¹⁵⁵

Şiiiler, İran'ın Körfez kıyısındaki ülkelerde başlıca ilişki kurduğu dinsel gruptur. Sünni iktidarlarca yönetilen Basra Körfez ülkelerinde Şiiiler ya çoğunluğu oluşturmakta ya da önemli bir azınlık olmaktadır. Şii din adamlarının hiyerarşik olarak İran'daki büyük ulemaya bağlı olması, bu gruplar üzerinde İran'ın etkisini artırmaktadır. İran'ın bölgede diğer bir dış politika unsuru siyasal İslam'ı destekleme faaliyetleridir. KİK ülkelerindeki krallıklarda iktidarlar, varlıklarının temelini İran'daki iktidar gibi dinsel ideolojiye dayandırmamaktadırlar. KİK ülkelerinde İslam dini, genel olarak egemen sınıfların kendi durumlarını meşrulaştıran ve sınıfsal mücadeleleri önleyen bir bakış açısıyla yorumlanmaktadır. İran ise ideolojisiindeki devrimci niteliği İslamiyet temelleri üzerine kurmuştur. Körfez bölgesinde İran'ın başat aktör olabilmek için genelde uyguladığı diğer bir politika, Körfez'de bazı bölgeler için egemenlik iddia etmektir. İran bu vesileyle bölgede, politikaları kapsamında yoğunluk oluşturmaya çalışmaktadır. Bahreyn'i bir eyaleti olarak kabul ettiği söylemler, bahse konu duruma

¹⁵⁴Atağat, s.19.

¹⁵⁵Atağat, s.28.

bir örnek teşkil etmektedir. Irak ile imzalanan Cezayir Antlaşması kapsamında İran bu tezinden vazgeçmiş görünse de İran Devrimi hitamında güvenlik algılaması kapsamında endişelerini bahane ederek körfez bölgesinde inisiyatifi ele almak için, Bahreyn'e ilişkin iddialarını yinelemeye başlamıştır¹⁵⁶.

3.3.4. İran'ın Türkiye Politikası

Humeyni dönemine bakıldığında, politikaların Türkiye'nin devrim sonrasında İran'da meydana gelen rejim değişikliğine yıkıcı olmayan bir bakış açısından yaklaşması temelli oluşturulduğunu söylemek mümkündür. Bunun sebebi ise 1945 senesinde olduğu gibi İran'ın bir iç çatışmaya sürüklenip parçalanması ve Sovyet müdahalesine maruz kalmasından Türkiye'nin duyduğu endişedir. Türkiye bu dönemin başlangıcında İran'a karşı komşuluğun ötesinde, ortak manevi değerlere paralel olarak tarihsel ve kültürel bağlardan kaynaklanan bir samimiyet anlayışı içerisinde olacağını belirtmiş ve iki devlet arasındaki bu yakınlık ile geleneksel dostluğa uyacak şekilde davranmaya çalışmıştır¹⁵⁷.

Fakat yeni hükümetin ve özellikle Humeyni'nin Türkiye'ye bakış açısı fazla da pozitif değildi. Humeyni'nin Irak ve Türkiye'nin geçmişte halklarının taleplerini anlayamadığını, bu devletlerdeki toplumun, devlet adamlarını istedikleri konuma getirmesi için girişimde bulunmaları gerektiği açıklamalarında bulunmuştur. Humeyni'nin Türkiye'ye yönelik olumsuz değerlendirmeleri olsa da bu durum ilişkilere yoğun olarak yansımamış ve ekonomik anlamda ülkeler arasındaki politikalar olumlu artış yönünde ivmelenmiştir. Türkiye, Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yaşadığı zorluklardan elde ettiği tecrübelerle istinaden, İran – Irak Savaşı süresince takındığı tarafsızlık politikası ile ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya katılmayarak, İran ile ticari ilişkilerinde olumlu politikalar izleyerek, 1985 senesinde 1.1 milyar dolarlık ihracat rakamlarına ulaşılmıştır¹⁵⁸.

¹⁵⁶Atağat, s.31.

¹⁵⁷Ahmet Eralp, **Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik**, Boyut Kitapları, İstanbul, 1999, s.76

¹⁵⁸Eralp, s.75.

Bu süreçte İran dış politikasında rejim ihracı çalışmaları ile PKK terör örgütüne yönelik faaliyetlerinden dolayı, sık sık Türkiye ile arasında önemli problemler yaşanmıştır. Türkiye'nin bu yöndeki tespitlerini ısrarla reddeden İran'a, bu konularda Türkiye tarafından ciddi tenkitlerde bulunulmuştur. Türkiye'ye İran tarafından yönelebilecek PKK faaliyetlerinin önlenmesi maksadıyla; 1984 senesinde iki ülke arasında bir güvenlik anlaşması imzalanmış ve taraflar topraklarında diğer devletin güvenliğini tehdit edecek eylemleri yasaklama yönünde karar almışlardır. İran, genel anlamda bu anlaşmaya bazı istisnai durumlar dışında bağlı kalmıştır. Ancak bu dönemde genel olarak İran'ın Türkiye'ye yönelik politikası, gerginliği tırmandırmama yönünde olmuştur.¹⁵⁹

Rafsancani döneminde İran, SSCB'nin parçalanmasından sonra bağımsızlığını kazanan yeni devletler üzerindeki çıkar mücadelelerinde Türkiye ile politik anlamda zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Ancak İran'ın her daim rejim ihracı girişimleri, Türkiye'nin ise sosyo-kültürel nedenlerle bölge ülkeleri üzerinde söz sahibi olma girişimleri, İran ve Türkiye'nin ekonomik olarak yeterince güçlü olmayışı, Rusya'nın bölgede yeniden aktif rol almaya başlaması sonrasındaki gelişmeler iki ülkenin arzu ettiği şekilde olmamıştır. Türkiye ve İran'ın, bölgesel güç üstünlüğü girişimlerinin net olarak gözlemlendiği ülke Azerbaycan olmuştur. Elçibey'in Azerbaycan'da hükümete gelmesi ile bu rekabet, zirveye ulaşmıştır. Azeriler Türkiye'ye; tarihsel, etnik ve dilsel açıdan, İran ise tarihsel ve mezhepsel açıdan Azerbaycan halkına yakın profil çizmektedir. Bununla birlikte İran'ın önemli bir oranda nüfusu Azeri'dir. Milliyetçi söylemleri ile bilinen Elçibey yönetiminin açıklamaları İran'ı tedirgin etmişse de, Türkiye'den İran'ın politikalarını olumsuz yönde etkileyecek bir girişim gelmemiştir. İran'da bu kapsamda Türkiye'ye yönelik politikalarını, Ermenistan ile arasındaki bağları geliştirecek şekilde ilişkiler dizayn ederek Azerbaycan'daki Türkiye etkinliğini dengeleme yoluna gitmiştir.¹⁶⁰

PKK terör örgütünün faaliyetleri de iki ülke arasındaki ilişkilerde güven sorununa yol açarak gerilimlere sebep olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye'de meydana

¹⁵⁹ Eralp, s.78.

¹⁶⁰ Eralp, s.77.

gelen gerilimi artırıcı olaylarda, İran'ın politik olarak Türkiye'nin rejimine yönelik müdahaleler sergilediği değerlendirilmeleri yapıp 1997 yılında büyükelçilerin karşılıklı olarak geri çekilmesine kadar kriz tırmanmıştır. Bu soğuk savaşı andıran gelişmeler ortamında dahi ilişkiler siyasi ve iktisadi açıdan devam etmek zorunda kalmıştır. Coğrafi olarak İran'ın doğuya açılımı Türkiye tarafından yakinen takip edilmektedir. Uzun yıllar ABD ambargosuna maruz kalan İran, Türkiye'nin kendisi için batıya açılan bir kapı olması hasebiyle dış politikalarının üretiminde Türkiye'ye yönelik olarak son derece hassas davranmaktadır.¹⁶¹

Rafsanjani döneminde Türkiye – İran arasındaki ilişkilerde önemli bir nokta da D-8 (Developing Eight) örgütünün kuruluşudur. Kalabalık bir nüfusu ve coğrafi bölgeyi temsil eden 8 üye devlet arasında ticaret, ilişkilerde yeni avantajlar yaratmak ve çeşitliliği artırmak, uluslararası platformda karar alma süreçlerine katılımı artırmak, daha iyi yaşam şartları ortaya koymak hedeflerini güden bu örgütün oluşturulmasında Türkiye ve İran birlikte önemli bir rol oynamıştır.¹⁶²

İran-Türkiye arasındaki ilişkilerin Hatemi döneminde sorunlu bir şekilde başlamasına karşın, 1997 yılı sonbaharında icra edilen BM konferansında, her iki ülke dışişleri bakanları bir araya gelerek, tekrar büyükelçilerin görevlerine dönmelerine karar vermişlerdir. Kültürel yapılar arası diyalogu gözeten politikaları ve yenilikçi yanlarıyla bilinen Hatemi döneminde, İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarında belirtilen nedenler doğrultusunda yavaşlamalar olmuş olsa da hızlı bir iyileşmeye gidilmiştir. İlişkiler, 1998 senesinde yeniden büyükelçilik düzeyine çıkarılmıştır. Bu süreçte mevzuat reformları ile İran'da yabancı yatırımcıya yönelik kolaylaştırmalar yapılmış, Türkiye ile de bu prosedürler doğrultusunda politikalar geliştirilmiştir.¹⁶³

Mahmut Ahmedinejad'ın döneminde ise İran'ın Türkiye'ye yönelik dış politikaları tekrardan sorunlu bir döneme girmiştir. Bu dönemde, geçmişte Türkiye'de büyükelçilik yaptığı dönemde neredeyse istenmeyen adam ilan edilme noktasına gelen Mottaki, Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiştir. Nitekim bu durumda, ilerleyen süreçte

¹⁶¹Eralp, s.87.

¹⁶²Eralp, s.88.

¹⁶³Arzu Celalifer, **Türkiye – İran İlişkilerindeki Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin, Değerlendirilmesi**, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=92>, (13 Ekim 2018)

Tahran'ın Türkiye'ye yönelik izleyeceği politikaların tarzına yönelik ışıktutucu bir unsur olmuştur. Yine bu dönemde, Türkiye'nin sık sık hükümet tarafından hedef gösterilerek politikalar üretilmesi, özellikle Türk kamuoyunda da son derece tepki çekmiştir. Ahmedinecad'ın Türkiye'yi rejimsel anlamda bir tehdit olarak gördüğü açıklamalarına ilave olarak İran'da Hemşehri gazetesinde çalışmakta olan gazeteci Kouhnavard'ın gazetesinden Türkiye casusu ithamıyla atılması, politik anlamda ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Ancak bu gelişmeler, ilişkilerin en kötü zamanlarında dahi etkilemeyi başaramadığı İran'ın Türkiye'ye yönelik ekonomik tabanlı dış politikalarını bozma noktasında sönük kalmıştır.¹⁶⁴

İki ülkenin çıkarlarının birçok kritik konuda karşılıklı olarak birbirlerine baskı oluşturması nedeni ile İran Türkiye politikalarında daima üstün veya tehditkar duruma geçme girişimlerini frenlemek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacını en uygun ve güven zafiyeti oluşturmadan karşılayabileceği kaynağın İran olduğu söylemleri, İran'dan da karşılık bulmaktadır. İran politikalarını üretirken sorun yaşamaması durumunda, Türkiye'nin doğalgaz edinme yollarını çeşitlendirebileceğinin farkındadır. Bu kapsamda da ABD ambargosunun kendisini içinden çıkılmaz bir ekonomik krize taşıma ihtimaline karşın adımlarını temkinli atmaktadır. ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik projeleri bağlamında alanda sıkı bir Türkiye-İran ilişkisi ABD'nin çıkarlarına hizmet etmemektedir. Özellikle Irak konusunda İran ve Türkiye, ABD'den farklı düşünmektedirler. İki ülke için hassas bir konu olan Kürt meselesi hususundaki ABD yaklaşımları, Türkiye ve İran'ının ilişkilerinde daha da yakınlaşmaya sebep olmaktadır.¹⁶⁵

Türkiye-İran ilişkilerinde 2000'li yılların başındaki yakın işbirliğinin, 2011 yılında meydana gelen bazı gelişmeler dolayısıyla sarsıldığı görülmüştür. NATO Füze Savunma Sistemi kapsamında Türkiye'ye konuşlandırılan erken uyarı amaçlı radar sistemleri Tahran tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Dönem içerisinde İran'da devam eden iç siyasal sıkıntıların da etkisiyle zaman zaman kontrolsüz ve tehditkâr açıklamalara evirilen bu eleştiriler ile İran'ın Türkiye'ye yönelik politikalarında

¹⁶⁴Eralp, s.93.

¹⁶⁵Eralp, s.97.

gerilimler yaşanmıştır. Arap Devrimleri kapsamında Suriye’de meydana gelen olaylar konusunda da Ankara ile Tahran’ın farklı tutumlar takınmaları bu gerginliği tetikleyen bir başka etken olmuştur. Ancak Özellikle İran ekonomik kaygılarından dolayı yaşanan bu gerginliği politikalarında sınırlı bir seviyede tutarak ekonomik alanda işbirliğini artırmaya devam etmiş ve Türkiye ticaret hacmini 16 milyar dolara çıkarmıştır. Ayrıca Türkiye’nin, nükleer faaliyetleri nedeni ile Batılı ülkelerin sert tavırlarına maruz kalan İran’a benzer tavırlar almayı ve sorunun diyalog yoluyla çözümü konusundaki yaklaşımları iki ülke arasındaki ilişkilere daima yansımıştır ¹⁶⁶.

3.3.5. İran’ın İsrail Politikası

1979’da İran’da meydana gelen devrim sonrasında İran-İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler askıya alınmış ve İsrail’e ait Tahran’da bulunan konsolosluk, Filistin Kurtuluş Örgütü(FKÖ)’ne devredilmiştir. İran’da yeni hükümet, Filistin halkına yakın ilgi göstererek, Filistin meselesini İsrail’e karşı dış politikasında kendi ulusal çıkarı şeklinde yorumlamaya başlamıştır. Humeyni, İsrail’i İslam Dünyası açısından tümörlü bir kanser hücresi olarak nitelendirmiştir. Devrimin ilk dönemlerinde İran, bölgesel politikasında İsrail’i düşman olarak sınıflandırmıştır. İran’ın İsrail’e karşı olan tavrı, ideolojik bir düşünceye dayanmaktaydı. İran, İsrail’in işgalci bir ülke olduğunu belirterek, bu rejimi suçlarken İslamiyet’in kutsal topraklarının işgal edilmesi argümanını kullanmaktaydı. İran’ın Filistin’e karşı bu tavrı, sadece ideolojik inancından kaynaklanmaktaydı. Yani İran, dini sebeplerle bir taraftan Filistin’i himaye ederken diğer taraftan İsrail’in meşruluğunu ciddi şekilde tartışmaya açıyordu. Devrimin ilk senelerinde İran, İsrail’e karşın FKÖ’yü desteklemiştir. FKÖ lideri Arafat, Tahran’da devlet başkanı seviyesinde karşılanmış ve İran rejiminin tüm desteklerinden azami ölçüde yararlanmıştır. İran-Irak savaşının başlaması sonrasında İran ile FKÖ ilişkileri askıya alınmıştır. İran, devam eden süreçte Filistin’e ilişkin politikasını FKÖ aracılığı ile değil, farklı başka gruplar vasıtasıyla yürütmeye başlamıştır. ¹⁶⁷

¹⁶⁶Kemal İnat, Türkiye’nin İran Politikası, Ortadoğu Yıllığı 2011, Açılım Kitap 2012, s.10.

¹⁶⁷Emir Muhammet HacıYusefi, **İsrail- Filistin Çatışmasına ABD’nin Yeni Yaklaşımı**, Berdaşt-i Evvel, Tahran: İran Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Yıl 2, Sayı 9,2003 SS. 12-19.

İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrasında, İsrail rejiminin gayri meşru olduğu ileri sürülerek, bu rejimin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur. İran'ın İsrail'e karşı uyguladığı genel politika, bağımlı araçlar vasıtasıyla çatışmak ve İsrail'i bulunduğu sınırlar içerisinde faaliyetlerini göstermeye zorlamaktır. İran'ın reformist ve Siyonizm karşıtı niteliği, İsrail'e coğrafi olarak uzak mesafede olması, İran'ın bu şekilde bir politika gütmesine imkân tanımıştır. İran, Lübnan Şiileri'nden ve etkisi altında bulunan Filistinli gruplardan faydalanmak suretiyle, İsrail'e dönük muhalif politikasını sürdürmüştür. 1982 senesinde Lübnan Hizbullah'ının kurulması, Filistinli İslami Cihat ve Hamas gibi gruplar, büyük bir koz olarak İran tarafından İsrail'e karşı kullanılmıştır. İran, bu şekilde nüfuzunu İsrail yakınlarına (Lübnan) sonrasında ise İsrail'in ihtilafli topraklarına (Filistin) taşımaya başlamıştır.¹⁶⁸

İran'ın İsrail'e karşı izlediği politikanın diğer bir ayağı, Suriye ile ittifak meydana getirme olmuştur. İran, bu oluşumdan iki açıdan fayda sağlamıştır. Birincisi; İran, Suriye ile bağlarını kuvvetlendirmek suretiyle Irak'ın Arapları'nı bir araya toplayarak, İran'a karşı cephe meydana getirme çabasını ortadan kaldırmıştır. Suriye'de siyasi, ekonomik amaçlarına ulaşan İran, Bağdat-Şam hattında süregelen düşmanlık durumunu istismar etmiştir. İkincisi; Suriye, İsrail'e karşı yürütülen faaliyetlerde ön cephede bulunmakta ve Arap-İsrail mücadelesinde, Orta Doğu'da barış sağlanması mücadelesinde güçlü bir oyun kurucu rolü üstlenmektedir. İran'ın Suriye'ye karşı bu adımlarının nihai amacı, Suriye'yi İsrail'e karşı güçlendirme politikasıdır¹⁶⁹.

SSCB'nin bölünmesi sonrasında uluslararası platformda gerçekleşen gelişmeler, İran'a bazı sınırlamalar getirip, birtakım tehditler meydana getirmesine rağmen, İran kendine has dış politikasını bu gelişmelerden koruyarak sürdürmeye çalışmıştır. Hatemi döneminde İran'ın dış politikasında önemli gelişmeler gerçekleşmiş ve bu gelişmelerde AB-İran ilişkilerine pozitif anlamda yansımıştır. Bu gelişme İsrail aleyhine Arap dünyası - İran oluşumunun meydana gelmesine zemin hazırlamamışsa da I. Körfez savaşı hitamında Madrid Konferansı'nın yapılması ve İran'ın yakın dostu olan

¹⁶⁸HacıYusefi, s.152.

¹⁶⁹Nasser KASHEF ASL, **1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası Ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2009, s.197.

başta Suriye olmak üzere çoğu Arap devletinin bu konferansa iştirak etmesi, ittifakın gerçeklik kazanmasının önüne geçmiştir.¹⁷⁰

Orta Doğu'da İran'ın izlediği politikayı çıkmaza sürükleyen Arap-İsrail barış süreci, İran için önemli bir sorun haline dönüşmüştür. Ayrıca İsrail ile Filistin'in 1993'te imzaladığı Oslo Antlaşması, İran'ın Filistin'deki etkinliğini sarsmıştır. Arap dünyası ile İsrail arasında yaşanan bu süreçte taraf tutmayan İran, bu sürecin başarısızlıkla sonlanacağını vurgularken Filistin'deki İsrail karşıtı grupları siyasal ve ekonomik yönlerden destekleyerek, barış girişimlerini engelleme yönünde politikalar geliştirmiştir.¹⁷¹

3.4. İran'ın Şii Eksenine Yönelik Dış Politikası

Devrim sonrasında İran'ın, içinde bulunduğumuz döneme kadar dış politikası açısından sabit bir yaklaşımı tam olarak belirleyemediği, bazı bölgeler de mezhepsel temelli politikalar üretirken bazı bölgelere yönelik olarak da ekonomik odaklı politikalar ürettiği söylenebilir. Humeyni liderliğinde ABD'den ve Batı'dan uzaklaşan İran, Basra Körfezi'ne Orta Doğu'ya yönelmiş, devrim ihracı politikasıyla bölgesel liderliğe soyunmuştur. İran, Rafsancani ve Hatemi yönetimlerinde uluslararası sisteme dâhil olmak maksadıyla Batı ile ilişkilerini düzeltmeye çalışmıştır. Ancak Ahmedinejad döneminde batı dünyası ile ilişkiler tekrar sorunlu bir sürece girmiş ve bu eksene alternatif olarak İran, yüzünü doğuya çevirmiştir.¹⁷²

1990 sonrası değişen dünya dengeleri, İran'ın dış politika vizyonunda, Doğu ve Batı eksenleri arasında saf değiştirmelere ve arayışlara sebep olmuştur. Soğuk Savaş'ın bitmesi ve iki kutuplu sistemin durağan yapısının ortadan kalkmasıyla değişen uluslararası sistem dinamikleşmiş; bu dinamizm İran'ı da diğer ülkeleri olduğu gibi dış politikada yeni arayışlara yönlendirmiştir. Son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, İran'a dış politikada öne sürdüğü etno-dinsel (Şii) kimliğini kullanması için jeopolitik açıdan büyük bir manevra imkânı sağlamıştır. Devrim Muhafızları, İran'ın bölgedeki

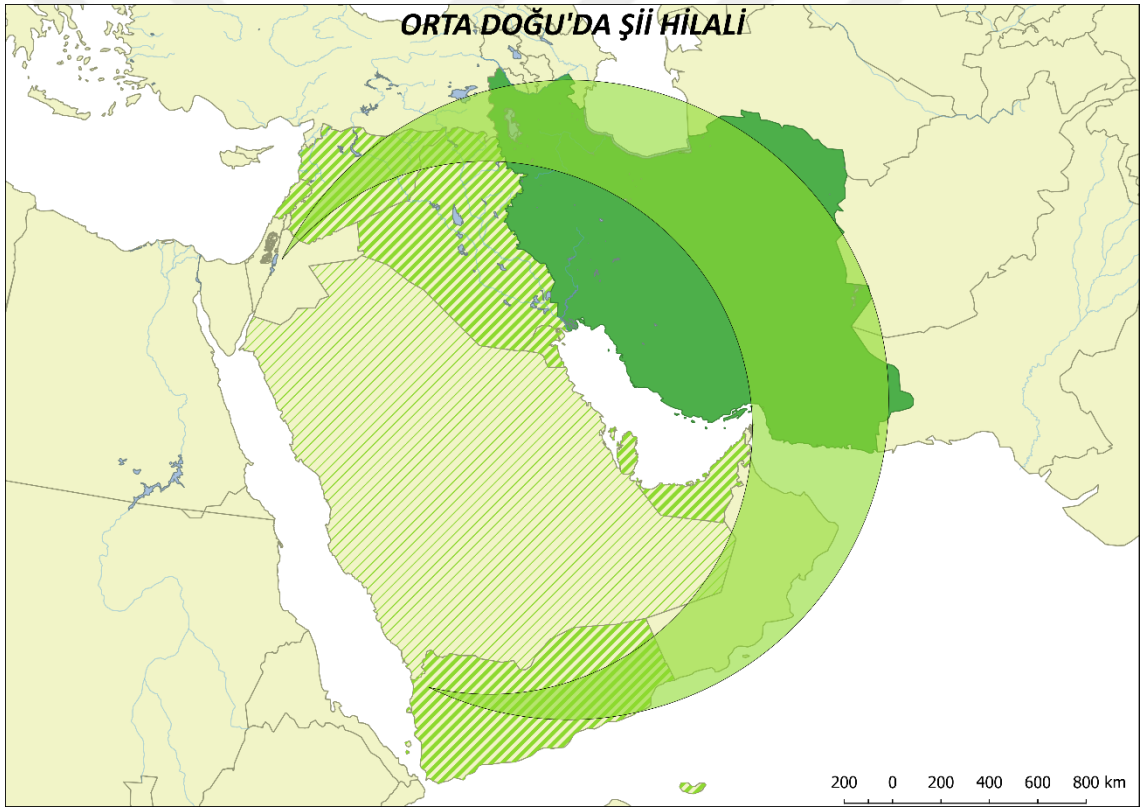
¹⁷⁰HacıYusefi, s.159.

¹⁷¹KASHEF ASL, s.198.

¹⁷²Bilgehan Alagöz, **Değişen Orta Doğu Kavramı ve İran Tasam Yayınları**, İstanbul, 2006, s. 270.

etkisini güçlendirmek için etno-dinsel (Şii) kimliğinin yanında kullandığı diğer bir araçtır. Bu enstrümanlar ışığında dikkate alınması gereken önemli bir kavram da Şii Hilali kavramı olup, bahse konu kavram 2000'li yılların başlarında işlenmeye başlamıştır.

Ürdün Kralı Abdullah, Şii hilali kavramını ilk olarak dile getiren kişidir. Kral, 2004 Aralık ayında yaptığı açıklamada, bölgede bulunan Sünni ülkelerinin Şii hilali tarafından çevrelendiğini belirtmiştir (Şekil-5). Kral İran'dan başlayan hilalin, son dönemde Şii hâkimiyetinin olduğu Irak'ı kapsayarak, Alevi elitlerin yönettiği Suriye'den, Şii nüfusunun arttığı Lübnan'a kadar devam ettiğini belirtmiştir.¹⁷³

Şekil-5: Orta Doğu'da Şii Hilali

Ülkelerde dış politikalar, ulusal çıkarlara göre yürütülür. Bu sebeple İran'ın dış politikasında Şiilik unsuru araçsallık yöntemi ile açıklanabilir. Buna göre etnik ve dini grupların aidiyetlik bağları ve grup içi ilişkiler, arzulanan faydayla paralel bir şekilde

¹⁷³Robin Wright and Peter Baker, **Iraq, Jordan See Threat from Iran**, Washington Post, 8.12.2004.

gelişir. Yani İran, Şii faktörünü kendisine faydası olabilmesi maksadıyla dış politikasında kullanırken, Ortadoğu da bulunan diğer ülkelerdeki Şii gruplar da kendilerine olan faydalar paralelinde, Şii kimliklerini İran ile ilişkilerini geliştirmek maksadıyla kullanırlar. Araştırmalar, dünyadaki Şii nüfusun Müslüman nüfusun %10-13'ünü oluşturduğunu göstermiştir. Bu oran sayısal olarak 154 ile 200 milyon arasında bir nüfusu karşılamaktadır. İran, Hindistan, Pakistan ve Irak, Şiiilerin nüfus olarak en yoğun oldukları ülkelerdir. İran'da yaklaşık 70 milyon Şii bulunurken belirtilen diğer ülkelerde en az 16 milyon Şii bulunmaktadır.¹⁷⁴

Irak, İran'dan sonra bölgede yoğun Şii nüfusunun bulunduğu ülkedir. Irak'taki Şii grup, toplam nüfusun %60-65'idir. Bahreyn'de bulunan Şii nüfusun toplam nüfusa oranı %70, Yemen'de ise %35 (Zeydi), Suudi Arabistan'da %5, Birleşik Arap Emirlikleri'nde %16, Suriye'de %10-12 (Nusayri), Lübnan'da %35, Kuveyt'te %30, Katar'da %20 dir.¹⁷⁵

Irak'ta Şiiiler sadece Araplardan oluşmamaktadır. Irak'ta Şii Türk (Türkmen) ve Kürt nüfusu da mevcuttur. Irak'ta nüfus açısından yoğun olmalarına karşın, tarih boyunca Şiiilerin, siyasi yönden daima azınlıkta oldukları görülmektedir. Bu yapıyı ortadan kaldırma maksadıyla 1920 ve 1991 yıllarında Şii ayaklanmaları yaşanmış ancak bir sonuç elde edilememiştir. Şiiiler nüfus yoğunluğunu kullanarak 2003 yılından itibaren seçimler vasıtası ile iktidar olabilmişlerdir. Şii gruplar, ABD'nin 2003 işgalinden sonra nüfus avantajlarını iyi bir şekilde kullanmıştır. Özellikle Şii ağırlıklı partiler, seçimlerden başarı ile çıkmayı başarmışlardır. Irak'taki Şii gruplar şartlara göre değişiklik gösterebilir de neredeyse tamamının İran ile olumlu ilişkileri bulunmaktadır. Suriye'de bulunan Şiiiler, Nusayri olarak adlandırılmaktadır. Nusayriler, Suriye'de Sünnilerden sonra %12'lik oranları ile en yoğun grubu oluşturmaktadır. Hafız Esad ile Nusayriler, Suriye'de, yönetimde söz sahibi olmuşlardır. Ordunun özel

¹⁷⁴Atilla Sandıklı, Emin Salih, **İran, Şii Hilali Ve Arap Baharı, Rapor No.:35** BİLGESAM Yayınları, 2011,s.6.

¹⁷⁵Mehmet Şahin, **Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller**, Akademik Ortadoğu, Cilt 1, Sayı 1, 2006, s. 40.

güvenlik, istihbarat ve özel kuvvetler gibi kritik bölümlerinde, Nusayriler Esad döneminde yer bulmuş ve komuta katlarında aktif rol almışlardır.¹⁷⁶

Hafız Esad Arap yanlısı söylemlerini sık kullansa da aslında, dış siyaseti pragmatizme dayalı olarak izlemiştir. Oğlu Beşar Esad tarafından da bu gelenek devam ettirilmektedir. Suriye, Irak ve İsrail meselelerinde ortak faydaları olması sebebiyle İran ile 30 yıl süresince paralel bir dış politika izlemiştir. Irak ile sekiz yıl süren savaş süresince Suriye, Irak'ın Baas yönetimi ile olan husumeti sebebiyle İran'a destek olmuştur. İran'ın Batı ve Arap dünyasını karşısına aldığı bu savaşta, Suriye'nin destekçisi olması, bu iki ülkenin stratejik ortak şeklinde algılanmasına sebep olmuştur.¹⁷⁷

Suriye, Irak-İran Savaşı hitamında da İran ile olumlu bağlarını devam ettirmiştir. Bunun en önemli sebepleri, daha önce de açıklandığı üzere İran'ın ABD'yi ve İsrail'i düşman olarak algılaması ve iki devletin ortak çıkarlarıdır. Suriye'nin, İran ile bu unsurlarda ortak çıkarlar sağlamakta, özellikle İsrail konusunda İran ile aynı doğrultuda siyaset üretmektedir. Lübnan'da yaşayan Şiiler, İsrail karşıtlığı konusunda bu iki ülkeye daha sonradan eklenmiştir. Grupların, değişen nüfus oranlarına göre günümüzdeki gerçek nüfus oranları resmi olarak net değildir.¹⁷⁸

Ancak Hizbullah lideri Nasrallah başta olmak üzere Şiiler, Lübnan'daki en kalabalık grup olduklarını öne sürmektedirler. Şiiler kendilerini temsil edecek ve bir arada tutabilecek siyasi bir oluşumu, Lübnan'ın bağımsızlığını elde ettiği dönemde başaramamışlardır. Musa el-Sadr, 1960'ların sonunda Şiileri siyasi alanda ilk kez örgütleyen kişidir. Sadr, Yüksek Şii Konsey'ini Şiileri devlet katında temsil edebilmesi amacıyla 1969'da kurmuştur.¹⁷⁹

¹⁷⁶Ayşegül Sever, **Bağımsızlıktan Bugüne Suriye**, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 195.

¹⁷⁷Sever, s.198.

¹⁷⁸DrorZe'evi, **ThePresentShia-SunnaDivide: RemakingHistorical Memory**, Crown Center ForMiddle East Studies, Nisan 2007, s. 3.

¹⁷⁹Fulya Atacan, **Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan**, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 297.

Lübnan İç Savaşı esnasında, 1975 senesinde, Emel Hareketi kurulmuştur. Emel Hareketi'nden ayrılan Hizbullah, 1985'te ortaya çıkmıştır. Hizbullah, kuruluş esnasında kendisine İran devrimini rehber aldığı açıklamıştır. 1989 yılında imzalanan Taif Antlaşması, Hizbullah'ı ön plana çıkaran asıl gelişmedir. Hizbullah bu anlaşma kapsamında, ülke sınırlarında kanunlar çerçevesinde silahlı güç bulundurma hakkına sahip olan tek örgüt olma hakkını kazanmıştır. Hizbullah'a bu imtiyazın verilmiş nedeni İsrail'e karşı mücadele beklentisidir.¹⁸⁰

İsrail'in kuzeyinde bulunan Lübnan, İran tarafından önemsenmektedir. Bu kapsamda İran, uzun yıllardır Hizbullah'a hem maddi hem de askeri alanlarda destek sağlamaktadır. İran'ın yukarıda ülkelerdeki fonksiyonlarına da değinildiği Şiilik unsuru üzerinden kendine has politikaları ile bölgede etkisini arttırmayı hedeflemektedir. İdeoloji ile mezhep temelli kurgular, İran dış siyasetinin geleneksel unsurlardır. Bu kapsamda da Tahran'ın dış politikasını, Şiilik ekseninde dizayn ettiğini belirtmek mümkün olacaktır.¹⁸¹

İran'ın bölgedeki ana hedefi, Lübnan ile Suriye sonrasında ABD'nin işgali sayesinde Şii grup ve partilerin etkinlik kazandığı Irak'ın da dâhil olmasıyla büyüyen Şii eksenini korumaktır. İran bununla birlikte Pakistan, Afganistan ve Körfez ülkelerinde de Şii nüfus üzerinden bu ülkelerin iç siyasetlerine müdahil olmaya çalışmaktadır. İran, böylece daha geniş bir coğrafyada mezhep bağı ile siyasi ağırlık tesis edebilecek, çevresindeki pek çok ülkenin içişlerinde söz sahibi olabilecektir.¹⁸²

İsrail ve ABD karşıtı söylemleri ve politikaları ile İranlı liderlerin, Müslüman coğrafyalarda itibar kazandığı belirtilebilir. Şii ekseninin güçlendirilmesi maksadıyla İran'ın bölgedeki girişimleri, uzun vadede Ortadoğu'da İsrail tarafından arzulanan Şii-Sünni çatışmasına ortam hazırlayabilecektir. Suriye'deki Nusayri hükümeti ile karşı kaşıya gelen halk isyanında İran'ın hareket tarzı, Şii ekseninin muhafaza edilmesi hedefiyle açıklanabilir. Suriye'deki mevcut yönetim, İran'la ittifak seviyesinde ilişkiler geliştirmiştir. Bu iktidarın düşmesiyle Şiiilerin oldukça düşük seviyede etkin olduğu bir

¹⁸⁰http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/4/9/shiite.lebanon/index.html, (13 Eylül 2018).

¹⁸¹Atacan, s.298.

¹⁸²Atacan, s.299.

Suriye hükümetinin kurulması beklenmektedir. Bu sayede İran'ın Arap dünyasında ilişkilerinin oldukça iyi olduğu Suriye üzerindeki etkisi zarar görecektir ve Lübnan Şii'leri'yle kurulan temas büyük oranda zafiyete uğrayacaktır. İran'ın Esad iktidarına destek sağlayarak Şii ekseninin korunmasına hizmet etmesinin yanı sıra, Suriye'de bulunan halkların eşit bir şekilde temsil edilerek demokratikleşme sürecine evrilmesini zora sokması, bölgede Şii-Sünni gerilimini artırabilecek sonuçlar da verebilecektir.¹⁸³

3.4.1. İran'ın Suriye Politikası

İran'ın dış politikasına dini ve ideolojik değerleri ile tarihi tecrübeleri yön vermektedir. 1979 Devrimi sonrasında, Şiiğin İranlı karar mekanizmalarının bakış açısını etkilediği ve dış politikalarında mezhep faktörünün öne çıktığı, gözlemlenmiştir. Bütün Müslüman halkların savunucusu ve koruyucusu olarak kendini tanımlayan Devrim iktidarı, nüfuz alanını genişletmek amacıyla rejim ihracı politikasını izlemiştir. İran'ın Orta Doğu politikasının merkezinde, Suriye yer almaktadır. Bu konunun anlaşılması için bu ülkeler arasındaki tarihi, ideolojik ve stratejik temeller incelenmelidir.¹⁸⁴

Tarihi açıdan bakıldığında Suriye'de 1970 yılında iktidara gelen Hafız Esad'la Humeyni arasında bulunan bağların devrimden önce kurulduğu görülmektedir. Sürgünde olan Humeyni'yi ve Şah rejimi karşıtlarını destekleyen Hafız Esad, 1979 Devrimi hitamında Tahran'a yaklaşmaya başlamıştır. Suriye, İran-İrak savaşında Arap ülkelerinden farklı olarak İran'ı desteklemiş, 1982 Hama katliamında ise Tahran, Esad rejimini gözetmiştir. Hafız Esad yönetimi, İran'ın Lübnan'da Hizbullah'ı oluşturmasına imkân tanımış, Filistinli direnişçi gruplarla Hizbullah'ın irtibatını sağlamıştır. Devam eden zamanda askeri kimlikte kazanan İran-Suriye ilişkileri, istikrarlı bir gelişimin ardından ittifak seviyesine çıkmıştır. 2006 yılında, İran-Suriye

¹⁸³Sever, s.203.

¹⁸⁴Gene Garthwaite, **İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze**, Çeviren; Fethi Aytuna, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2011,s. 94.

arasındaki ikili ittifakın resmi niteliğe dönüşmesi, müşterek savunmaya dayalı bir Ortak Güvenlik Antlaşması'nın imza altına alınması ile gerçekleşmiştir.¹⁸⁵

İran-Suriye politikalarındaki ideolojik temeller, Şiilik ile açıklanabilir. Ancak bu iki ülkenin de Şiiliği/Nusayriliği çıkarlarına vasıta olacak şekilde kullandığı anlaşılmaktadır. Şii Hilali'nin amacı, mezhepsel bir platformda buluşma amacından öte, İran'ın nüfuz alanı oluşturmaya yönelik bir girişimdir. İran, Şiiliği yayılcılık maksadıyla kullanırken Suriye, Nusayri azınlığın ağırlıklı olduğu ve çıkar ilişkilerini yönettiği Baas rejimini idame ettirmek maksadıyla İran'a yaklaşmıştır. Diğer taraftan Şam yönetiminin, Arap devletleriyle zıtlaşmak pahasına, İran yanlısı bir dış politika izlemesi mümkün olmayabilirdi.¹⁸⁶

İran, Nusayri azınlığın Suriye'deki iktidarındaki üstünlüğü devam ettiği sürece bu ülke ile ittifakını koruyabilecektir. Sünni çoğunluğa karşı Baas Rejimi'de İran'ın desteği ile iktidarını devam ettirebilecektir. İki ülke arasındaki politikaların stratejik temelleri, Suriye'nin İran'ın Orta Doğu stratejisinde neden hayati öneme haiz bir konuma sahip olduğunu açıklamaktadır. İran bölgesel stratejisini Irak, Lübnan, Suriye ve Körfez Şiiileri'ni kapsayan bir "Şii Hilali" konsepti ile şekillendirmeye çalışmaktadır.¹⁸⁷

İran, Lübnan'a Suriye üzerinden nüfuz edebilmekte, Hizbullah ve Hamas'la ilişki tesis etmekte ve böylece de Körfez'deki ağırlığının beraberinde, Orta Doğu siyasetinin temel konularında da denklemde yer almaya çalışmaktadır. İran savunma stratejisini caydırıcılık temelinde, düşmanın sınır ötesinden karşılanması şeklinde kurmaktadır. Suriye'nin bu stratejide yeri önemlidir. İran, coğrafi avantajları sayesinde Suriye üzerinden İsrail-Filistin anlaşmazlığındaki dinamikleri etkilemekte, direniş hattı gibi bir kavram inşa ederek kendi rejimini korumakta, aynı zamanda da bölge halkları nezdinde itibar kazanmaktadır. Baas rejimi de bu hat söyleminden faydalanmış, Suriye'nin İsrail'e karşı mücadelede önde yer aldığını belirterek halktaki değişim

¹⁸⁵HomaKatouzian , HüseyinShahidi, **21. Yüzyılda İran**, Çeviri; Pınar Güven, Sitare Yayınları, Ankara, 2011, s.47.

¹⁸⁶<http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran%27in-suriye-krizindeki-tutumu/#.W83A67VR3IV>, (15 Ekim 2018)

¹⁸⁷Katouzian, Shahidi, s.53.

taleplerini uzun süre kontrol edebilmiştir. İkili ilişkilerin tarihi, ideolojik ve stratejik temelleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde, İran'ın Suriye krizindeki tavrı anlaşılmaktadır. İran, Suriye rejiminin düşmesi ile yalnız stratejik bir müttefik kaybetmekle kalmayacak, aynı zamanda Hizbullah'la ve Filistinli direnişçi gruplarla bağlantısını kaybetme noktasına gelebilecektir.¹⁸⁸

Halk kitlelerinin demokratik hak ve özgürlük istemiyle Suriye'de gösteriler düzenlemesi, İran'ın bölgedeki stratejik çıkarlarını risk altına almıştır. Esad rejiminin gösteri yürüyüşlerine karşı silahlı kuvvete başvurmasıyla, Tahran'ın silahlı bir ayaklanmaya dönüşen olaylara karşı tutumu belirginleşmiş, rejim doğrudan desteklenmeye başlamıştır. İran'ın Suriye politikasının pratikte bir tek hedefi vardır. Bu hedef de Esad rejiminin iktidarının devamı ve Suriye'de statükonun korunmasıdır. Sonuçta İran'ın Suriye ile stratejik müttefikliği, güçlü ve süreklidir. İran'ın bu ittifak ile amacı, Suriye'yi güçlendirerek bölgede İsrail'i dengeleyebilmektir. İran'ın Hizbullah'a verdiği destek için Suriye hayati öneme haizdir.¹⁸⁹

3.4.2. İran'ın Irak Politikası

İran'ın Irak'ta bulunan rolünün anlaşılabilmesi için Irak'taki önceliklerini ortaya koymak gerekir. İran, Irak'ı Şii topluluklarının liderliğinin üstlenilmesi aşamasında ilk adım olarak görmektedir. Irak, İran için doğal bir stratejik ortaktır. Çünkü Irak, İran'a karşı olası her türlü saldırı veya rejim değişikliği girişimlerine karşı ilk savunma hattı pozisyonundadır. Ayrıca İran, Irak'ı nükleer projesi kapsamında, uluslararası girişimlerde baskı unsuru olarak kullanmayı amaçlamaktadır. İran, Şii dünyasının ruhani liderliğini istemektedir. İran, kendini dünya Şiiliği'nin başkenti görmektedir. Ancak Necef'in mevcudiyeti, İran'ın, Şiiliğin birinci ruhani konumda olmasının önüne geçmektedir. Saddam zamanında Necef'in rolünün azalması, İran'daki Kum'un rolünün artmasına sebep olmuştur. Ancak işgalin hitamında Necef'in eski

¹⁸⁸Reva Bhalla, **Syria, Hezbollah and Iran: An Alliance in Flux**, [http://www.stratfor.com/ weekly/ 20101013_syria_hezbollah_iran_alliance_flux](http://www.stratfor.com/weekly/20101013_syria_hezbollah_iran_alliance_flux) (16 Eylül 2018).

¹⁸⁹GeneiveAbdo, **How Iran Keeps Assad in power in Syria**, Inside Iran, <http://www.insideiran.org/news/how-iran-keeps-assad-inpower-in-syria/> (18 Eylül 2018).

rolünü kazanması Kum'un beklentilerini boşa çıkarmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Irak'ın istikrarı, İran'ın çıkarlarına ters düşmektedir¹⁹⁰.

Irak'ın 20 Mart 2003 yılında ABD'nin liderliğindeki koalisyon güçleri tarafından işgaliyle başlayan dönem, Irak'ta ve Ortadoğu'da etkilerini devam ettirmektedir. Kısa sürede sona eren savaş neticesinde, Irak'ta Saddam Hüseyin ve Baas sonrası farklı bir dönem başlamıştır. Irak'ın Ortadoğu'da ilk defa Şiilerin hâkimiyetindeki bir Arap ülkesi haline gelmesi ve bölgede ortaya çıkan Şii kuşağının' önemi ve etkileri, uluslararası platformlarda İran'ı öne çıkaran tartışmaları başlatmıştır. Bunun önde gelen nedeni ise kısa ve uzun vadede bu süreçten en çok kazanç sağlaması beklenen ülkenin İran olmasıdır. Irak'ta Saddam Hüseyin, Afganistan'da Taliban rejiminden kurtulan İran'ın stratejik önemi artmıştır. Irak'ı kendi arka bahçesi gibi gören İran, Irak'ın geleceğinde önemli rol oynayarak ABD'den sonraki en etkin ülkedir¹⁹¹.

Batı müdahalesi sonrası en gergin alanlardan biri haline gelen Irak, İran'ın yakın bölge politikası için bir alan sunmaktadır. Irak'ta son yıllarda süregelen istikrarsızlık, Lübnan, Gazze ve Batı Şeria'da var olan bölgesel çatışmalarda beklenmedik bir artışa sebep olmuştur. İran'ın temel stratejisi, bundan sonra Irak'tan İran'a askeri bir tehdidin yeniden belirmesine müsaade etmemektir. Irak'ta beliren durum, iki ülke arasında görüşme sürecinin önünü açmıştır ve bir o kadar Irak hükümeti için İran'ın liderliğine karşı bir yakınlık duyuluyor olsa da ABD'nin askeri varlığı ve yarı federal bir devlet şeklinin olması İran'ın ekonomik ve askeri çıkarlarını etkilemektedir¹⁹².

Genel olarak İran'ın Irak'taki istikrarsızlıktan yararlanarak kendi çıkarlarına göre bir çevre oluşturma çabası içinde olduğu düşüncesi hâkimdir. Özellikle Irak yönetiminde ağırlığa sahip Şiiler ve Kürtler, dost İran için lojistik, finansal ve askeri destek temin etmektedirler. Koalisyon güçlerinin yazılı olmayan onayı ile özellikle de

¹⁹⁰Babak Ganji, **A Shi'i Enclave? Iranian Policy Towards Iraq**, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>, (11 Eylül 2018)

¹⁹¹Berna Gürkas, **İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği**, <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, (11 Eylül 2018)

¹⁹²Şahin, s. 42.

güneyde İran tarafından kurulan ve mali olarak desteklenen hükümet dışı organizasyonlar, Saddam Hüseyin'in devrilmesinden sonra Irak'ta dengeleyici güçler olarak öne çıkmaktadır. Fakat ilerleyen süreçte ABD ve İngiliz yetkililer, doğrudan Şiiiler'in kontrolü altında olan bölgelerde İran'ın ağırlığını eleştirerek, İran'ı Iraklı milis grupları silahlandırmakla suçlamaya başlamışlardır¹⁹³.

Bağdat'ın kaybedilmesi hitamında İran'ın Irak politikasını, Iraklı Şiiileri kontrol etmek ve ABD ile işbirliği yapmak şeklinde iki ana başlıkta ele almak mümkündür. İran, Iraklı Şiiiler'in önde gelenleri ile bunların rakibi diğer Şii grupları da etkisi altına almaya çalışmaktadır. ABD'nin İran'dan en önemli tehdit algısı, İran'ın Irak'ta etkili olmasıdır. Irak kaynakları Basra ve Bağdat gibi kalabalık şehirlerde İran'ın faaliyetlerinin arttığına vurgu yapmaktadır. Basra üzerinde İran'ın politik ve askeri ağırlığı görülmektedir¹⁹⁴.

İran'ın etkin olduğu tek bölge, Irak'ın güneyi değildir. İran'ın ağırlığı net bir şekilde Kürt şehirlerinde de hissedilmektedir. İran aynı zamanda, ABD karşısında faaliyet gösteren Sünni Arapları desteklemektedir. El Kaide, İran tarafından desteklenen gruplardandır. Bu kapsamda İran'ın Irak'taki politikasını güçlü bir istikrardan sakınarak Irak toprak bütünlüğünü savunmak, Irak'ta Şiiilerin etkisinde olan dost bir yönetimin oluşturulmasına destek vermek ve en önde geleni de ABD'nin Irak'la meşgul kalmasını ve bir miktar bu faaliyetleri çerçevesinde sıkıntıya düşmesini sağlamak şeklinde belirtmek mümkündür¹⁹⁵.

Sonuç olarak İran, Iraklı Şiiiler üzerinden çeşitli politikalar izlemektedir. İran, zaman zaman ılımlıları zaman zaman da radikalleri desteklemektedir. İran'ın Irak Şiiileri'ne yönelik politikası, İran destekli ve Irak asıllı Şiiiler arasında problemlere sebep olmaktadır. Bu durum, Irak'taki Şii ittifakını büyük ölçüde sarsmaktadır. İran'ın, Irak'taki stratejisinin başarılı olması, Arap ülkelerinin çıkarları ile çatışmaktadır. Ayrıca Arap ülkeleri, İran'ın Irak'taki etkisinden endişe duymaktadır. İran'ın, Irak'ta izlemekte

¹⁹³Babak Ganji, **A Shi'i Enclave? Iranian Policy Towards Iraq**, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>, (13 Eylül 2018)

¹⁹⁴ Henry C K Liu, **Iran and the failed US Iraq policy**, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IC21Ak03.html, (11 Eylül 2018)

¹⁹⁵ Middle East Report, Nr. 38: Iran in Iraq - How Much Influence? International Crisis Group <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457> (16 Eylül 2018)

olduğu politikalarının başarı kazanması ve beklentilerinin gerçekleşmesi sonrasında bölgesel etkinliği artacaktır¹⁹⁶.

3.4.3. İran'ın Lübnan Politikası

Tarihsel olarak İran'daki Şii din adamlarının kaynağı Lübnan'dır. Bu nedenle Lübnan-İran arasındaki bağ oldukça güçlüdür. Basra Körfezi dışında İran'ın Ortadoğu'da etkin olmasını sağlayan en önemli unsur, Lübnan Şiiileri üzerindeki etkinliğidir. Lübnan Şiiileri'nin dinsel örgütlenmesi, İran'daki yapıya benzer. Ortadoğu'da, İran ve Suriye'ce desteklenen ABD karşıtı hareketinin başında, bu nedenlerden dolayı Lübnan Hizbullah'ı gelir. Lübnan 1980'li yıllardan bugüne, İran ve Amerika arasındaki restleşmenin uygulama alanıdır. Hizbullah Amerika, İsrail, İran ve Suriye arasında adeta bir etkileşim unsuru olmuştur¹⁹⁷.

Bu duruma ilişkin son gelişme ise 2006'da Hizbullah-İsrail savaşının başlamasıdır. İran'ın Hizbullah'a verdiği desteğin altındaki strateji, Hizbullah'ın İran'a, İsrail ve ABD'ye karşı geniş bir alanda mücadele imkânı sunuyor olmasıdır. Hizbullah, 1985'ten bugüne Lübnan siyaset sahnesinde etkin olarak rol almıştır. İdeolojik çerçevesi Humeyni'nin söylemleri ile çizilen Hizbullah'ın, kuruluşundan itibaren daha katılımcı bir çizgiye yaklaştığı söylenebilir. İran ile Lübnan arasındaki bağlantı oldukça sofistikedir. Bu noktada sadece din unsurunu birlikteliğin ana nedeni olarak yorumlamak yanlışlıklara sebep olabilecektir¹⁹⁸.

Batıya karşı uygulanan politika, modernizm ve küresel politikadaki değişimler, Hizbullah ve İran bağlantısına paralel olan birçok noktayı da içinde barındırmaktadır. Lübnan, 20. yüzyılda İran'ın siyasi politikalarına yön verebilen merkezlerden biri konumundadır. Beyrut'ta bulunan Amerikan Üniversitesi öğrencileri, akademisyenler ve din adamları bu hareketlere liderlik etmişlerdir. 1920 yılında Irak'ta

¹⁹⁶Şahin, s.43.

¹⁹⁷A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf (17 Eylül 2018)

¹⁹⁸Kamal Nazer Yasin, **Iraniancaution in Lebanon** .<http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16525> (2 Ekim 2018)

İngiltere karşıtı Şii destekli denenen başarısız isyan sonucunda birçok ulema Lübnan'a sığınmıştır. Birçok İranlı muhalif 1950'lerde Lübnan'a yerleşmiştir¹⁹⁹.

İran Liberal Direniş Hareketi'nin lideri Mustafa Çamran, sürgün günlerinde 1975 senesinde Musa El Sadr ile Şii Emel Örgütü'nün kurucuları olmuşlardır. Lübnan Şii'leri, İran'daki hareketlenmelerden etkilenmekte ve İran hükümetinden destek görmekteydi. Ancak Filistin'i destekleme konusunda, Şii Lübnan ve İran arasında fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Lübnan'da bulunan Şii nüfusu ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) arasındaki gerilimin artmasıyla FKÖ, Güney Lübnan'da bulunan İsrail unsurlarına terörist saldırılar düzenlemiştir. Bu durum, Şii halkları arasındaki bölünmeleri arttırmıştır. Emel Hareketi'ni yeterince devrimsel olmamakla eleştirmekle kalmayan Mustafa Çamran, Musa El Sadr'ı da sert bir dille eleştirmeye başlamıştır²⁰⁰.

Temel amacı İsrail'i yok etmek olan Hizbullah'ın ilk faaliyet alanı İsrail'in Lübnan'dan çıkarılmasıydı. Hizbullah'ın var oluş sebeplerinden bir diğeri de İran ile olan ilişkiydi. İran-İrak Savaşı sonrasında İran yönetimi, içte baskıya fakat dış da ise pragmatist yeniliklere dayalı politikalarını Hizbullah içinde uygulamıştır. Bu bağlamda Hizbullah, 1992 yılında ilk olarak Lübnan'da seçimlere iştirak etmiştir. 1980'lerde Lübnan, İran ve Amerika'nın restleşme alanında bulunmaktaydı. 1982 yılında Şii Lübnanlılar içerisindeki radikal gruplar, Emel Hareketi ve İran desteği ile İsrail'in Lübnan işgaline direnç gösterdiler. Amerikan ve Fransız elçiliklerine düzenlenen saldırıların hitamında ABD, Fransa ve diğer Batılı devletler unsurlarını geri çekmişlerdir. 1991 senesinde bu süreç, Lübnan'da Suriye'nin kontrolü ele alması ile sona ermiştir. 2005 Nisanı'na kadar Suriye'nin bölgede askeri varlığı devam etmiştir²⁰¹.

2004 yılında, İran ve Suriye tarafından çıkarıldığı bölgeye tam anlamıyla ABD'nin geri dönmesi, İran ile kendisini tekrar karşı karşıya getirmiştir. Bu yeni restleşmenin Lübnan'da gerçekleşeceği algısı oluşmaya başlamış ve 2006 yılında İsrail'in Lübnan'a karşı giriştiği askeri harekât ile su yüzüne çıkmıştır. Bu saldırılarda

¹⁹⁹Kamal Nazer Yasin, **Iraniancaution in Lebanon** <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16525> (3 Ekim 2018)

²⁰⁰DanioCristiani, **The Role of Iran and Syria in The Israel-Lebanon Crisis**, [www.pinr.com/report.php\(3](http://www.pinr.com/report.php(3) Ekim 2018)

²⁰¹DanioCristiani, **The Role of Iran and Syria in The Israel-Lebanon Crisis**, [www.pinr.com/report.php\(4](http://www.pinr.com/report.php(4) Ekim 2018)

İsrail, Suriye ve İran'a ultiatom vererek sağladıkları cephanede desteğini kırmak, Hizbullah'ın etkisini azaltmak ve bölgede kontrolü ele geçirmek istemiştir. Ayrıca İran'ın nükleer bir güce dönüşmesinin engellenmesi arzusu da İsrail'in diğeri bir gerekçesidir²⁰².

Operasyonun bir hedefi de Hizbullah'ı Lübnan toplumundan koparmaktı. Bu sebeple vurulan hedeflerde sivil-asker ayrımı gözetilmemiştir. Ancak Hizbullah, Lübnan toplumunda meşruiyetini ve güvenilirliğini kanıtlamıştır. Saldırıların hitamında liderliğini İran'ın yaptığı Irak direniş toplulukları, Suriye radikal İslami grupları ve Hizbullah'ın dâhil olduğu ABD karşıtı bir ittifak oluşmuştur. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'a sağladığı askeri ve finansal yardım sonucunda, Hizbullah'ın İsrail karşısında kazandığı başarı, İran'ın bölgesel etkinliğinin oldukça arttığını göstermiştir²⁰³.

3.4.4. İran'ın Bahreyn Politikası

Arap Baharı şeklinde tanımlanan değişim sürecinin başından itibaren Bahreyn, İran'ın bölgedeki dış politikasının oldukça net biçimde gözlemlenebileceği seçkin niteliğe haiz bir bölge olarak öne çıkmıştır. Arap baharı döneminin başlamasıyla kitlesel hareketler, rejim karşıtı gösteriler içeren protesto akımları yaşayan Bahreyn, bu süreçle karşılaşan birçok devlet gibi siyasal, sosyolojik yönden kaotik bir süreç geçirmiştir. İran'ın bölgesel anlamda etkinlik elde etmeye yönelik politikaları bağlamında, Bahreyn ciddi bir örneklem teşkil etmiştir. Nüfusunun genel kısmını meydana getiren Şiiiler, rejim aleyhinde baskıcılığa karşı özgürlük sloganıyla başlayan toplumsal hareketler ile gruplaşmalar, Bahreyn'i İran dış politikası bakımından merkezi bir konumda kılmıştır²⁰⁴.

Söz konusu politikanın iki temelinden ilki; ideolojik, kültürel ve mezhepsel propaganda faaliyetlerine ağırlık veren İran, bu adımda, Bahreyn' deki Şii toplumunun rejimce baskılara maruz bırakıldığı, toplum liderlerinin rejim tarafından susturulduğu,

²⁰²Şahin, s.45.

²⁰³A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf
(4 Ekim 2018)

²⁰⁴Çağatay Balcı, İran'ın Bahreyn Stratejisi, <https://kafkassam.com/iranin-bahreyn-stratejisi.html>, (4 Ekim 2018)

rejim karşıtı grupların sistemli bir şekilde etkinliğinin azaltılmaya çalışıldığı ve Bahreyn hükümetinin Suudi Arabistan'la bu süreçte ortaklık içerisinde olduğu şeklindeki argümanlar ile toplumda, Bahreyn Şiileri'nin koruyucusu algısına geçerlilik kazandırma arayışına gitmiştir. Bu toplumsal meşruiyet zemini, İran'ın, Bahreyn'in siyasi ve toplumsal atmosferine girmesinin ve bu konuları iç politikası olarak değerlendirmesinin meşruluğunu yanında getirmiştir²⁰⁵.

Öte yandan Bahreyn'de aktif olan silahlı muhalif gruplarla, istihbarat servisleri ve Devrim Muhafızları aracılığıyla irtibat sağlayan İran, sosyo-psikolojik zemin elde etmesine katkı sunan propagandalara ilave olarak paramiliter yapılarla tesis ettiği ilişki sayesinde fiziki olarak da Bahreyn'de konulara nüfuz edici bir konumdadır. Bahreynli yetkililerce yapılan açıklamalarda, rejim karşıtı silahlı grupların Devrim Muhafızları'na bağlı askerler ile iletişimde oldukları ve bu kişilerden askeri eğitim öncelikli olmak üzere destek aldıklarının tespit edildiği belirtilmiştir. Bu gelişmeler İran'ın, bir ülke bazında, sosyolojik ve fiziki üstünlük elde edebildiği, toplumsal ve siyasi olayları etkileyebilme gücüne sahip olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bahreyn, İran'ın bölgesel etkinlik alanı arayışının temel gerekçelerini ortaya koyması ve bölgenin geleceği açısından haiz olduğu önem dikkate alındığında hassas bir şekilde gözlemlenmelidir²⁰⁶.

3.4.5. İran'ın Yemen Politikası

Soğuk Savaş zamanında Yemen üzerindeki etkinlik girişimleri Mısır ile Suudi Arabistan arasındayken, özellikle 1990'ların sonrasında adeta İran Mısır'ın yerini alarak Yemen'de kendine siyasi bir etki alanı açmıştır. Yemen'de nüfusun üçte birini meydana getiren Zeydi mezhebi üyeleri arasında azınlık bir grubu meydana getiren ve Husi olarak adlandırılan küçük koyu radikal dinci grup, İran açısından bu ülkede etki oluşturmanın en önemli unsuru olmuştur²⁰⁷.

²⁰⁵http://www.bbc.co.uk/persian/world/2011/03/110311_u02_bahrain.shtml, (6 Ekim 2018)

²⁰⁶http://www.bbc.co.uk/persian/world/2011/03/110315_139_iran_majlis_bahrain.shtml, (6 Ekim 2018)

²⁰⁷Soner Doğan, **Yemen'in Geleceğini Yemenliler Belirler**, <https://issuu.com/sebilurresad-eylul-2016/docs/sebilurresad-eylul-2016>(3 Ekim 2018)

Husilik bir kabile hareketi olarak Zeydiliğin bir alt grubunda, yerel ve ekonomik istekleri olan bir topluluk olarak ortaya çıkmıştır. Yemen hükümetine karşı 1992 senesinden sonra Hüseyin Bedrettin el-Husi'nin önderliğinde siyasal ve ekonomik isteklerini gündeme taşımaya başlamışlardır. Bu grubun İran için stratejik olmasının nedeni, çoğunlukla Suudi Arabistan ile Yemen sınırındaki alanlarda yaşıyor olmaları ile doğrudan Suud ülkesine sızabilme kabiliyetlerinin bulunmasıydı. Aynı zamanda bahse konu grup, Yemen'in, Suudi Arabistan ile ABD yanlısı politikalarını sert bir dille eleştirmekte ve net bir şekilde muhalefet etmekteydi. İran, Lübnan'da Hizbullah sayesinde teşkil ettiği milis gücüne dayalı etki siyasetinin benzerini Yemen'de Husiler ile teşkil etmiştir. Bu husustaki temel ayırım, Lübnan'da Şii azınlığın hemen hemen tamamı İran ile iş birliğine eğilimli iken Yemen'de Husiler haricindeki bütün Zeydiler'in Tahran yönetimi tarafından kontrol edilmeye pek istekli olmadığı gerçeğidir²⁰⁸.

2004 senesinde Bedreddin el-Husi liderliğinde başlayan Husi ayaklanmasından itibaren İran, ayaklanmaya destek veren muhtemel şüpheli ülkelerden bir tanesi olarak ön plana çıkmıştır. Başlarda çekimser devam eden bahse konu ilişkiler, özellikle 2011 senesinde başlayan iç savaş ile birlikte açıktan yapılmıştır. Suudi Arabistan'ın her iki taraftan sıkıştırılmasına imkân verecek olan İran'ın Yemen'de etkin olması, aynı zamanda Basra Körfezi ile birlikte Kızıldeniz'in girişini de kontrol etme imkânı sağlayacaktır. İran'ın Yemen'e ilişkin temel jeopolitik hedefi, Suudi Arabistan'ı çevreleme şeklinde dış politikaya dönüşmüştür²⁰⁹.

Husiler, 2013-2014 yılları arasında yapılan Ulusal Diyalog Konferansı'na (UDK) Ensarullah Hareketi ismiyle iştirak etmişlerdir. Husiler'in İran tarafından destek görmedikleri ve Yemen için herhangi bir ayrılıkçı isteğinin olmadığı açıklamaları inandırıcı bulunmamıştır. İran'ın Yemen'e yönelik politikalarını Husiler üzerinden işlediğini belirtir mahiyetteki üst düzey açıklama, eski Bakan ve hâlihazırda Ayetullah

²⁰⁸The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, http://www.terrorism-info.org.il/Data/articles/Art_20475/E_023_13_1081673016.pdf(3 Ekim 2018)

²⁰⁹Bayram Sinkaya, **İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Mart-Nisan, C. 7, 2013, s. 62.

Hamaney'in milletler arası hukuk danışmanı olan Ali Ekber Velayeti tarafından yapılmıştır²¹⁰.

2013 senesinde Yemenli kaynaklar tarafından İran'ın Eritre'de fazla sayıda Husi militanını eğittiği ve bu kapsamda gerekli teçhizatı buradan sağladığı açıklaması yapılmıştır. İran tarafından gönderilen silah yüklü gemilerin de Eritre üzerinden Yemen'e gittiği, bağımsız kaynaklar aracılığı ile teyit edilmişti. Başkent Sana'da 2014 senesinde Husi militanlarca darbe gerçekleştirerek, Cumhurbaşkanı Mansur Hadi esir alınmıştır. Silahlı kuvvetler içerisinde de bir bölünmenin başladığı Yemen'de, çatışmalar süratli bir şekilde ülkeye yayılınca, bazı bölgeler Husiler'in kontrolü altına girdi. Husiler'in bu denli güçlü olmasının perde arkasında eski lider Abdullah Salih'in tekrardan iktidar olmak maksadıyla Husilerle ortak hareket etmesinin de rolü bulunmaktaydı. Bu süreçte yine en büyük destek Yemen politikasını Husiler üzerinden şekillendiren İran'dan gelmiştir. Bölgede önemli bir aktör olan Suudi Arabistan, Yemen'de gelişen olaylara karşı harekete geçerek 2015 yılında Kararlılık Fırtınası Operasyonu'nu başlatmıştır. Operasyonun amacı; Husileri ortadan kaldırmak, meşru yönetimi Yemen'de tekrardan başa getirmek ve İran'ın etkisini engellemek olarak belirlenmiştir. Yapılan barış müzakerelerinden sonuç alınamamakla birlikte devam eden operasyonda henüz üstünlük sağlayan taraf bulunmamaktadır²¹¹.

3.4.6. İran'ın Afganistan Politikası

2001 senesinde, Taliban Hükümeti'nin el değiştirmesinden sonra hala eski yönetime ilişkin bazı izler olmasına rağmen iki ülke arasındaki ilişkiler gelişme kaydetmektedir. İran'ın 1989 yılında Sovyetler'in bölgeden ayrılması sonrasında Afganistan içişlerine müdahale etmesi karşılıklı ilişkilerde sorunlar doğurmuştur²¹².

Sovyetlerin çekilmesi ve sonrasında Amerika'nın Afganistan'daki faaliyetlerini azaltmasının, İran-İrak Savaşı bitimine denk gelmesi sebebiyle İran, Kabil'in kontrolü

²¹⁰Sinkaya, s.65.

²¹¹Soner Doğan, İran'ın Ortadoğu Stratejisi, http://insamer.com/tr/iranin-ortadogu-siyaseti_1573.html (4 Ekim 2018)

²¹²Chr. MichelsenInstitute, **AfghanRefugees in Iran: FromRefugeeEmergencyto Migration Management**, <http://www.cmi.no/pdf/?file=/afghanistan/doc/CMI-PRIO-AfghanRefugeesInIran.pdf> (5 Ekim 2018)

için mücadele içine giren mücahitlerin ve siyasi grupların çatışmalarında aktif rol üstlenmiştir. İran, Pakistan ve maddi katkıları ile Suudi Arabistan, Afganistan'daki farklı etnik ve dini toplulukları destekleyerek çıkarlarını kontrol altında tutma yoluna gitmeyi tercih etmişlerdir. Stratejik çıkarlarını kollayan Pakistan, üstünlük kurmaya çalışan gruplardan Sünni olanları, İran ise Şii grupları desteklemiştir. 2001 yılında Afganistan'a karşı Amerika ile İran ortak hareket etmiştir. İran, Amerika'yı 1995'ten itibaren sıkı bir şekilde muhalif olduğu Taliban'a karşı desteklemiştir. Afganistan'a yapılan harekât sonrasında İran, 2001'deki Bonn'da düzenlenen konferansa katılmış ve Afgan geçici hükümetinin oluşturulmasında rol oynamıştır. İran yaşanan bu olumlu sayılabilecek gelişmelere karşın, Karzai yönetiminin yerel ulemaya ve sınırları üzerinden Afganistan'da yer alan El Kaide militanlarının İran'a geçişine ortam sağladığından her zaman endişe etmiştir.²¹³

Afganistan topraklarına hâriçten yapılan müdahalelerin azalması sonucunda Çin, İran, Tacikistan, Pakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'dan oluşan 6 yakın komşusu devlet ile iyi ilişkiler tesis etmek amacıyla Kabil Deklarasyonu'nu yayımlamıştır. Afganistan'ın yeniden dizayn edilmesi sürecinde yönetimden pay alabilmek, ticari ilişkiler tesis etmek ve etnik grupları kontrol altında tutabilmek gibi önemli fırsatlar, bahse konu komşu ülkeler tarafından göz ardı edilmemiştir²¹⁴.

Afganistan, Taliban döneminde sınırlarını sadece Pakistan'a açmış diğer ülkelere karşı kapalı sınır politikası izlerken sınırlarını 2003 senesinde İran'a açmıştır. İran, Afganistan ile arasında yapılan anlaşma kapsamında, Chahbahar sınırından Afganistan'a giden mallardan gümrük vergisi almayacağını taahhüt etmiştir. Afganistan, İran ve Pakistan aralarında anlaşarak Chahbahar'dan batı Afganistan'a ulaşan kara yolu ve raylı sistem yapımı konusunda anlaşmışlardır²¹⁵.

Afganistan, İran'ın en önemli ticari partnerlerinden biridir. İki ülkenin ekonomik ilişkileri kapsamında, İran'ın Afganistan'ın doğu sınırında bulunan Herat'taki

²¹³PINR: PowerandInterest News Report, **Afganistan's Role in Iranian Foreign Policy**, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id=1 (5 Ekim 2018)

²¹⁴A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf (5 Ekim 2018)

²¹⁵Eurasianet, Iran probes closer economic ties", <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493> (5 Ekim 2018)

etkisi artmaktadır. İran'ın yıllık Afganistan'a ihracat hacmi, yaklaşık 500 milyon dolardır. İran, Afganistan altyapısının savaş sonrasında yeniden yapılması için paket projeler sunmaktadır. Bu projelerin en önemlileri; büyük maliyetleri olan Afganistan'a elektrik ağı kurulumu ve Türkmenistan ile kurulacak koordine sonrasında Afganistan'a doğalgaz teminidir. Bu şekilde, İran tarafından Afganistan'ın batı kesiminde etkisinin artırılması hedeflenmektedir. İran, ülkesindeki nüfusu bir milyonu bulan Afgan mülteciler için Afganistan'ın gereken çabayı sarf etmediğini ileri sürmektedir. İran'ın Afganistan'a baskı yapma yolu olarak mültecilerin ücretsiz eğitim haklarını ellerinden almayı dahi denediği görülmüştür. İran, buna ilave olarak enerjisini Sünni Peştunlar'ın baskısı altında bulunan Şii azınlıkları desteklemek maksadıyla kullanacağı mesajını vermekten geri kalmamıştır. Bu destekleri sayesinde de Afganistan'da yapılan başkanlık seçiminde Şii lider Muhammed Mohagig, neredeyse Hamid Karzai'yi devirme noktasına gelebilecek seviyede oy almayı başarmıştır²¹⁶.

Kabil ve İran arasındaki ilişkilerin düzelmesi, nükleer program açısından tansiyonun yüksek olması nedeniyle ABD'nin dikkatinden kaçmamaktadır. Karzai, en güçlü destekçisi olan ABD'yi kendine düşman kılmadan, etkili ve değerli sınır komşusu olan İran ile işbirliği yoluna gitme konusunda diplomatik paradoks yaşamaktadır. Bu sebeple Afganistan, İran-ABD ilişkilerinde taraf olmamayı tercih etmektedir. Afganistan için İran ile ilişkileri geri planda bırakmak, yalnız hızla gelişen ekonomik ittifaka zarar vermeyecek, aynı zamanda İran'ın Şiiiler'e destek olması sonucunda Afganistan içişlerine müdahale etmesine de neden olacaktır²¹⁷.

3.4.7. İran'ın Pakistan Politikası

İran-Pakistan ilişkileri, güvenlik ve stratejik çıkarlar doğrultusunda evrilmektedir. Güvenlik paradigması iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik çıkarları, daima gölgesi altında bırakmayı başarmıştır. İki ülkenin de hükümetleri güvenlik teşkilâtlarının önceliği, ikili faaliyetlerin çerçevesinin belirlenmesinde ulusal güvenliği diğer alanlara göre daha fazla ön plana çıkardı. Pakistan'ın, Afganistan ve genel Orta

²¹⁶Chr. MichelsenInstitute, AfghanRefugees in Iran: FromRefugeeEmergencyto Migration Management, <http://www.cmi.no/pdf/?file=/afghanistan/doc/CMI-PRIO-AfghanRefugeesInIran.pdf> (6 Ekim 2018)

²¹⁷PINR: PowerandInterest News Report, **Afghanistan's Role in IranianForeignPolicy**, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id=1 (6 Ekim 2018)

Doğu politikaları kapsamındaki stratejik çıkarları, İran'la tam anlamda uyum sağlayamamıştır. Bahse konu devletlerin bölgeye bakış açıları, daima ulusal güvenlikleri temeli ekseninde olmuştur. Bu paradigma ise her iki devlet için stratejik çıkarlarında temel farklılıklar olan ve bu doğrultuda da diğerlerinin güvenlik çekincelerini kavrayamayan bölgesel devletlerle sıkı politik bağlar kurmayı sınırlandırmaktadır. İki komşu arasındaki güven sorunu, diğerinin kendi ulusal güvenliğini tehdit eden unsurlara destek sağladığı çıkarımı ile güçlenen nihai neticedir²¹⁸.

İran'ın Pakistan'a ilişkin politikaları, iki ülke arasında sağlam dini, siyasi ve kültürel bağların olduğu temeli esas alınarak geliştirilmektedir. İran, Pakistan'ı resmi olarak uluslararası platformda tanıyan ilk ülkedir. Ayrıca o dönemlerde iki ülkede dış politikalarında uyumlu bir bakış açısı ortaya koymuşlardır. Bağdat Paktı'na katılmışlar; düşman komşuları aleyhinde birbirlerini desteklemişler ve SSCB tarafından aynı oranda tehdide maruz kalmışlardır. 1971'den sonra ise ilişkinin seyri değişmiştir. Pakistan, Bangladeş'in bağımsızlığından sonra siyasi olarak güç kaybederken İran, hidrokarbon gelirleri ve İngilizler'in Doğu Süveyş'ten ayrılması sonucunda bölgesel bir güç şeklinde uluslararası arenaya çıkmıştır²¹⁹.

Bunlara rağmen İran'daki devrim ile temel prensipler farklılaşana kadar iki devlet arasında işbirliği ve yakın ilişkiler sürmüştür. 1979'dan sonra iki devlette kendilerine has ve birbirine karşı İslâmlaşma yollarını izlemiş ve farklı ideolojik temelleri, birbirlerine karşı politik değerlendirmelerini giderek daha fazla etkilemiştir. İslâm Devrimi sonrasında devrimi ihraç etmek, İran'ın dış politikasının temel unsuru haline gelmiştir. Öte yandan Pakistan'ın Afganistan'da, bölge Arap ülkeleri ile benzer

²¹⁸Shirin Tahir-kheli, **Iran and Pakistan: Cooperation in An Area of Conflict**, AsianSurvey 17, no. 5 <http://www.jstor.org/stable/2643291>, (7 Ekim 2018)

²¹⁹RajaMuhammadKhan, **TowardsHarmonization of Pak-Iran Relationship**, Workingpaperno. 6. Institute for Strategic Studies, Research, and Analysis, NationalDefenceUniversity Pakistan. NationalDefenceUniversity, 2010. s.88.

stratejik faydaları vardı. Afgan konusundaki bu kırılma ve her iki ülkece zıt kampların desteklenmesi, karşılıklı politikalarda olumsuz etkileşimlere neden oldu²²⁰.

İran'dan doğalgaz almak suretiyle 1990'larda ilişkileri onarmak için yapılan girişim, Başbakan Butto'dan geldi. Fakat Pakistan'daki siyasi çözümsüzlük ortamı ve şiddetli mezhep çatışmaları nedeniyle ilişkideki ilerleme sağlanamadı.11 Eylül sonrasında Pakistan'ın terörle mücadele kapsamında ABD ile kurduğu yakın işbirliği ve Afganistan'daki ABD mevcudiyeti, İran-Pakistan arasındaki ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Müşerref döneminde İran'ın Pakistan'a yönelik politikaları, ABD faktörü sebebiyle oldukça gergin bir süreçten geçmiştir. Demokratik yollarla hükümete gelen Pakistan Halk Partisi(PHP), ticaret ve enerji sektörlerinde İran ile güçlü ilişkiler kurarak dış politika alanında sivil üstünlük sağlamaya çalıştı. İran'ın Pakistan'a karşı geliştirdiği bu politikası, süregelen soğuk politikadan bir çıkıştı ve bu durum Pakistan Ordusu'na hükümeti devirme noktasında destek veren Suudi'leri tedirgin etti²²¹.

İran-Pakistan doğalgaz boru hattı projesi, PHP hükümetinin görevi sürecindeki en etkili gelişme oldu. Ancak bu gelişme, PHP hükümetinin düşmesiyle Suudi Arabistan'ın eski bir müttefiki olan Navaz Şerif'in yeni yönetiminin İran'a karşı temkinli adımlarıyla sonuçlandı.Suudilerin Pakistan'a 1,5 milyar dolarlık yardımı, enerji ve altyapı sistemleri için gerekli maddi desteği sağlamanın yanı sıra ülkenin döviz kaynaklarını artırarak ekonomik endişelerini zayıflattı. İran'a yönelik dünya tarafından uygulanan bu yaptırımlara ek olarak gelişen bu durum, IP boru hattının uygulamaya geçmesini de aksatarak İran politikalarında tekrar dengesiz bir süreçte başlangıcı oldu²²².

²²⁰Shireen T Hunter, **Iran and Its Neighbors: Pakistan, Afghanistan, and Turkey**, In *Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order*, 142-68. 1st ed. Santa Barbara, California: Praeger, 2010, s.44.

²²¹Barry Buzan and Ole Waever, **Regions and Powers: The structure of international Security**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003, s.28.

²²²Umar Karim, **İran Pakistan İlişkilerinin Son Durumu**, İram Araştırmaları Merkezi, 2017, s.8.

3.5. İran'ın Ortadoğu Politikaları Kapsamında Büyük Devletlere Yönelik Dış Politikası

3.5.1. İran'ın ABD Politikası

İran rejiminin devrimle, paralelinde yeniden düzenlenmeye başlayan dış politikası, ABD'yi olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. ABD bölgedeki stratejik ve politik müttefikini kaybetmekle kalmamış, Şah döneminde zirvede olan ekonomik ilişkiler, yeni durum kapsamında bozulma sürecine girmiştir. ABD'nin İran'da milyar dolar seviyelerinde olan yatırımlarının yanında, Şah rejiminin petrol gelirleri ABD silah endüstrisi için hayati önemi haizdi. İlk dönemlerde meydana gelen önemli bazı gelişmeler kapsamında İran dış politikası, iç politika ile bağlı gelişmeler doğrultusunda şekillenmeye başlamıştır. Hükümette olan Bazarga'nın istifası ile Nisan 1980'de meydana gelen rehine krizi sonrasındaki kaza, bunların bazılarıdır. İran'da ise bu gelişmeler, ABD'nin hızlı bir şekilde ötekileştirilmesi politikalarına katkı sağlamaya başlamıştır²²³.

Pehlevi döneminde İran, ABD'nin yakın müttefiki iken devrim sonrasında İran her anlamda Basra Körfezi'nde ABD siyasetinin bir unsuru olmaktan çıkarak, ilişkiler karşılıklı güvensizlik ya da diğer bir deyişle açık düşmanlık şekline dönüşmüştür. 1979 Devrimi akabinde Amerikan toplumunu en çok huzursuz eden söylem, ABD'nin Humeynî tarafından büyük şeytan şeklinde nitelendirilmesi olmuştur. Bu kavramın yoğun olarak kullanılması, deniz aşırıda bulunan düşmana hakaretin ötesinde bir fonksiyon üstlenmiştir. Buda İran'ın ideolojik bakış açısı kapsamında üretilecek dış politikalara ortam hazırlanması olarak açıklanabilir²²⁴.

İran, devrim sonrasında yeni oluşumunu ihraç etme girişimlerini resmi olarak bir kenara bırakmasa da uygulamada fiili olarak ideolojiden ziyade ulusal menfaatlerini temel eksen alan, son derece pragmatik bir dış politikaya yönelmiştir. Bu kapsamda dış politikasını şu temel esaslar üzerine inşa etmiştir; Hazar-Orta Asya politikası, Körfez politikası, Orta Doğu politikası ve ABD-İsrail düşmanlığı politikalarıdır. İran'ın izlediği

²²³ Turgut Tülümen, *İran Devrimi Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s.80.

²²⁴ Abid-Moghaddam, *Iran In World Politics: The Question of the Islamic Republic*, s. 182

bu dış politikalar, bölgeyi siyasi kontrolüne alarak stratejik hidrokarbon kaynaklarını himayesinde tutmak isteyen ABD ile İran'ın, sürekli çatışma içerisinde olan politik ortamlara sürüklenmelerine neden olmuştur²²⁵.

ABD, İran-İrak Savaşı'nda devrimin sonuçlarından hoşnut kalmadığı için Irak'a savaş kapsamında askerî desteğin yanı sıra beş milyar dolarlık gıda desteği de sağlayarak İran'ın kaybetmesi yönünde çalışmıştır. Bu desteğin önemli bir kısmını öncelikle Suudi Arabistan ve Kuveyt olacak şekilde, bölgedeki diğer enerji kaynağı zengini Arap ülkelerinden tedarik etmiştir. ABD tarafından girişilen bu faaliyetler, İran'ın dış politikasında ABD düşmanlığını körüklemiştir²²⁶.

1990 senesinde başlayan Körfez Savaşı sonrasında ABD'nin Ortadoğu bölgesinde etkisi artmıştır. Katar, Kuveyt, Bahreyn, Umman, Suudi Arabistan ve BAE'de üsler edinen ABD, bölgedeki etkisini daimileştirmiştir. Clinton'da bu sayede döneminde Çifte Kuşatma adlı yeni stratejisini ortaya koymuş, İran ise bu politikayı enerji kaynaklarının ihracı ve mezhepsel politikalar ile dengelemeye çalışmıştır. Nitekim 1995 Mayıs'ında ekonomik ambargo kararnamesiyle uygulamaya konan Çifte Kuşatma Politikası, tam anlamıyla amacına ulaşamamış, İran bu ambargodan sorun yaşayacak düzeyde etkilenmemiştir. Bunun önde gelen sebebi de Avrupa ülkelerinin tavrı olmuştur. İran, ABD ambargosundan kurtulmak maksadıyla Avrupa ile yaptığı ticareti artırma politikasını izlemiştir. Ancak ABD'nin ambargosu, Avrupa ülkeleri haricinde bazı gelişmiş ülkelerde etkili olmuştur²²⁷.

İran'ın bölge ülkeleri ve AB ile tesis ettiği olumlu ilişkilerin aksine, İran-ABD ilişkileri Hatemi döneminde olumsuz bir seyir izlemiştir. Hatemi'nin 1997 yılında İKÖ konferansında ABD'ye yaptığı diplomatik yumuşama ve diyalog çağrısı, Washington'da kısa süreli pozitif bir hava estirmesine karşın bu hava ilişkilere yansımamıştır. Hatemi'nin üslubu ve bakış açısını ortaya koyan bu ifadeler, ABD'yi Büyük Şeytan olarak betimleyen, rehine krizine destek olan Humeyni'nin görüşleri ile

²²⁵Edward Abrahamian, ;**Humeynizim, İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemler**, Çev. Mehmet Toprak, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.129.

²²⁶İbrahim Orkun, **Soğuk Savaş Gözetlerken**, İstanbul: TürkDüşünce Hareketi Yayınları, 2002, s.139.

²²⁷Gökhan Çetinsaya, **Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu**, Seta İran Dosyası, http://www.setav.org/ST2_706_SETA_Iran_Dosyasi.pdf(6 Ekim 2018)

ayrışması bakımından önem taşımaktadır. Ancak Hatemi döneminde ilişkilerin daha da olumlu bir hal alabilmesi için öncelikle ABD ambargosunun son bulması yönündeki İran politikaları ve buna karşı yapılan açıklamalar ile sıkıntılı bir eksene kaymaya yatkın olan ABD-İran ilişkileri, tekrardan içinden çıkılmaz bir hal almıştır²²⁸.

Bush Doktrini kapsamında Kuzey Kore, İran ve Irak'ı açık bir şekilde suçlamış ve gözdağı vermiştir. Güvenlik olgusunun dünyada yayılmasına büyük önem veren, bu maksatla NATO'nun genişletilmesi projesini destekleyen ABD'nin, uzlaşmaz ülkelerden biri olarak İran'ı nitelemesi, İran'ın ABD'ye yönelik dış politikasında kırılmaya neden olan etkenlerden bir diğeridir.²²⁹

İran-ABD ilişkileri hâlihazırda kötü bir grafik çizerken Bush ile birlikte daha da olumsuz bir seyre başlamıştır. İran'da seçimler sonrasında radikal açıklamaları ile öne çıkan Ahmedinecad'ın iktidara gelmesiyle gerginlik daha da artmıştır. Göreve gelir gelmez attığı politik adımlarla dikkatleri ve tepkileri üzerine çeken Ahmedinecad, Rafsancani'nin döneminin tersine ABD ve Batı ile ilişkiler konusunda düşük profilli bir dış politika izlemiştir. Özellikle İran'ın nükleer programının devamı kapsamındaki ısrarlı tavırları, ABD'nin bölgedeki planlarını uygulamasını sağlayan meşrulaştırıcı politikalar olarak değerlendirilmiştir²³⁰.

ABD 1979 devrimi sonrasında İran'a saldırmayarak, diğer Ortadoğu ülkeleri üzerinde İran korkusunu sürekli kılmıştır. Bu sayede de Arap dünyası ABD'ye yaklaşarak, bölgede çok sayıda ABD askeri üs kurulmasına göz yumulmuştur. ABD'nin hazırladığı "Büyük Ortadoğu Projesi" tarafından içine alınan bu coğrafya, hidrokarbon rezervleri bakımından dünyanın en değerli bölgesidir. Dolayısıyla bu coğrafyadaki

²²⁸Çağrı Erhan, **Yeni Muhafazakârların Gözüyle Türkiye'nin Değişen Vizyonu**, <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/7.pdf>, (6 Ekim 2018)

²²⁹Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, **ABD'nin Irak'a Yapacağı Bir Askeri Müdahalenin Türkiye'ye Olası Yansımaları**, http://www.obiv.org.tr/DSA/irak_1.htm, (6 Ekim 2018)

²³⁰Osman Eraydın, **Ahmedinecad'la Büyük Şeytan'ın Dansı**, http://www.millicozum.com/index.php?option=com_content&task=view&id=834&Itemid=32, (6 Ekim 2018)

devletlerin bir araya gelerek oluşturacağı bir güç merkezi, ABD'nin küresel etkinliğine karşı bir tehdit oluşturabilecektir²³¹.

Bu yüzden de ABD'nin bölgede kalabilmesi maksadıyla daimi olarak politik istikrarsızlıklar ve bölge devletleri arasında çıkar çatışmalarına ihtiyaç vardır. ABD'nin Orta Doğu'daki varlığı ve etkinliğinin, 1979 devriminden sonra İran'ın bölgedeki faaliyetlerini engellemeye çalışan ABD politikalarına karşı, İran tarafından izlenen politikalar ile arttığı, yerinde bir değerlendirme olacaktır²³².

3.5.2. İran'ın Rusya Dış Politikası

Stratejik konumundan dolayı İran daima gerek SSCB'nin ve gerekse Rusya'nın dış siyasetinde özel bir konuma sahip olmuştur. XVI. yüzyılın başlarına dayanan bu iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler, 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay anlaşmaları ile bugünkü Azerbaycan'ın bölünerek büyük bir kısmının İran sınırları içerisinde kalmasına da yol açmıştır. Bunun yanı sıra İran, kuzeyinde bulunan Rusya'dan tarih süresince çekinmiştir. Çünkü Rusya'yı daima sıcak denizlere inme maksadıyla İran topraklarını ele geçirmeyi isteyen bir devlet olarak görmüştür. Bu çekince ve komünizm tehdidi, 20.yüzyıl süresince İran'ı Rusya politikalarında mesafeli bir ilişki tesis etmeye itmiştir²³³.

Öte yandan, ekonomik ve diğer alanlarda SSCB'yi kendilerinden zayıf gören Batı'nın aksine İran, SSCB'nin başarıları konusunda oldukça olumlu görüşlere sahip olmuştur. Rus toplumunun sosyalizm ile kısa vadede başarılı bir dönüşüm gerçekleştirerek, güçlü bir sanayi devleti olduklarını, bu sayede de Batı ile boy ölçüşmede geri kalmayacaklarını, politik adımlarında göz önünde bulundurmışlardır. ABD ile yakın politika izlemesine rağmen 1960'ların sonuna gelindiğinde İran, SSCB ile ekonomik, politik ve askerî alanlarda ilişkilerini geliştirecek şekilde politika üretmeye başlamıştır. 13 Ocak 1966'da İran, SSCB ile bir anlaşma

²³¹Erol Bilbilik, **Büyük Ortadoğu Projesi ve İran**, Jeopolitik, Mart, 2006, Sayı:26, s.17.

²³²MahmoodSariolghalam, **Understanding Iran: GettingPastStereotypesand Mythology**, The Washington Quarterly, Vol: 26, No: 4, s. 70.

²³³Arif Keskin, **İran'ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel ve Bölgesel Konumu**, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 129.

yaparak, sınırlarında doğalgaz boru hatları, demir-çelik ve otomobil fabrikaları gibi geniş çaplı projelerin yapılmasına izin vermiştir. Bu yıllarda bazı askerî malzemelerin SSCB tarafından İran'a satışı da başlamıştır.²³⁴

1979 İslam Devrimi sonrasında Humeyni tarafından ortaya atılan “Ne Doğu ne Batı” kavramı ile politika üreten İran, “Büyük Şeytan” olarak ABD’yi tanımlarken komünizmin merkezi olan Rusya’yı ise “Küçük Şeytan” olarak nitelemiştir. Bu dönemde ABD ile ilişkilerini sona erdiren ve karşılıklı anlaşmaları sona erdiren İran, benzer şekilde Rusya ile de yakın politika izlemekten sakınmıştır. Özellikle İran-Irak Savaşı (1980-1988) sırasında iki ülke arasında İran’ın SSCB ile ilişkilerinde kopma meydana gelmiştir. Savaşın başında İran’a destek olan Rusya, ilerleyen süreçte Irak’a silah satışı yapmış ve bu durumdan ikili ilişkilerin durmasına yol açmıştır²³⁵.

1987 yılında ise Rusya politika değişikliğine giderek İran’a yaklaşmaya başlamıştır. Sonrasında ise İran’ın ideolojik dış politika üretiminden uzaklaşarak daha gerçekçi dış politikalar izlemeye başlamasıyla birlikte, bölgesel ve uluslararası sistemde “Büyük Şeytan” olarak betimlediği ABD’yi dengeleyen önemli bir aktör olan SSCB ile aynı eksende politikalar izlemeye başlamıştır. İran Devrimi hitamında İran ile Rusya arasında kısa süreli karşılıklı tehdit algılaması oluşmasına rağmen iki ülke ortak çıkarlar ve bölgesel gelişmeler kapsamında kısa süre zarfında ilişkilerini düzeltmiş ve birçok alanda iş birliği yapmışlardır. Bu çerçevede İran-Irak savaşı sonrasında ikili ilişkiler giderek düzelmeye başlamıştır²³⁶.

İran Devrimi, SSCB açısından Orta Asya için bir tehdit olarak algılanıyordu. Ayrıca Afganistan işgaline İran’ın gösterdiği tepki de iki ülke ilişkileri açısından sorun teşkil eden bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Azerbaycan SSCB’den Kasım 1991 de ayrıldığını ilan ettiğinde İran, Rusya ile işbirliği içerisinde olacağını açıklayarak, bu ülkenin SSCB dağılana kadar bağımsızlığını tanımamıştır. İran, yeni bağımsızlık

²³⁴Robert E. Hunter, **The United States and the New Middle East: Strategic Perspective after the Persian Gulf War**, Center for Strategic and International Studies, Washington D.C., 1992, s. 84

²³⁵Murat Tekin, **İran-Rusya İlişkilerinin Tarihi Seyri**, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacılar Derneği, 2015, <http://www.ordaf.org/iranrusya-iliskilerinin-tarihi-seyri/> (9 Ekim 2018)

²³⁶İsmail Sarı, **1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri**, Türkiye-Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2015, s101.

kazanan Orta Asya’da yer alan devletlere karşı düşük profilli bir dış politika izleyerek, Rusya’nın Ortadoğu politikalarında ortak çıkarlarını gözetmesini hedeflemiştir²³⁷.

İran politikalarında Rusya ile silah ticareti önemli yer tutmaktadır.2000’li yılların başında İran, Rusya’dan silah ithal eden ülkeler sıralamasında üçüncü sırada yer almıştır. Rusya ayrıca İran’ı balistik füze üretme ve kitle imha silahları konularında desteklemiştir. 1996 senesinde uluslararası itirazlara karşın iki ülke Buşehr Nükleer reaktörünün yapımına başlamışlardır. Ancak bu süreçte ABD’den gelen baskılar neticesinde Rusya, İran ile arasında var olan anlaşmalar bittiğinde İran’a silah satımının sona ereceğini açıklamıştır²³⁸.

İran’ın Rusya politikalarında öne çıkan bir diğer konu da Hazar Denizi hidrokarbon kaynaklarının paylaşımıdır. Genel politik konulardaki işbirliğinin aksine bu konuda anlaşmazlık mevcuttur. İran, Hazar sahil şeridinin %12’sine sahip olmasına rağmen %20 pay talep etmiştir. Ayrıca İran, Temmuz 1998’de Rusya ve Kazakistan arasında bu konuda imzalanan ve Hazar’ın kendi aralarında pay edildiği anlaşmaya karşı olduğunu açıklayarak daha adil bir paylaşımına gidilmesi çağrısında bulunmuştur. Bu dönemde İran’ın Rusya konusundaki politikalarını etkileyen önemli bir olayda, Ekim 1998’de Duma’nın, İran ile işbirliğini genişletme kararı almasıdır. Rusya’nın herhangi bir ülke İran ile bölgesel bir konuyu tartışıyorsa bunu bütün İslam alemi ile müzakere ediyordur yaklaşımı İran’ın Rusya’ya yönelik politikalarında önemli bir mihenk taşı olarak yerini almıştır²³⁹.

Günümüze gelindiğinde ise Suriye’deki kriz, İran için hayati önem arz eden Esad rejiminin geleceği, İran’ın Ortadoğu coğrafyasındaki nüfuzunu ve sürdürdüğü politikaları sarsabilecek öneme sahiptir. Esad rejiminin değişmesi, İran’ın Suriye, Lübnan ve Filistin’de bulunan etkisini önemli ölçüde azaltacak,Şii hilali projesi sekteye uğrayabilecektir. Rusya’nın da bu bağlamda, gerek Suriye topraklarındaki hava ve deniz üslerini kullanımı, gerekse mevcut rejim aracılığı ile bölgede ABD’yi dengelemeye

²³⁷RobertFreedman, **Russian PolicyTowardtheMiddle East Under Yeltsin and Putin**, JerusalemLetter, 2001, s.461.

²³⁸Freedman, s.463.

²³⁹Sedide Kayrak, **Rusya Federasyonu’nun Ortadoğu Politikası**, <http://www.bilgesam.org/incele/103/-rusya-federasyonu%27nun-ortadogu-politikasi/#.W896krVR3IU>, 2012, (12 Ekim 2018).

çalışması, İran ile paralel çıkarılara sahip olduklarını ve politikalarını bu yönde dizayn ettiklerini bir kez daha göstermektedir²⁴⁰.

Genel olarak ise Tahran'ın Moskova'ya tam uyum sağlama yönündeki seyri, hala önemli engellerle karşı karşıyadır. Bunlardan önde gelenler, Tahran'ın İsrail ve Suudi Arabistan'ın da dâhil olduğu muhalifleriyle Moskova'nın işbirliğine koyduğu politik sınırdır. Rusya'nın paralel ortaklıklarını, reel politikaya dayalı dış politika yaklaşımının bir işareti olarak gösterme çabalarına rağmen İran, bu ilişkilerin Rus-İran ilişkisindeki gerginlikleri daha da kötüleştirdiğini ve Tahran'ın Moskova'nın Orta Doğu'daki uzun vadeli hedefleri hakkındaki şüphelerini artırdığını düşünmektedir. Bu, İranlı politika yapıcılarının, özellikle de Suriye'nin çıkar çatışmasına rağmen, ikisinin, her iki ülkenin ortak bir stratejik vizyona sahip olmadığı durumlarda, gerekli veya değerli hale geldiğinde, başka bir ortak lehine terk edilme olasılığını dışlamadığı anlamına gelmektedir²⁴¹.

3.5.3. İran'ın Çin Dış Politikası

Geçmişte Çin'in Ortadoğu ile güçlü tarihî bağları ve uzun soluklu stratejik çıkarları olmamıştır. Ancak ilerleyen süre zarfında bölgeyle olan ilişkileri gün geçtikçe önem kazanmıştır. Çin'in bölgeye yönelik politikası, siyasal ve stratejik temelli olmaktan ziyade, daima elde edeceği para ve petrol vasıtasıyla topraklarında kalkınmasını geliştirmeyi hedefleyen pragmatik gayretler şeklinde görülse de bölgedeki gelişmeler ile yakından ilgilenmiştir²⁴².

İran ve Çin'in geçmişten günümüze iyi ilişkiler içerisinde olduklarını söylemek mümkündür. Genel anlamda barışçıl nitelik taşıyan temaslar, 2000 yıl öncesine dayanmaktadır. İran ile Wei ve Jin dönemlerinde (265-420) Çin tarafından askeri temaslarda bulunulmuştur. Sasani Devleti ve Sui Hanedanlığı, ortak tehdit olarak algıladıkları göçebe kavimlerin akınlarına karşı mücadele etmiştir. Sonraki dönemlerde

²⁴⁰Bekir Ünal, **İran'ın Suriye Krizindeki Tutumu**, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran%27in-suriye-krizindeki-tutumu/#.W8-TnLVR3IU>, 2013, (12 Ekim 2018).

²⁴¹Aniseh Bassiri Tabrizi, **Iran's Relations with Russia: From Tactical to Strategic?**, <http://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/05/04/irans-relations-with-russia-from-tactical-to-strategic/>, 2018, (12 Ekim 2018).

²⁴²Barry Rubin, **China's Middle East Strategy**, *MERIA*, Vol. 3, No. 1, March 1999, s.17.

Arap akınları ile mücadele etmek durumunda kalan Sasaniler, aynı şekilde Çin'den yardım istemiştir. Askeri ve ticari ilişkilerin iki ülke arasında ön planda olmasına rağmen kültürel ilişkiler de kurulmuştur ki İpek Yolu bahse konu ilişkilerin gelişimine imkân sağlayan temel unsurdur²⁴³.

Şah döneminde, İran'ın politikalarının ABD'ye yakın olması sebebiyle Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasına müteakip, Soğuk Savaş'ın başlarına kadar bu ülkeye yönelik politika geliştirilememiş olmasına karşın, bunu takip eden dönemlerde Tahran Çin ile ilişki kurma arayışına girmiştir. Çin tarafından 1954 yılında ilan edilen barış içinde yaşamanın beş prensibi (ülkelerin egemenlik, toprak bütünlüklerine saygı, karşılıklı saldırmazlık, diğer devletlerin iç siyasetine karışmama, eşitlik ve ortak çıkar) ile Şah tarafından aynı dönemde izlenmeye başlanan yeni diplomasi anlayışı, ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlamıştır²⁴⁴.

İran ile Çin'in dış politika önceliklerini her ne kadar Asya ülkeleri oluştursa da büyük güçlerin hegemonyası ile mücadele etme, petrol değerlerinin adil belirlenmesi, Orta Asya, Afganistan, insan hakları, Avrasya ülkelerinin de rol oynayacağı adil bir uluslararası düzenin kurulması daima ortak politikaları olmuştur. Yine Basra Körfezi'nin yabancı nüfuzundan arındırılması, Ortadoğu'da barış ve istikrar ihtiyacı gibi konularda da benzer görüşlere sahip olmuşlardır²⁴⁵.

1979 İran Devrimi hitamında yönetimi ele alan Ayetullah Humeyni, SSCB ile problemleri ilişkileri olan Çin'e yönelik politikalarını temkinli tesis etmeyi tercih etmiş, ancak İran-İrak Savaşı'nda Çin'in İran'a silah ihracı ve farklı konularda destek sağlaması, İran'ın Çin politikalarını olumlu yönde etkilemiştir. Devrim sonrasında İran'ın uluslararası platformda yalnızlaşması ve ABD'nin ekonomi alanındaki yaptırımları, Çin'e dönük yakın politikalar izlemesine sebep olmuştur. 1980'lerin başından itibaren petrol ithalatçısı konumuna gelen Çin'in, ABD nüfuzunun yoğun

²⁴³John W. Garver, **Chinaand Iran: Ancient Partners in a Post-ImperialWorld**,University of Washington Press, Washington, , 2006, s.5.

²⁴⁴Hongda Fan, **China'sPolicyOptionstowards Iran**, Journal of MiddleEasternandIslamicStudies, Vol. 5, No. 1(2011), s. 49.

²⁴⁵Maryam Daftari, **Sino-IranianRelationsand, Encounters**, TheIranianJournalofInternationalAffairs, Vol. 7, No. 4, 1996, s. 868.

olduğu Ortadoğu'da kesintisiz ve güvenli bir şekilde enerjiye ulaşma ihtiyacı, İran'ın Çin'e karşı politikalarında elini güçlendiren bir unsur olmuştur²⁴⁶.

SSCB'nin dağılması sonrası ikili ilişkiler sıkışmış ve İran, Çin'in Orta Doğu'daki en önemli müttefiklerinden biri konumuna gelmiştir. 1995'te İran, Çin'e petrol ihracatını artırmak maksadıyla petrol rafinelerine ihtiyacı olan bu ülkeye yeni rafineriler kurabilmek için 25 milyon dolarlık yatırım yapmıştır²⁴⁷.

Batılı devletlerin 2000'li yılların başlarından itibaren uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başlayan İran üzerindeki baskılarını artırması, İran'ın Çin'e karşı politikalarını ekonomik ve ticari temelli yoğunlaştırmasının önünü açmıştır. Tarih süresince barışçıl bir yapıya sahip olan ikili ilişkilerin zamanımızda da devam ettiği görülmektedir. Çinli şirketlerin bürokratik yetersizlikler, problemlerli finans sektörü ve bazı diğer problemler nedeniyle İran'da icra ettiği faaliyetlerde sıkıntı yaşamamasına, İran üretim sektörünün ülkeye gelen ucuz Çin ürünleri ile rekabet etmekte yaşadığı sorunların oluşturduğu hoşnutsuzluğa rağmen ikili ilişkilerde ciddi bir sorun bulunmamaktadır²⁴⁸.

Son otuz yılda İran ve Çin arasındaki ilişkiler, nispeten ideolojinin oluşturduğu engellerin üstesinden gelinmesi, farklı jeostratejik çıkarlar, liderlerinin önceliklerini değiştirmesi gibi girdiler sonrasında istikrarlı bir şekilde genişlemiştir. Çin ayrıca İran ile önemli askeri ve savunma ilişkileri sürdürmek durumunda kalmıştır. Çin İran'ı, Basra Körfezi ve Ortadoğu'da ABD hâkimiyetine karşı dengeleyici bir güç olarak görmüş ve askeri yeteneklerini geliştirmesine yardımcı olma politikasını izlemiştir²⁴⁹.

Bölgede İran İslam Cumhuriyeti'nin ABD'ye karşı olduğu sürece, ABD'nin bölge politikalarında engelsiz ve güvenli olduğu söylenemez. Nispeten gelişmiş askeri donanım ile donatılmış bir İran, Çin'in jeostratejik açıdan önemli ABD'nin Pasifik

²⁴⁶ManochehrDorraj ve Carrie L. Currier, "LubricatedwithOil: Iran-ChinaRelations in aChanging World", Middle East PolicyCouncil, Vol. 15 No. 2 (2008), s. 70.

²⁴⁷Dorraj, Currier, s.71.

²⁴⁸**Iran-ChinaTrade: TonnageUp, Value Down**, Financial Tribune, <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/59071/iran-china-trade-tonnage-up-value-down> 7 February 2017. (13 Ekim 2018)

²⁴⁹ScottHarold, AlirezaNader, **Chinaand Iran Economic, Political, andMilitaryRelations**, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2012/RAND_OP351.pdf, (12 Ekim 2018)

bölgesinden uzak tutulması stratejisine yardım ederken her iki ülke açısından da ABD'nin Ortadoğu'da hâkimiyetini önleme hedeflerine katkı sağlayacaktır²⁵⁰.

²⁵⁰China Considers Seychelles Port Offer, Denies Base Plan, Reuters, December 13, 2011, (12 Ekim 2018)

SONUÇ

Jeopolitik, bir ülkenin sahip olduğu dinamik ve durağan unsurlarının etkisiyle, o coğrafyanın özelliklerini araştıran, bu özellikler vasıtasıyla uluslararası platformda bölgesel ve genel anlamda öne çıkan aktörlerin faaliyetleri ile konjonktür arasındaki ilişkiyi ortaya koyan, bu faaliyet sonrasında elde ettiği sonuçlar kapsamında geleceğe siyasi açıdan bir projeksiyonla bakan ve bu argümanların tamamını süzerek coğrafya ve politika arasında bağ kuran araştırma alanıdır. Bu bağlamda araştırmacılar, odaklandıkları bölgelere yönelik farklı jeopolitik teoriler üzerinde çalışmışlar, belirlenen hedefe yani gerek bölgesel gerekse küresel anlamda bir hegemonyaya dönüşebilmek amacıyla çeşitli hareket tarzları ve yollar önermişlerdir. Mackinder, Kara Hâkimiyeti teorisi ile Heartland-Kalpgâh'ı belirleyerek dünya hâkimiyetinin, belirttiği bölgenin hâkimiyeti ile mümkün olabileceğini ileri sürerken, Mahan, Deniz Hâkimiyeti teorisinde dünya hâkimiyetinin ancak denizleri ve kritik su geçitlerini kontrol altında tutmak ile mümkün olacağını belirtmiştir.

Ortadoğu bölgesine teolojik perspektiften bakıldığında; bu coğrafyada üç büyük din için manevi değeri oldukça fazla olan Kudüs şehri yer almaktadır. İsrail'in işgali altında bulunan Kudüs'ün Arap kesimi, dünyadaki Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlar için mukaddes yerleri topraklarında bulundurduğundan bahse konu üç büyük din için de kutsal sayılmaktadır. Bu kapsamda da devletler tarafından gerek iç siyasetlerine yönelik gerekse uluslararası sistemdeki ilişkilerinde, dinler açısından kutsal sayılan bu toprakları kontrol altında tutmaya yönelik politikaların, Ortadoğu jeopolitiğinde etkin bir unsur olarak ortaya çıktığını belirtmek mümkündür. Tarihsel ve toplumsal olaylara bakıldığında, dinin meşrulaştırma etkisi kullanılarak bu bölgede ve dünya genelinde pek çok savaşın kutsal savaşlar olarak gerekliliği açıklanmış, sorumlulukların da kutsal görevler olarak benimsendiği görülmüştür.

Bölgesel bir güç olarak değerlendirilebilecek İran'ın Ortadoğu, Türkiye, Kafkaslar, Orta Asya ve Güney Asya eksenindeki jeopolitik konumunun da avantajıyla, bu bölgelerde dönemsel olarak etkisinin, inişli çıkışlı süreçler yaşadığı söylenebilir. Bu

etki son dönemler de Türkiye ile ilişkiler, Suriye krizindeki aktif rol üstlenilmesi gibi siyasi bağlamı konularda olumlu seyrederken, özellikle ABD'nin nükleer faaliyetleri kapsayan anlaşmanın feshedilmesi ile yürürlüğe giren yaptırımlar ile ekonomi temelli konularda olumsuz bir süreç yaşamaya başlayabileceği değerlendirilmektedir. İran, bölgesindeki merkezi konumu sayesinde, bölgede meydana gelen krizlere, çıkarları doğrultusunda kısa sürede müdahil olabilmektedir. Bununla birlikte İran, benzer şekilde bölge haricinde bulunan güçlü aktörler tarafından tehdit algısını tetikleyen müdahaleler ile karşılaştığında, bölgede sorunları arttıracak bir etkiye de sahiptir. İran'ın Lübnan'da Hizbullah'ı askeri ve ekonomik olarak desteklemesi ile bu grubun İsrail karşısında elde ettiği başarı, İran'ın jeopolitik anlamda etkisini bölgede ne derece kullanabildiğine bir örnektir.

İran Devrimi'nden önce yönetimde bulunan Şah'ın politikalarının halk arasında neden olduğu hoşnutsuzluk, İran'da devrime giden yolun önünü açan önemli bir etken olmuştur. İran Devrimi'nin başarısı,Şah'ın çoğu politikalarının başarısızlığının sonucu olarak değerlendirilmiştir. Genellikle iktidarını güçlendirerek kalıcılaştırmak üzerine yoğunlaşmış politikaları, meşruiyeti ve işlevselliğinin önemli bir bölümünü batı ile uyumlu ilişkilere dayandırması, toplumun temel dinamikleri arasındaki eşitsizlikler, halk arasındaki hoşnutsuzlukları tetiklemiştir. 1979 İran Devrimi ve sonrasında yaşananları, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler arasında öne çıkan sosyal ve siyasal dönüşümlerden olarak göstermek mümkündür. Bu devrim de aynı diğer büyük devrimlerde olduğu üzere küçümsenecek veya hızlı bir değerlendirilmeye tabi tutulabilecek siyasal bir olay değildir. İran Devrimi birçok açıdan diğer devrimlere benzese de üzerinden oldukça zaman geçmesine rağmen normalleşememiş yönüyle diğer devrimlerden ayrılmaktadır.

Uluslararası arenada söz sahibi aktörlerin davranışlarından kaynaklanan kuşatılmışlık hissi, İran'ın devrim sonrasında takip ettiği siyaseti daima bir ölüm-kalım politikasına dönüştürmüştür.İran, söylemlerindeki tüm baskın idealist iddialarına rağmen devrim hitamında takip ettiği dış politikalarda ağırlıklı olarak millî çıkarlarını gözetmiştir. Bununla birlikte, İran Devrimi'nin daha ilk aşamasından itibaren dış politikada takip edilecek yollar konusunda değişik görüş ve yönelimler ortaya çıkmıştır.

Araştırmalardan elde edilen veriler kapsamında, bunlardan bir tanesi ideolojik tabanlı, radikal bir dış siyaset izlemek iken diğeri ise reel politiğin gereklerine uyarak gerçekçi ve pragmatik politikalar üretmek olmuştur. Ortadoğu'da ve yakın coğrafyada, devrim ihracı Doğu ve Batı'dan bağımsız politikalar üretmek İran'ın devrim sonrası yeni dış siyasetine yön veren yaklaşımlar olmuştur. Bu bağlamda da İran'daki radikal nitelikli teokratik düzen, ülkenin jeopolitiği doğrultusundaki ihtiyaçları, bölgesel güç olmanın gerektirdiği millî çıkarlar, Şiiliğin bekası, genişlemesi ve Şiilerin bölgesel etkisini artırma girişimleri, uluslararası sisteme karşı çatışmacı bir yaklaşım tarzı, bölgesel ve küresel sisteme karşı yeniden yorumlanması gerektiğine dair fikirler beyan etme gibi unsurlar, İran dış politikasının devamlılık arz eden unsurlardır.

İran'ın devrim sonrasında giderek artan devrimci rejimin ideolojisi yönündeki faaliyetleri, Ortadoğu devletleri ve muhafazakâr Körfez monarşileri tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır. Yoğun nüfusu, hidrokarbon kaynakları, Hürmüz Boğazı'nı kontrol altında tutan jeopolitiği ve SSCB'yi çevreleyen kuzey kuşakta bulunmasından dolayı genel olarak Batı Bloğu, özelde ise ABD çıkarları açısından kritik bir istikrarsızlık kaynağı olarak görülmüştür. Soğuk Savaş dönemine geldiğinde, İran'ın Körfez ülkeleri ile olan uzun sınırları ve SSCB etkisinin bu bölgelere girişinin engellenmesi için bir coğrafi tampon bölgesi olması hasebiyle ABD'ce çıkarları doğrultusunda desteklendiği görülmüştür. Ekonomik ve askeri yönleri içeren ancak çokta yoğun ve aleni olmayan bu destek sayesinde İran jeostratejik, kültürel, ekonomik ve askeri alanlarında Şii nüfus üzerinde etki sahibi olmaya başlamıştır.

Şii jeopolitiğinin genel olarak İran tarafından yoğun bir şekilde devrim sonrasında Şiilik mezhebi vasıtasıyla coğrafi, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel bir etki bölgesi oluşturma ve Şii nüfus üzerinde bir hâkimiyet kurmak maksadıyla coğrafyanın kullanılması ve bu coğrafyada hüküm sürebilme kabiliyetinin kazanılması olduğu tespit edilmiştir. Petrol ve doğalgaz kaynaklarıyla dünya sıralamasında ikinci sırada bulunan İran'ın, gerek yönetim kademesinde bulunan gerekse toplumun bir kısmını oluşturan Şii gruplar üzerinde etki kurmak maksadıyla Necef kentinin ruhani boyutundan ve Devrim Muhafızları'ndan faydalanmaktadır. İran devrim muhafızları ile

Ortadoğu coğrafyasında bulunan ülkelerdeki Şii gruplara askeri açıdan da destek sağlayarak bu ülkelerdeki Şii nüfusu kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

Jeopolitik yönleri ile incelenen Şiilik ve bu unsurun dini, ekonomik ve kültürel ilişkiler üzerindeki etkisini, İran'ın Ortadoğu ülkeleri üzerinde siyasi çıkar sağlamak ve bulunduğu coğrafyada güç kazanmak için zaman zaman kullanmaya çalıştığı görülmüştür. Ancak Şii jeopolitiği ve Şii ekseni-hilali-uyanişi gibi kavramlar, İran temelinde değerlendirildiğinde tam olarak bu ülkenin hedeflerine destek sağlamada eksik yanları olmakla birlikte, bünyesinde bazı tehlikelerde barındırmaktadır. Şii ve Sünni nüfus arasındaki etkileşim ve jeopolitik anlamda meydana gelen ayrışmalar bölge için farklı sonuçlar doğurabilecek niteliktedir. Bugün İran yönetimi, Şii İslam esasları doğrultusunda tesis edilmiş olsa da dış politikada bu olgu tam anlamıyla İran jeopolitiğinin önüne geçememektedir. Devrim sonrası İran'ın, diğer devletlerde bulunan Şii toplumlar ile dini temeller üzerinde bir işbirliğine gittiği iddiası, yılları sair olarak gerçekçiliğini yitirmektedir. Günümüzde İran'ın devrimin ana sebeplerinden biri olarak belirttiği İslam'a hizmet olgusundan geçmişe oranla uzaklaşarak dini, sadece devletin çıkarlarını savunmada ve iç siyaset kapsamında milletin birliğini sağlamada etkin bir unsur olarak kullandığını belirtmek mümkün olacaktır.

İran rejiminin meşruluk ilkelerinden biri İslam iken diğeri Amerika ve İsrail karşıtlığıdır. Diğer deyişle İran politika yapıcıları için ABD karşıtlığı, İran devleti için varoluşsal bir siyasi ilkedir. İki devletin karşılıklı yaklaşımlarında görülen bu aşırı hassasiyet, politikalarında aşırı kapalılık siyasetinin doğmasına sebep olmaktadır. ABD, İran ile politikalarını olumlu bir şekilde oluştursa da rejimin yapısı itibarı ile İran yönetimini kendi stratejik çıkarları doğrultusunda yönlendirme şansı yoktur. Bu şartlar ışığında, her iki taraf da dönemsel olarak karşılıklı meydan okumalar yapsalar da barış ve işbirliği kanalını tam kapatmış değillerdir. Aksine ABD etkisinin, 1979 devriminden sonra İran hükümetlerince izlenen politikalar sayesinde, Ortadoğu'da bu politikaları baskılamak suretiyle arttığını belirtmek mümkündür.

İran'ın Rusya'ya yönelik politikalarını, temel olarak İran'ın kendi jeopolitik konumunun avantajları ile bu ülkeden silah ve nükleer malzeme ticareti şekillendirmektedir. Bu kapsamda da İran'ın Rusya ile nükleer ve askerî alandaki iş

birliğini geliştirmek istemesi, Rusya ekonomisi için oldukça önemli fırsatlar doğurmaktadır. Orta Asya ve Kafkasya’da ABD’nin etkinliğini artırma yönündeki girişimleri, bölgede her iki ülke çıkarlarını da olumsuz yönde etkilemesi, Rusya’nın İran için stratejik bir ortak olarak algılanmasına katkı sağlayan bir unsur olmaktadır. Ancak bununla birlikte bölgede, Rusya’nın İsrail ve Suudi Arabistan’ın da dâhil olduğu İran'a muhalif olan blok ile ilişkileri, İran için bir politik sınır olarak belirlemektedir. Her iki ülkenin ortak bir stratejik vizyonda buluşamadıkları durumlarda, gerekli veya değerli bir duruma evrilmesi halinde, üçüncü bir devlet lehine terk edilme olasılığı belirebilmektedir.

Genel olarak Çin ve İran’ı günümüzde “stratejik ortak” durumuna getirmiş olan etkenlerin başında enerji temelli çıkarlar gelmektedir. Pekin ekonomik gelişimini sürdürebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu enerjiyi bulmak, Tahran ise benzer sebeple enerjisini satmak amacı taşıdığından iki ülke bu ortak çıkarlar kapsamında ilişkilerini tesis etmektedir. Çin’in enerji güvenliği ihtiyacının taşıdığı ehemmiyetin, İran’ın Çin politikasını dizayn ederken daima kullandığı bir argüman olduğu aşikardır. İran’ın sahip olduğu enerjinin, jeolojik açıdan bulunabilirlik, jeopolitik açıdan ulaşılabilirlik, ekonomik açıdan karşılanabilirlik ve toplumsal-çevresel açıdan ise kabul edilebilirlik anlamındaki önemi, İran’ı Pekin için Ortadoğu’da son derece önemli bir aktör haline getirmektedir.

Tüm belirtilen hususlar ele alındığında, Şii uyanışı ve Şiiğin Ortadoğu jeopolitiğinde yükselen önemli bir faktör olması tezi, belirli bir gerçekliği bünyesinde buldursa da Ortadoğu’da siyasi aktörlerin Şii uyanışına yüklediği anlamlar oldukça farklıdır. Şii uyanışı kavramı, İran için Ortadoğu’da nüfuzunu arttırmasını sağlayabilecek etkili bir gelişmedir. Ancak diğer taraftan Şii uyanışı, İran karşısında bir bloğun meydana gelmesine ve bölgede mezhep odaklı çatışmaların yayılmasına yol açma ihtimali nedeniyle Tahran için bazı riskleri de bünyesinde barındırmaktadır. Jeopolitik açıdan İran’ın Ortadoğu’da bu mezhepsel tezini etkin savunma girişimleri, bölgeye Huntington tarafından da belirtildiği şekilde ancak ve ancak yeni kırılma hatları katacaktır. Bu bağlamda; İran’ın Şii jeopolitiğinden faydalanma odaklı politikaları üretmesinin yanı sıra bu politikaların Ortadoğu coğrafyasını olumsuz

etkileme ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik avantajlarını temel alan pragmatik politikalar üretmesinin daha uygun olacağı değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar :

- Abrahamian, Edward. **Humeynizim, İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemeler**, (Çev.) Mehmet Toprak, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.
- Akkaya, Hatice. **Çatışan Medeniyetler: Samuel Phillips Huntington**, Mustafa Serdar Palabıyık (Ed.), Batı'da Vadi Yayınları, 2017.
- Alagöz, Bilgehan. **Değişen Orta Doğu Kavramı ve İran**, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006.
- Altınay, Ahmet Refik. **Haçlılar (1095-1291)**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Arjomand, Said Amir. **Shi'ite Islam and the Revolution In Iran**, Government and Opposition, Vol. 6, Summer 1987.
- Arjomand, Said Amir. **The Turban For The Crown: The Islamic Revolution In Iran**: 1988.
- Armaoğlu, Fahir. **Filistin Meselesi ve Arap-İsrail Savaşları (1948-1988)**, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989.
- Armstrong, Karen. **Jerusalem One City, Three Faiths**, Ballentine Books, New York: 1997.
- Arı, Tayyar. **Irak, İran ve ABD: Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya**, İstanbul: Alfa Basım, 2004.
- Asli, Seyyid Ata Takvi. **Jeopolitik-i Cedid-i İran: Az Kazakistan ta Gurcistan, Tahran: Merkez-i Çap ve intisarat-ı Vezaret-i Emur-i Harice (Defter-i Mutalagat-i Siyasi ve Beynelmineli)**, 1384.
- Atağat, Cevad. **Jeopolitik ve Siyaset-i Harici-yi İran**, Tahran: Nesr-i Sefir, 1376.

- Atacan, Fulya. **Küçük Ülke Büyük Sorunlar: Lübnan, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2004.
- Aydın, Mahmut. **Monologdan Diyaloga**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
- Buzan, Barry-Ole Waever, **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Çitlioğlu, Ercan. **İran'ı Anlamak**, Başkent Üniversitesi Yayımı, 2015.
- Dedeoğlu, Beril. **11 Eylül Öncesi Ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri, Orta Doğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008.
- Dorraaj, Manochehr- Currier, Carrie. L. **Lubricated with Oil: Iran-China Relations in a Changing World**, Middle East Policy Council, Vol. 15, No. 2, 2008.
- El-İsra, 17/1.
- El-Karadavi, Yusuf. **Her Müslümanın Ortak Davası Kudüs**, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2010.
- Eralp, Ahmet. **Türkiye ve Ortadoğu; Tarih, Kimlik, Güvenlik**, İstanbul: Boyut Kitapları, 1999.
- Eslen, Nejat. **Küresel Hamleler Anahtar Stratejiler**, İstanbul: 2. Baskı, Truva Yayınları, 2005.
- Falk, Richard. **Küreselleşme ve Din: İnsani Küresel Yönetişim**, (çev.) Hasan Tuncay Başoğlu, İstanbul: Küre Yayınları, 2003.
- Freedman, Robert. **Russian Policy Toward the Middle East Under Yeltsin and Putin**, Jerusalem Letter, 2001.
- Fukuyama, Francis. **Tarihin Sonu ve Son İnsan**, Zülfü Dicleli (Çev.), İstanbul: Simavi Yayınları, 1993, s.9. Aktaran: Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Ankara: Barış Kitabevi, 2013.

Garthwaite, Gene. İran Tarihi: Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze, Çeviren; Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2011.

Garver, John W. **Chinaand Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World**, University of Washington Press, Washington, 2006.

Glassner, Martin Ira. **Political Geography**, John Wiley&SonsInc:USA, 1996, s.11.

Aktaran: Bilal Karabulut, **Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Ankara: Barış Kitabevi, 2013.

Günel, Kamil. **Coğrafyanın Siyasal Gücü**, İstanbul: Çantay Kitabevi, 1997.

Güngör, Ali İsrâ. **Hıristiyanlıkta Evanjelik Hareket**, Ankara: Nadir Kitap, 2005.

Gürakar, Tolga. **Türkiye ve İran**, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2012.

Hallsell, Grace. **Tanrıyı Kıyamete Zorlamak**, (çev. Mustafa Acar-Hüsnü Özmen), Ankara: Kim Yayınları, 2003.

Hunter, ShireenT. **Iran and Its Neighbors: Pakistan, Afghanistan, and Turkey, In Iran's Foreign Policy in the Post-Soviet Era: Resisting the New International Order**, 142-68. 1st ed. Santa Barbara, California: Praeger, 2010.

Huntington, Samuel. **Medeniyetler Çatışması mı?**, Medeniyetler Çatışması, Murat Yılmaz (Drl.), İstanbul:Fukuyama, Francis. **The End Of History and the Last Man**, The Free Press, New York, 1992.

Humeynî, Ruhullah Musavi. **Velâyet-i Fakih**, Tahran, 1979.

İlhan, Suat. **Türklerin jeopolitiği ve Avrasyacılık**, Ankara: 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, 2005.

İlhan, Suat. **Jeopolitik Duyarlılık**, İstanbul: Ötüken, 1989.

İzzeti, İzzetullah. **İran ve Bölge Jeopolitiği**, (çev.) Hakkı Uygur, İstanbul: Küre Yayınları, 2.Baskı, 2002.

Khomeinism, Abrahamian E. **London and Newyork**, I.B. Tauris, 1993.

Karim,Umar. **İran Pakistan İlişkilerinin Son Durumu**, İram Araştırmaları Merkezi, 2017.

Katouzian, Homa-Shahidi, Hüseyin. **21. Yüzyılda İran**, Çeviri; Pınar Güven, Sitare Yayınları, Ankara, 2011.

Kediver, Muhsin. **Devlet der Fıkıh-ı Şıa**,Tahran, 1378 hş.

Keskin, Arif. **İran'ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel ve Bölgesel Konumu**, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008.

Khan, RajaMuhammad. **TowardsHarmonization of Pak-Iran Relationship**, Workingpaperno. 6. Institutefor Strategic Studies, Research, and Analysis, National Defence University Pakistan. National DefenceUniversity, 2010.

Mackinder, Halford. J. **Geçmişten Günümüze Kalpgâh Kuramı**, Colin S. Gray-Geoffrey Sloan (Ed.), Jeopolitik, Strateji ve Coğrafya, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 2003.

Meilinger, Phillip S. "Alexander P. De Seversky", **Air&Space Power Journal**, Vol.16, Nu.4, (Winter 2002), s.8. Aktaran: Bilal Karabulut, Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik, Ankara: Barış Kitabevi, 2013.

Moghaddam, Abid. **IranIn World Politics: The Question of theIslamic Republic**.

Oran, Baskın. **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi,2001.

Orkun, İbrahim. **Soğuk Savaşı Gözetlerken**, İstanbul: Türk Düşünce Hareketi Yayınları, 2002.

Özey, R. **Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Türkiye**, İstanbul: Marifet Yayınları, 1998.

Özey, R. **Jeopolitik, Tanımlar, Teoriler ve Değişimler**, Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Özey, R. **Ortadoğu'nun Jeopolitiği**, Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Özey, R. **Türkiye'nin Jeopolitiği Değişimler ve Öncelikler**, Ankara: Pegem Akademi, 2017.

Özey, R. **İslam Dünyasının Jeopolitiği**, Ankara: Pegem Akademi, 2018.

Özey, R. **Ortadoğu Coğrafyası**, İstanbul: 6. Baskı, Aktif Yayınları, 2015.

Özey, R. **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, İstanbul: 12. Baskı, Aktif Yay., 2016.

Rubin, Barry. **China's Middle East Strategy**, MERIA, Vol. 3, No. 1, March 1999.

Sarıkcıoğlu, Ekrem. **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Samsun: Düşün Yayıncılık, 1997.

Sarıkcıoğlu, Ekrem. **Din Fenomenolojisi**, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2002.

Sever, Ayşegül, **Bağımsızlıktan Bugüne Suriye, Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık, 2004.

Shahak, Israel. **Yahudi Tarihi Yahudi Dini**, (nşr. Ahmet Emin Dağ), İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004.

Shamseddin, Sadeqi Seyyed. **Water Crisis, Future Challenges in the Middle East and the Persian Gulf**, Ettela., at Siasiva Eqtesadi, No. 115, 116, April-May 1997.

Sönmezoğlu, Faruk. **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2000.

- Sterner, Michael. **The Gulf Cooperation Council and Persian Gulf Security**, ed. Thomas Naff, Gulf Security and the Iran-Iraq War, National Defense University, 1987.
- Tezkan, Yılmaz-M. Murat Taşar. **Dünden Bugüne Jeopolitik**, İstanbul: Ülke Kitapları, 2002. Jeopolitik Düşünce (181-200), Ankara: Orion Kitabevi, 2009.
- Tülümen, Turgut. **İran Devrimi Hatıraları**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1998.
- Tora. **Bereşit I**, (nşr. Moşe Farsi, Diana Yani, Selin Sağla), İstanbul, 2002.
- Üşür, Serpil. **İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol**, Belge Yayınları 1. Baskı, 1992.
- Vural, İsmail. **Evanjelizm Beyaz Saray'ın Gizli Dini**, İstanbul: Karakutu Yayınları, 2003.
- Wulf, H., Lock P. Albrecht H., Ernest D. **Silahlanma ve Azgelişmişlik – İran, Hindistan, Yunanistan/Türkiye: Keskinleşen Militarizm**, İstanbul: Birikim Yayınları, 1978.

Sürekli Yayınlar:

- Çetinsaya, Gökhan.**Tarihsel Perspektifte Türkiye–İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu**, SETAV Raporu, Ankara, 2006.
- Dilek, Kaan.**Türk Cumhuriyetleri’nin Bağımsızlıklarının 20. Yılında İran’ın Orta Asya Politikaları-RAPOR-** Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tasarım Yayıncılık, Yayın No: 7, Ankara.2011
- Kafkasyalı, Savaş.**Orta Asya’da Güç Ve Zihniyet, Bölgesel Yöresel Politikalarda Orta Asya**,Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık, Ankara, 2012.
- Keskin, Arif.**İran’ın Irak Politikası: Tarihi Bir Rövanşın Anatomisi**, Global Strateji, İlkbahar 2008.
- Muhammet, Emir-Yusefi, Hacı.**İsrail- Filistin Çatışmasına ABD’nin Yeni Yaklaşımı**, Berdaşt-i Evvel, Tahran: İran Cumhurbaşkanlığı Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Yıl 2, Sayı 9,2003.
- Sandıklı, Atilla-Emeklier, Bilgehan.**İran Nükleer Krizinin Türkiye’ye Olası Etkileri**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, BİLGESAM Rapor No: 47, İstanbul, 2012.
- Sandıklı, Atilla-Salihi, Emin. **İran, Şii Hilali Ve Arap Baharı**, Rapor No.35 BİLGESAM Yayınları.

Makale:

Akdeniz, Hüsmen. **Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye**, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı:2, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Araştırmalar Başkanlığı Yayını, Ankara,2003.

Alagöz, Emine Akçadağ. **Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi**, TheTurkish Yearbook of International Relations, Volume 47 (2016), s.58-78. DOI : 10.1501/Intrel_0000000308.

Bilbilik, Erol. **Büyük Ortadoğu Projesi ve İran**, Jeopolitik, Mart, 2006, Sayı:26.

Daftari,Maryam.**Sino-IranianRelationsan, Encounters**, The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 7, No. 4, 1996.

Çelik, Kadir Ertaç. **İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış**, Bölgesel Çalışmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, 2016.

Doster, Barış. **Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Orta Doğu Politikası**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 44, Ankara, 2012.

Efegil, Ertan, **Orta Doğu Ülkelerinin Dış Politikalarını Belirleyen Unsurlar**, Orta Doğu Analiz Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 47, Ankara.

Fan, Hongda.**China's Policy Options Towards Iran**, Journal of Middle Eastern and Islamic Studies,Vol. 5, No. 1(2011).

Hunter, Robert E. **The United Statesandthe New Middle East: Strategic Perspective after the Persian Gulf War**, Center for Strategic and International Studies, Washington D.C.,1992.

İşcan, İsmail Hakkı. **Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları**, Uluslararası İlişkiler, Cilt.1, Sayı.2, 2004.

Kara, Hasan. **Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Güvenliğine Etkileri**, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, 2006, İzmir.

Kılıç, Davut. **Ortadoğu'nun Dinî Jeopolitiği ve Günümüze Yansımaları Üzerine Bir Deneme**, Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 13:1, 2008.

Sarı, İsmail. **1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri**, Türkiye-Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, 2015.

Sariolghalam, Mahmood. **Understanding Iran: Getting Past Stereotypes and Mythology**, The Washington Quarterly, Vol: 26, No: 4.

Sinkaya, Bayram. **İran-Yemen İlişkileri ve Ensarullah Hareketi**, Ortadoğu Analiz Dergisi, Mart-Nisan, C. 7, 2013.

Şahin, Mehmet. **Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller**, Akademik Ortadoğu, Cilt 1, Sayı 1, 2006.

Ze'evi, Dror. **The Present Shia-Sunna Divide: Remaking Historical Memory**, Crown Center For Middle East Studies, Nisan 2007.

Diğer Yayınlar :

A Middle East Programme Report, www.chathamhouse.org.uk/pdf/research/mep/Iran0806.pdf (17 Eylül 2018).

Abd, Geneive. **How Iran Keeps Assad in power in Syria**, Inside Iran, <http://www.insideiran.org/news/how-iran-keeps-assad-inpower-in-syria/> (18 Eylül 2018).

ASL, Nasser KASHEF, **1979 Sonrası İran'ın Orta Doğu Politikası Ve Bölge Ülkeleri İle İlişkileri**, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2009.

Balcı, Çağatay. **İran'ın Bahreyn Stratejisi**, <https://kafkassam.com/iranin-bahreyn-stratejisi.html>, (4 Ekim 2018).

Bhalla, Reva. **Syria, Hezbollah and Iran: An Alliance in Flux**, http://www.stratfor.com/weekly/20101013_syria_hezbollah_iran_alliance_flux (16 Eylül 2018).

Celalifer, Arzu. **Türkiye – İran İlişkilerindeki Dönüm Noktaları ve Son Gelişmelerin, Değerlendirilmesi**, <http://www.turkishweekly.net/turkce/yazarlar.php?type=13&id=92>.(13 Ekim 2018)

China Considers Seychelles Port Offer, Denies Base Plan, Reuters, December 13, 2011, (12 Ekim 2018)

Cristiani,Danio.**The Role of Iran and Syria in The Israel-LebanonCrisis**, www.pinr.com/report.php(3 Ekim 2018).

Chr. MichelsenInstitute, **Afghan Refugees in Iran: From Refugee Emergencyto Migration Management**, <http://www.cmi.no/pdf/?file=/afghanistan/doc/CMI-PRIO-AfghanRefugeesInIran.pdf> (6 Ekim 2018).

Çetinsaya, Gökhan. **Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorunu**, Seta İran Dosyası, http://www.setav.org/ST2_706 SETA_Iran_Dosyasi.pdf (6 Ekim 2018).

Doğan, Soner. **Yemen'in Geleceğini Yemenliler Belirler**, <https://issuu.com/sebilurreaddergisi/docs/sebilurresad-eylul-2016> (3 Ekim 2018).

Eurasianet, **Iran probescloser economicities**, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16493> (12 Ekim 2018).

Erhan, Çağrı. **Yeni Muhafazakârların Gözüyle Türkiye'nin Değişen Vizyonu**, <http://www.tusiad.org/yayin/gorus/55/7.pdf>. (6 Ekim 2018).

Eraydın, Osman. **Ahmedinecad'la Büyük Şeytan'ın Dansı**, http://www.millicozum.com/index.php?option=com_content&task=view&id=834&Itemid=32. (6 Ekim 2018).

Ganji, Babak. **A Shi'i Enclave? Iranian Policy Towards Iraq**, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?q51=iran&lng=en&ord51=Title&id=28835>, (13 Eylül 2018).

Gürkaş, Berna. **İran Nükleer Programının Arka Planı ve Geleceği**, <http://www.tasam.org/index.php?altid=101>, (11 Eylül 2018).

Harold Scott, Alireza Nader. **China and Iran Economic, Political, and Military Relations**, https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/occasional_papers/2012/RAND_OP351.pdf, (12 Ekim 2018).

<http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/> (25 Eylül 2018).

http://irandataportal.syr.edu/wp-content/uploads/Iran_Census_2016_Selected_Results.pdf (25 Eylül 2018).

<https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/census/document-resources/?search=&doctype = &country Name =Iran+%28Islamic+Republic+of%29> (25 Eylül 2018).

[https://www.iranpoll.com/census/\(25 Eylül 2018\).](https://www.iranpoll.com/census/(25 Eylül 2018).)

http://www.bbc.co.uk/persian/world/2011/03/110311_u02_bahrain.shtml, (6 Ekim 2018).

http://www.bbc.co.uk/persian/world/2011/03/110315_139_iran_majlis_bahrain.shtml, (6 Ekim 2018).

<http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran%27in-suriye-krizindekitutumu/#.W83A67VR3IV>, (15 Ekim 2018)

http://arabic.cnn.com/2007/middle_east/4/9/shiite.lebanon/index.html, (13 Eylül 2018).

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ir.html>, (25 Eylül 2018).

Iran-China Trade: Tonnage Up, Value Down, Financial Tribune, <https://financialtribune.com/articles/economy-domestic-economy/59071/iran-china-trade-tonnage-up-value-down> 7 February 2017. (13 Ekim 2018)

Impact on Foreign Policy, http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1320/MR1320.ch6.pdf (9 Ekim 2018).

Iran and Its Strategic Role in The Persian Gulf, http://www.rice.edu/energy/publications/studies/study_7.pdf, (12 Ekim 2018) .

Graczyk, Piotr. **Arktyka i geopolityka**, <http://geopolityka.net/arktyka-i->, (12 Ekim 2018).

Kayrak, Sedide. **Rusya Federasyonu'nun Ortadoğu Politikası**, <http://www.bilgesam.org/incele/103/-rusya-federasyonu%27nun-ortadogu-politikasi/#.W896krVR3IU>, 2012, (12 Ekim 2018).

Klare, Michael T. **Oil, Geopolitics, and the Coming War with Iran**, <http://www.commondreams.org/views05/0411-21.html> (12 Ekim 2018).

Keskin, Arif. **ABD-İran Gerginliği Çerçevesinde İran da Etnik Milliyetçilik**, http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=154&Itemid=44, (11 Ekim 2018).

Liu, Henry C K. **Iran and the failed US Iraqpolic**, http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/IC21Ak03.html, (11 Eylül 2018).

Middle East Report, Nr. 38, **Iran in Iraq - How Much Influence?**, International CrisisGroup, <http://www.isn.ethz.ch/pubs/ph/details.cfm?lng=en&id=27457>(16 Eylül 2018).

Middle East, Islam in, <http://www.oxfordislamicstudies.com/article/opr/t125/e1507/28> Ekim 2018)

Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı Dış Politika ve Savunma Araştırmaları Grubu, **ABD'nin Irak'a Yapacağı Bir Askeri Müdahalenin Türkiye'ye Olası Yansımaları**, http://www.obiv.org.tr/DSA/irak_1.htm.(6 Ekim 2018).

Parrott, Stuart. **Central Asia/Caucasus: Iran Builds Regional Bridges**, www.rferl.org/nca/features/1997/11/F.RU.971110161320.html(12 Ekim 2018).

PINR: PowerandInterest News Report, **Afghanistan's Role in Iranian Foreign Policy**, http://www.pinr.com/report.php?ac=view_report&report_id=644&language_id=1 (5 Ekim 2018).

Roy, Olivier. **The Iranian Foreign Policy Toward Central Asia**, <http://www.eurasianet.org/resource/regional/royoniran.html>. (8 Ekim 2018).

Sandıklı, Atilla. **İran Jeopolitiği, ABD Ve Türkiye**, <http://www.bilgesam.org/incele/1344/-iran'in-jeopolitigi--abd-ve-turkiye/#.VvmNyPuLS00,2008>.

Shirin Tahir-kheli, **Iran and Pakistan: Cooperation in An Area of Conflict**, AsianSurvey 17, no. 5 <http://www.jstor.org/stable/2643291>.(7 Ekim 2018).

Siyasal Sistemler: İran İslam Cumhuriyeti, <http://politikaakademisi.org/2014/12/24/siyasal-sistemler-iran-islam-cumhuriyeti/>, (25 Eylül 2018).

Tabrizi, Aniseh Bassiri.**Iran's Relations with Russia: From Tacticalto Strategic?** <http://blogs.lse.ac.uk/mec/2018/05/04/irans-relations-with-russia-from-tactical-to-strategic/>,2018,(12 Ekim 2018).

The Meir Amit Intelligence and Terrorism Information Center, http://www.terrorisminfo.org.il/Data/articles/Art_20475/E_023_13_108_1673016.pdf(3 Ekim 2018).

Tekin, Murat.**İran-Rusya İlişkilerinin Tarihi Seyri**, Ortadoğu ve Afrika Araştırmacılar Derneği, 2015, <http://www.ordaf.org/iranrusya-iliskilerinin-tarihi-seyri/>(9 Ekim 2018).

Ünal, Bekir.**İran'ın Suriye Krizindeki Tutumu**, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran%27in-suriye-krizindeki-tutumu/#.W8-TnLVR3IU>, 2013, (12 Ekim 2018).

Yasin, Kamal Nazer, **Iraniancaution in Lebanon**, <http://www.isn.ethz.ch/news/sw/details.cfm?ID=16525> (2 Ekim 2018).